

**AYANİS HALDİ TAPINAK KOMPLEKSİ
BULUNTULARININ MEKÂNSAL DAĞILIMI
İSTATİSTİKSEL ANALİZİ VE SANAL
KURGULAMASI**

İlhan ÖZGÖR

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI
2025
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

İlhan ÖZGÖR

AYANİS HALDİ TAPINAK KOMPLEKSİ
BULUNTULARININ MEKÂNSAL DAĞILIMI
İSTATİSTİKSEL ANALİZİ VE SANAL KURGULAMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

ERZURUM-2025

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "AYANİS HALDİ TAPINAK KOMPLEKSİ BULUNTULARININ MEKÂNSAL DAĞILIMI İSTATİSTİKSEL ANALİZİ VE SANAL KURGULAMASI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

06.02.2025

Ahan ÖZGÖR

Aslı ıslak imzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI danışmanlığında, İlhan ÖZGÖR tarafından hazırlanan bu çalışma 06/02/2025 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ali Yalçın Tavukçu

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKIN ARAS

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
HARİTALAR DİZİNİ	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ	VII
PLANLAR DİZİNİ	VIII
RESİMLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
ÖN SÖZ.....	XI
GİRİŞ	1
I. AMAÇ.....	2
II. KAPSAM	3
III. YÖNTEM.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇATI

1.1. MEKÂN KAVRAMI	6
1.2. BULUNTU VE MEKÂN İLİŞKİSİ.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

URARTU KRALLIĞI ve AYANİS KENTİ

2.1. URARTU KRALLIĞI'NIN SİYASİ VE KÜLTÜREL TARİHİNİN ANA HATLARI.....	9
2.2. AYANİS KALESİ	15
2.2.1. Haldi Tapınak Kompleksi.....	19
2.2.1.1. Haldi Tapınak <i>Cellası</i> (Çekirdek Tapınak).....	20
2.2.1.2. Tapınak Avlusu	22
2.2.1.3. Tapınak Depo Odaları.....	24
2.2.1.4. Kuzey Mekânlar	27
2.2.1.5. Podyumlu Salon	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULUNTULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. MEKÂNSAL DAĞILIM	32
3.1.1. Tapınak Avlusu	33
3.1.1.1. Buluntular.....	34
3.1.2. Haldi Tapınak <i>Cellası</i> (Çekirdek Tapınak)	47
3.1.2.1. Buluntular.....	48
3.1.3. Tapınak Depo Odaları	54
3.1.3.1. Buluntular.....	55
3.1.4. Podyumlu Salon	61
3.1.4.1. Buluntular.....	61
3.2. İSTATİSTİKSEL DEĞERLENDİRME.....	70
3.2.1. Hammadde.....	71
3.2.2. Buluntuların Sayısı	71
3.3. SANAL KURGULAMA.....	72
3.3.1. Tapınak Avlusu	74
3.3.2. Haldi Tapınak <i>Cellası</i> (Çekirdek Tapınak)	78
3.3.3. Tapınak Depo Odaları	83
3.3.4. Podyumlu Salon	85
GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	98
ÖZGEÇMİŞ.....	106

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYANİS HALDİ TAPINAK KOMPLEKSİ BULUNTULARININ
MEKÂNSAL DAĞILIMI İSTATİSTİKSEL ANALİZİ VE
SANAL KURGULAMASI

İlhan ÖZGÖR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

2025, 106 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Prof. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKIN ARAS

Bu tez kapsamında, Van Gölü Havzası merkezli kurulan Urartu Krallığı'nın son başkenti olarak bilinen Ayanis Kenti'ndeki Haldi Tapınak Kompleksi'nde ele geçen arkeolojik buluntuların mekânsal dağılımları ve istatistiksel analizleri değerlendirilmiştir. Haldi Tapınak Kompleksi'ndeki yapı grupları mimari özellikleri açısından incelenmiş, özellikle buluntuların her bir yapı birimindeki konumları belirlenmiştir. Bu süreçte, buluntu-mekân ilişkisi yalnızca mimari boyutla değil, kültürel ve dini yönleriyle de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, komplekste ortaya çıkan tüm buluntular üzerinde istatistiksel analiz yöntemleri kullanılarak, buluntuların dağılımı, sıklığı ve mekânlarla ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımla, yapı birimlerinin kompleksle olan işlevsel bağı ve ritüel bağlamı ortaya konulmuştur.

Mekânsal dağılım ve istatistiksel analizlerin ardından elde edilen bilimsel verilerle sanal kurgulama sürecine geçilmiş, anıtsal yapıların 3D modellemesi ve görselleştirilmesi ile antik dönemdeki muhtemel görünümü yeniden kurgulamak amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Bu görselleştirme, yapıların ve çevresinin Urartu Krallığı'ndaki potansiyel görünümünü canlandırmada heyecan verici bir adım olmuştur. Ayrıca, mimari kalıntı ve buluntular üzerinden yapılan çalışmada, avludaki adak eşyalarının belirli bir düzende sergilendiği ve özellikle *cella* üst örtüsüyle ilgili semerdam ve kule tipi çatı örneğinin ele alındığı ve her iki seçeneğe dayalı tamamlamaların gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu noktada, işlevselliği hala net bir şekilde belirlenemeyen "Podyumlu Salon" adlı yapı biriminin işlevsel özellikleri ve diğer yapı birimleriyle olan ilişkisi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Ayanis, Haldi Tapınak Kompleksi, Mekânsal Değerlendirme, Sanal Kurgu

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****SPATIAL DISTRIBUTION, STATISTICAL ANALYSIS AND VIRTUAL
CONSTRUCTION OF AYANIS HALDI TEMPLE COMPLEX FINDINGS****İlhan ÖZGÖR****Advisor: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI****2025, 106 Pages****Jury: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI****Prof. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU****Assoc. Prof. Dr. Üyesi Ayşegül AKIN ARAS**

Within the scope of this thesis, the spatial distribution and statistical analysis of the archaeological finds recovered from the Haldi Temple Complex in Ayanis City, known as the last capital of the Urartu Kingdom, which was founded in the Lake Van Basin, were evaluated. The building groups in the Haldi Temple Complex were analyzed in terms of their architectural features, and especially the locations of the finds in each building unit were determined. In this process, not only architectural but also cultural and religious aspects of the artifact-space relationship were comprehensively analyzed. In addition, statistical analysis methods were used to evaluate the distribution, frequency and relationship between the finds and the spaces in the complex. With this approach, the functional connection of the building units with the complex and their ritual context were revealed.

Following the spatial distribution and statistical analyses, a virtual reconstruction process was started with the scientific data obtained, and 3D modeling and visualization of the monumental structures were carried out in order to reconstruct the possible appearance in the ancient period. This visualization was an exciting step in recreating the potential appearance of the buildings and their surroundings in the Kingdom of Urartu. In addition, the study of the architectural remains and finds revealed that the votive objects in the courtyard were exhibited in a certain order, and especially the upper cover of the cella was analyzed in terms of the saddledam and tower type roof examples, and completions based on both options were carried out. At this point, the functional characteristics of the building unit named “Hall with Podium”, whose functionality is still unclear, and its relationship with other building units were revealed.

Keywords: Urartu, Ayanis, Haldi Temple Complex, Spatial Evaluation, Virtual Reconstruction

KISALTMALAR DİZİNİ

cm.	: Santimetre
Çiz.	: Çizim
Eds.	: Editörler
Lev.	: Levha
m.	: Metre
MÖ.	: Milattan Önce
s.	: Sayfa
vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume
3d.	: Üç Boyutlu

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Urartu Yayılımı Sınır Haritası	10
---	----

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Tapınak Avlusundan Cella ve Depo Odalarına Giriş	75
Şekil 2. Tapınak Avlusu Revak Yapısının Sanal Kurgusu	76
Şekil 3. Payeler Üzerinde Sergilenen Eserlerin Muhtemel Görüntüsü.....	76
Şekil 4. Cellanın Karşısında Bulunan Sunak Benzeri Yuvarlak Yapı	77
Şekil 5. Depo Odalarına Giriş Alanı VI Numaralı Payenin Batısı	78
Şekil 6. Ayanis Haldi Tapınağı Kule Tipi Çatı Örneği.....	79
Şekil 7. Ayanis Haldi Tapınağı Semerdam Çatı Tipi Örneği	79
Şekil 8. Cella Giriş Kapısı ve Bronz Levha.....	80
Şekil 9. Cella Giriş Koridoru ve Koridorda Bulunan Taş Halka Süslemeler	81
Şekil 10. Cella İçi Bezemeli Bazalt Bloklar	81
Şekil 11. Podyumun Üzerindeki Heykel Denemesi.....	82
Şekil 12. Podyumun Üzerindeki Taht Denemesi	82
Şekil 13. Depo Odalarına Giriş Basamakları ve Depolama Kapları.....	83
Şekil 14. Depo Odaları Giriş Odası ve Depolama Kapları	84
Şekil 15. Depo Odalarından Bir Örnek ve Muhtemel Depolama Şekli.....	84
Şekil 16. Podyumlu Salon ve Üst Örtü Denemesi	85
Şekil 17. Podyumlu Salondan Ele Geçen Rozetlerle Olası Süsleme	86
Şekil 18. Podyumun Detayı ve "Niş"in Konumu.....	87
Şekil 19. Arka Oda Muhtemel Mekân Düzeni	88
Şekil 20. Arka Odadan Ele Geçen Rozetlerin Muhtemel Konumu	88

PLANLAR DİZİNİ

Plan 1. Ayanis Kenti Sitadel Planı	17
Plan 2. Tapınak Kompleksi Genel Planı.....	20
Plan 3. Tapınak Avlusu Ok Uçlarının Dağılımı	34
Plan 4. Tapınak Avlusu Mızrak Uçlarının Dağılımı	35
Plan 5. Tapınak Avlusu Sadakların Dağılımı	35
Plan 6. Tapınak Avlusu Kalkanların Dağılımı	36
Plan 7. Tapınak Avlusu Miğferlerin Dağılımı.....	36
Plan 8. Tapınak Avlusu Çivilerin Dağılımı.....	37
Plan 9. Tapınak Avlusu Taş Halkaların Dağılımı	37
Plan 10. Tapınak Avlusu Rozetlerin Dağılımı	38
Plan 11. Tapınak Avlusu Altın ve Altın Parçalarının Dağılımı	38
Plan 12. Tapınak Avlusu Boncukların Dağılımı	39
Plan 13. Tapınak Avlusu Bullaların Dağılımı	39
Plan 14. Tapınak Avlusu Bezemeli Kakmalar ve Heykelcik Parçaları	40
Plan 15. Tapınak Avlusu İnşa Disklerinin Dağılımı	40
Plan 16. Cella Ok Uçlarının Dağılımı	48
Plan 17. Cella Çivilerin Dağılımı	48
Plan 18. Cella Taş Halkaların Dağılımı.....	49
Plan 19. Cella Boncukların Dağılımı	49
Plan 20. Cella Rozetlerin Dağılımı.....	50
Plan 21. Cella Altın ve Altın Parçalarının Dağılımı.....	50
Plan 22. Depo Odaları Ok Uçlarının Dağılımı	55
Plan 23. Depo Odaları Mızrak Uçlarının Dağılımı	56
Plan 24. Depo Odaları Kalkanların Dağılımı	56
Plan 25. Depo Odaları Miğferlerin Dağılımı.....	57
Plan 26. Depo Odaları Sadakların Dağılımı	57
Plan 27. Depo Odaları Çivilerin Dağılımı	58
Plan 28. Depo Odaları Bullaların Dağılımı	58
Plan 29. Podyumlu Salon Ok Uçlarının Dağılımı	61
Plan 30. Podyumlu Salon Mızrak Uçlarının Dağılımı	62

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Çekirdek Tapınak Su Mermeri Podyum (Ayanis Kazı Arşivi)	22
Resim 2. Kuzey Mekanlar Genel Görüntüsü (Ayanis Kazı Arşivi)	28
Resim 3. Podyumlu Salon Su Mermeri Podyum (Ayanis Kazı Arşivi)	30

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Urartu Kral Listesi	12
Tablo 2. Buluntuların Türleri ve Mekanlara Göre Sayısal Dağılımı.....	33

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, 1989 yılında kazılarına başlanan Ayanis Kenti ve 1997 yılında ortaya çıkarılan Haldi Tapınak Kompleksi'nden elde edilen arkeolojik buluntuların mekânsal dağılımını, istatistiksel analizini ve sanal kurgulamasını incelemektir. Çalışma, buluntuların mimari, kültürel ve dini yönlerine odaklanarak tapınak alanının fiziksel düzenini ve mekânsal organizasyonunu değerlendirmiştir. İstatistiksel analizlerle buluntuların dağılımı ve ilişkileri incelenmiş, tapınak alanının işlevsel yapısına dair derinlemesine bir anlayış geliştirilmiştir. Ayrıca, bilimsel verilere dayalı olarak yapılan 3D modelleme ve görselleştirme ile yapıların antik dönemdeki muhtemel görünümü yeniden canlandırılmıştır. Bu araştırma, Ayanis Kenti'nin sosyal, ekonomik ve dini yaşamını daha iyi anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Lisans eğitimimden itibaren hayatımın her aşamasında bana destek olan ve bu çalışmanın her sürecinde yol gösterici olan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI'ya en derin teşekkürlerimi sunarım. Tezime jüri üyesi olarak katkı sağlayan Prof. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU'ya ve her aşamasında sabırla dinleyip katkı sunan, her zaman yardıma hazır olan değerli jüri üyem, ablam Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKIN ARAS'a gönülden teşekkür ederim.

Bilgi ve tecrübeleriyle çalışmama yön veren, her konuda yanımda olan ve abim gibi desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Oğuz ARAS'a ayrıca teşekkür ederim.

Tezimin temellerini oluşturma aşamasında fikirleriyle yol gösteren ve desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Mahmut Bilge BAŞTÜRK'e, teşekkür ederim. Ayrıca, tezimin bazı bölümlerinde kaynak temini ve farklı konularda yardımlarıyla katkı sağlayan, aynı zamanda Ayanis kazı ekibinin değerli üyeleri olan Dr. Öğr. Üyesi Emsal KOÇERDİN ÖZTÜRK, Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR, Vedat SEZER, Hazal OCAK'a ve diğer kazı çalışma arkadaşlarıma gönülden teşekkür ederim.

Tez çalışmamda kullandığım yöntemler ve teknikler konusunda sağladığı destek için Atatürk Üniversitesi Mimarlık Bölümü Araştırma Görevlisi Tuncer Çağrı ÇAKMUR'a teşekkür ederim.

Arkeoloji eğitimim boyunca desteklerini esirgemeyen Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün kıymetli hocalarına ve bu çalışmayı gerçekleştirmemi sağlayan akademik ortamı bana sunan Atatürk Üniversitesi'ne gönülden teşekkür ederim.

Beni bugünlere getiren, her sıkıntıda yanımda olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ne kadar teşekkür etsem azdır. Tüm eğitim hayatım boyunca sabır ve anlayışlarıyla yanımda olan sevgili anneme ve babama, bu süreçte her zaman destek veren ve tezime katkılarıyla yardımcı olan kardeşim Metehan ÖZGÖR'e yürekten minnettarım.

Bu süreçte bana rehberlik eden, destek veren ve hayatımda önemli bir yere sahip olan herkese en içten teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2025

İlhan ÖZGÖR

GİRİŞ

Tarih boyunca mekânlar; toplumlar tarafından sadece barınmak için oluşturulmuş duvarları olan boşluklar olarak nitelendirilmemiş, insana dair gelenekler, görenekler ve hatta inançlar doğrultusunda şekillenen alanlar olarak yorumlanmıştır. Mekân ve kimlik arasındaki bu ilişki, doğal çevrenin değiştirilip dönüştürülmesine de etki etmiştir. Doğal kaynakları hem yaşamını sürdürebilmek için hem de ifade biçimi olarak kullanan insan, çevresiyle etkileşimde bulunarak yalnızca hayatta kalmakla kalmamış, aynı zamanda kültürel kimliğini de oluşturmuştur. Yerleştikleri alandaki doğal zenginlikleri işleyip sanatsal ya da işlevsel bir forma dönüştürmek, bilgi birikimi, estetik anlayış ve teknolojik gelişmişlik gerektiren karmaşık bir süreçtir.

Her bir tapınak, her bir saray, geçmişe uzanan bir kapı; insanın inançlarını, ritüellerini ve toplumsal düzenini anlamaya dair birer anahtardır. Bu kalıntılar, yalnızca taştan ve kerpiçten ibaret değildir; aynı zamanda insanın doğa ile mücadelesini, kutsal olanı anlamlandırma çabasını ve estetik anlayışını ortaya koyar. Bu süreçler, toplumların gelişmişlik düzeyleri, inanç sistemleri ve çevresel kaynaklarla ilişkileri hakkında derinlemesine ipuçları sunar.

Her yapının ardında bir medeniyetin emeği, hayalleri ve inancı yatar. Yıkıntıların arasında kalan taşlar ve toprağa gömülü eserler, geçmişin yaşam biçimlerini, değerlerini ve ilişkilerini taşıyan sessiz birer tanıktır. Bu tanıklar, zamana karşı direnerek bugüne ulaşmış ve insanlığın kolektif hafızasını şekillendirmiştir. Bu nedenle tarihî yapılar ve arkeolojik kalıntılar, sadece korunması gereken nesneler değil, aynı zamanda anlamları yeniden yorumlanarak yaşatılması gereken kültürel miraslardır. Her taşın altında yatan hikâyeye, yalnızca bulunduğu toplumun değil, insanlık tarihinin de ortak bir parçasıdır.

Teknoloji, bu hikâyeleri yalnızca korumakla kalmaz; aynı zamanda onları yeniden anlamlandırarak geleceğe taşır. Bugün dijital araçlar ve sanal gerçeklik uygulamaları sayesinde, yıkıntılar arasında kalan tarihî mekânlar yeniden canlanmakta, taşlara sinmiş hikâyeler bir zamanlar oldukları görkemiyle gözler önüne serilmektedir. Bu yöntemler, sadece arkeolojik buluntuların görselleştirilmesini sağlamaz, aynı zamanda geçmişin bugünün insanına daha dokunulabilir ve anlaşılır bir biçimde sunar. Eskiye sadece korumak değil, ona yeni bir yaşam kazandırmak; insanın geçmişle olan bağı

güçlendiren bir köprü inşa etmektir. Dijital çağın olanakları da bu anlamda, arkeoloji alanına büyük bir katkı sunmakta ve geçmişi geleceğe taşımaktadır. Bu sayede arkeolojik miras, tozlu birer maddi kalıntı olmanın ötesine geçerek geleceğin bilinçli bireylerine ulaştırılacaktır.

I. AMAÇ

Urartu Krallığı'nın son krali kenti olarak Ayanis Kenti, bu bağlamda dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle Haldi Tapınak Kompleksi ve ona bağlı Podyumlu Mekân, Urartu mimarisi ve inanç sistemine dair benzersiz bilgiler sunmaktadır. Ele geçen buluntular, Haldi inancının ritüelleri, tapınak mimarisinin estetik ve işlevsel detayları ile toplumun çevreyle kurduğu ilişkiyi inceleme imkânı sağlamaktadır. Bu yapılar, sadece dini merkezler olarak değil, aynı zamanda Urartu toplumunun teknolojik birikimini, sanat anlayışını ve kolektif yaşam biçimini yansıtır.

Bu çalışma, Ayanis Kenti'ndeki Haldi Tapınak Kompleksi ve Podyumlu Mekânı, ele geçen buluntular ışığında değerlendirerek, bu yapıların Urartu inanç sistemi, mimarisi ve toplumsal yapısı hakkında sunduğu ipuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece Ayanis Kenti'nin Urartu uygarlığındaki yeri daha geniş bir perspektifle ele alınacaktır.

Günümüz arkeolojisinde teknolojinin sunduğu yenilikler, geçmişi anlama ve yorumlama biçimimizi köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Ayanis'teki kadim yapılar, yalnızca taş ve topraktan ibaret değildir; aynı zamanda dönemin sanat anlayışını, mimari bilgisini ve insan-yeryüzü ilişkisini yansıtan kültürel belgeler niteliğindedir. Bu bağlamda, dijital araçlar ve modern modelleme teknikleri, bu tür yapıların hem bilimsel analizi hem de daha geniş kitlelere ulaştırılması açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Bu araştırma kapsamında, Haldi Tapınak Kompleksinin mimari detayları dijital modellemeler yoluyla yeniden inşa edilerek, yapının görkemli geçmişine tanıklık etme fırsatı sunulacaktır. Elde edilen görselleştirme tapınak ve çevresinin antik dönemdeki muhtemel görünümünün “yeniden canlandırmasını” sunarken; yapıların mimari detayları, malzeme özellikleri ve mekânsal ilişkileri bilimsel bir yaklaşımla ortaya konulacaktır. Bu durumda Haldi Tapınak Kompleksinin tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamını daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Ayrıca hem bilimsel hem de estetik

bir nitelik sunan bu çalışma, Haldi Tapınak Kompleksi özelinde kültürel mirasın belgelenmesine ve arşivlenmesine imkân sunarak, kültürel mirasın aktarılmasında önemli bir aracı olacaktır. Sonuç olarak, bu yenilikçi çalışma, geçmişte yapılan çalışmalara benzerlik gösteriyor gibi görünse de tarihsel bilgiye yeni bir boyut kazandırmakta ve gözden kaçan ayrıntıları ortaya çıkararak daha derinlikli bir anlayışın gelişmesine katkı sağlamaktadır.

II. KAPSAM

Çalışma, Ayanis Kenti'ndeki Haldi Tapınak Kompleksini detaylı bir şekilde incelemeyi kapsamaktadır. Kompleksin ana bölümleri olan çekirdek tapınak (*cella*), payeli avlu, depo odaları ve podyumlu salon, bu çalışmanın odak noktalarıdır. Bu yapılar, Urartu'nun dini mimarisi ve ritüel uygulamalarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Tezde, bu yapıların mimari detayları, mekânsal organizasyonları ve işlevsel ilişkileri ele alınmış; ayrıca arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen buluntular detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Birinci bölüm, "Kavramsal ve Teorik Çatı" başlığı altında, mekân kavramı ve mekân-buluntu ilişkisini tartışılmaktadır. Mekânın yalnızca fiziksel bir yer değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel ilişkilerin şekillendiği bir alan olduğu vurgulanarak, buluntuların mekân içindeki dağılımı ve bu dağılımın toplumun işlevsel ve ritüel organizasyonlarına olan katkıları detaylandırılacaktır. Urartu Krallığı'nda mekân kavramının, toplumsal düzenin bir yansıması olarak nasıl şekillendiği, arkeolojik veriler üzerinden analiz edilmiştir.

İkinci bölümde, Urartu Krallığı'nın genel özellikleri ve Ayanis Kenti'nin bu krallık içindeki yeri ele alınmıştır. Kentin önemli bir merkezi olan Haldi Tapınak Kompleksi'nin yalnızca yapısal detayları incelenmiş; avlu mimarisi, depo odaları ve podyumlu salon gibi alt bölümler detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu bölümde mekanlar hakkında diğer detaylara yer verilmemesinin sebebi, bir sonraki bölümde buluntular ve diğer unsurlar üzerinden yapılacak değerlendirmelerdir.

Üçüncü bölümde, Haldi Tapınak Kompleksi'nden elde edilen arkeolojik buluntular, mimari verileri de içerecek şekilde kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, buluntuların mekânsal dağılımları analiz edilerek tapınak kompleksinin işlevsel yapısına

dair önemli çıkarımlar yapılmış; Tapınak Avlusu, *Cella*, Depo Odaları ve Podyumlu Salon gibi temel mekânlarda ele geçen buluntuların türleri ve dağılımları detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu analizlerin yanı sıra, istatistiksel değerlendirme ve sanal kurgulama çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. İstatistiksel değerlendirme kapsamında, buluntuların türleri, sayıları ve bu türler arasındaki olası ilişkiler titizlikle analiz edilmiştir. Sanal kurgulama yöntemiyle ise, tapınak kompleksi ve ona ait yapıların antik dönemdeki olası görünüşleri yeniden canlandırılmıştır. Bu görselleştirme süreci, yalnızca yapıların fiziksel ve mimari özelliklerini değil, aynı zamanda Haldi Tapınak Kompleksi'nin dini, sosyal ve ekonomik bağlamlarını da görselleştirme fırsatı sunmuştur. Kapsamlı analiz ve modelleme çalışmaları, antik yapıların tarihsel ve kültürel anlamlarını daha iyi kavramamıza olanak sağlamış; aynı zamanda tapınak kompleksinin antik dönemdeki sosyal, ekonomik ve dini yaşamına dair önemli ipuçları sunarak bu alandaki bilgi boşluklarını doldurmayı amaçlamıştır.

III. YÖNTEM

“Ayanis Haldi Tapınak Kompleksi Buluntularının Mekânsal Dağılımı İstatistiksel Analizi ve Sanal Kurgulaması)” başlıklı bu çalışmada, söz konusu mekânlardan elde edilen arkeolojik buluntuların mekânsal değerlendirilmesi ve dijital teknolojilerin kullanımıyla çok yönlü bir yöntem yaklaşımı benimsenmiştir.

İlk aşamada, kazı alanından elde edilen mimari kalıntılar ve ele geçen buluntular detaylı bir şekilde belgelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Belgeleme işlemi, kazının yıllardır kayıt altına alınan ve büyük bir miras olarak kabul edilen verileri sayesinde yapılmıştır. Bu süreçte, günlük kazı raporları, eser kod defteri ve kazı sonuçları incelenerek ele alınan bütün buluntuların konumları kayıt altına alınmıştır. Kompleksin genel planı çıkarılmış ve yapıların mekânsal organizasyonu belirlenmiştir. Mekânsal dağılım yöntemi kullanılarak, buluntuların kompleks içindeki dağılımları yapıldıktan sonra, ele geçen buluntular dikkate alınarak mimari yapıların konumları ve aralarındaki ilişkilerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

İstatistiksel analiz aşamasında, ele alınan buluntuların sayısal verileri ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiş; bu analizler, buluntuların türlerini, sayılarını, dağılımlarını ve

aralarındaki olası anlamlı ilişkileri belirlemeye odaklanmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler, sanal kurgulama çalışmalarına temel oluşturmuştur. Sanal kurgulama sürecinde, mevcut ve yeni bilimsel verilere dayanarak Haldi Tapınak Kompleksi ile Podyumlu Mekân'ın üç boyutlu modelleri Autocad ve Sketchup gibi 3D modelleme programları kullanılarak tasarlanmıştır.

Bu süreçte, yapıların mimari detayları, malzeme özellikleri ve mekânsal ilişkileri titizlikle ele alınmış, böylece antik dönemdeki olası görünümüleri yeniden canlandırılmıştır. Sanal kurgulama çalışmaları, yalnızca yapıların fiziksel özelliklerini değil, aynı zamanda Haldi Tapınak Kompleksi'nin dini ve sosyal bağlamlarını da görselleştirme imkânı sunmuştur. Bu bütüncül yaklaşım, tapınak kompleksinin tarihsel ve kültürel anlamını daha iyi kavramaya olanak sağlarken, antik döneme ilişkin bilgi boşluklarını doldurmayı amaçlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇATI

1.1. MEKÂN KAVRAMI

Mekân hem fiziksel hem de sosyal bir bağlamda değerlendirilebilen, insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Arkeolojik, sosyolojik ve kültürel açıdan incelendiğinde, mekânın, yalnızca bir yerleşim alanı ya da fiziksel bir boşluk olmadığı; insan faaliyetlerini, toplumsal yapıları ve kültürel ifadeleri içeren daha geniş bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır¹. Mekân kavramının bu geniş perspektifi, günümüze kadar çeşitli disiplinlerce incelenmiş ve farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Mekân, öncelikle fiziksel bir bağlam olarak algılanır. Barınma, çalışma, ibadet gibi insan ihtiyaçlarının karşılandığı alanlar, mekânın fiziksel tanımını oluşturur. Özellikle arkeolojik araştırmalarda, yerleşim yerlerinin mimari unsurları mekânın fiziksel boyutunun anlaşılmasında kritik rol oynar².

Mekân, yalnızca bir fiziksel alan değil, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkilerin bir düzenleyicisidir. İnsanların sosyal, ekonomik ve kültürel aktiviteleri mekân içinde organize edilir ve bu aktiviteler, mekânın kullanımını belirler³. Prehistorik yerleşimlerde mekânın nasıl kullanıldığını anlamak, yalnızca fiziksel kalıntılar üzerinden değil, aynı zamanda materyal kültür öğelerinin mekân içindeki dağılımı üzerinden de incelenmektedir⁴. Mekân, insanlar tarafından organize edilirken belirli bir düzene göre şekillenir. Bu düzen, yerleşim alanlarının sosyal ve ekonomik yapısını anlamak için önemli bir veri sunar⁵.

Sonuç olarak, mekân kavramı arkeolojide çok boyutlu bir inceleme gerektirir. Fiziksel mekândan toplumsal yapıya, ritüellerden ideolojilere kadar geniş bir spektrumda ele alınan bu kavram, antik toplulukların yaşam biçimlerini, inançlarını ve çevreyle olan

¹ Burak Asiliskender, "Kimlik, Mekân ve Yer Deneyimi", *Kültür ve İletişim Dergisi*, 7(2), 2004, 73-94; Güneş Duru, Mihriban Özbaşaran, "Mekân Bağlam ve Arkeolog", Ö. Çevik, B. Erdoğan (Eds.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi* içinde, Ege Yayınları, İstanbul, 2014, 123-136; Sevcin Güleç Solak, "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 2017, 14.

² Abdulkadir Özdemir, *Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Mimarisi ve Mekansal Kullanımı*, (Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Çanakkale 2017, 18.

³ Özdemir, *Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Mimarisi ve Mekansal Kullanımı*, 31.

⁴ Duru, Özbaşaran, *Mekân Bağlam ve Arkeolog*, 125.

⁵ Amos Rapoport, *House Form and Culture*, Prentice-Hall Inc., New Jersey 1969, 8.

ilişkilerini anlamamıza olanak tanır. Mekânın çözümlemesi, geçmişi anlamlandırma ve geleceğe yönelik bilimsel çalışmalar için vazgeçilmez bir araç olmaya devam etmektedir.

1.2. BULUNTU VE MEKÂN İLİŞKİSİ

Arkeolojik kazılar, geçmiş toplumların yaşam biçimlerini, sosyal organizasyonlarını ve ekonomik faaliyetlerini anlamak için kritik bilgiler sunar⁶. Bu çalışmalar, buluntular ve mekân arasındaki ilişkiyi inceleyerek sadece yerleşimlerin fiziksel yapısını değil, aynı zamanda toplulukların sosyal, kültürel ve ekonomik bağlarını da ortaya koyar. Maddi kültür öğelerinin mekânsal dağılımı hem mekânların işlevlerini hem de toplulukların yaşam biçimlerini anlamada kritik bir aracı temsil eder⁷.

Bulut ve mekân ilişkisi, öncelikle maddi kültür öğelerinin mekân içindeki düzenine odaklanır⁸. Bu öğeler, yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda sembolik anlamlar da taşıyabilir⁹. Bir yerleşim alanında buluntuların dağılımı, o mekânın kullanımına ve topluluğun gündelik yaşamına dair önemli ipuçları sunar¹⁰. Mekân düzenlemeleri, sadece fiziksel yerleşimle sınırlı kalmaz; toplumsal ilişkilerin ve sosyal örgütlenmenin de bir yansımasıdır.

Geçmiş toplumların yaşam alanlarını anlamak, sadece mekânların fiziksel yapısını incelemekle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bu mekânların toplumsal, ekonomik ve ritüel kullanımlarına dair derinlemesine analizler yapmayı gerektirir. Yerleşim alanlarındaki buluntular, mekânların işlevsel organizasyonunu ve topluluk içindeki işlevsel ayrımları anlamada çok önemli bilgiler sunar¹¹. Bu kapsamda arkeologlar, mekânsal analiz yöntemlerini geliştirerek hem günlük hem de ritüel kullanımları detaylıca incelemişlerdir.

Taban dizim analizi, bu çalışmalarda öne çıkan bir yöntemdir. Kazı alanında elde edilen buluntuları haritalayarak mekânların işlevsel kullanımını detaylı bir şekilde ortaya koyar. Yerleşim alanlarındaki işlevsel alanları tanımlamak ve bu alanlar arasındaki

⁶ Özlem Çevik, “Türkiye Arkeolojisi’nde Mekân Analizi: Sorun ve Yöntemler”, Ö. Çevik, B. Erdoğan (Eds.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi* içinde, (ss. 109-122), Ege Yayınları, İstanbul 2014, 109.

⁷ Özdemir, A., *Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Mimarisi ve Mekansal Kullanımı*, 30.

⁸ Ian Hodder, “Post-Processual Archaeology”, *Advances in Archaeological Method and Theory* VIII, Academic Press, 1985, 1-26.

⁹ Çevik, 109.

¹⁰ Özdemir, *Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Mimarisi ve Mekansal Kullanımı*, 198.

¹¹ Çevik, 109.

ilişkileri incelemek, bu yöntemin ana hedeflerindendir¹². Örneğin, Çatalhöyük kazılarında, ev içi mekânların hem konut hem de ritüel faaliyetler için kullanıldığı tespit edilmiştir. Yanmış bitkisel kalıntılar ve hayvan kemiklerinin mutfak alanlarında yoğunlaşması, günlük yaşamın bu alanlarda geçtiğini gösterirken, duvar resimleri ve ocak çevresinde bulunan gömüler, aynı mekânların ritüel amaçlarla da kullanıldığını düşündürmektedir¹³. Benzer şekilde, Göbeklitepe'deki kazılarda, büyük dikilitaşlarla inşa edilen anıtsal yapıların belirli bir toplumsal işlevi yerine getirdiği anlaşılmıştır. Dikilitaşların üzerindeki hayvan betimlemeleri ve detaylı işçilik, bu alanların ritüel merkezler olduğunu işaret ederken, aynı zamanda bu yapıların toplumsal birleşme noktaları olarak hizmet ettiğini ortaya koymaktadır¹⁴.

Sonuç olarak, buluntular ve mekân arasındaki ilişki, bir yerleşimin fiziksel yapısından topluluğun sosyal örgütlenmesine kadar geniş bir yelpazede bilgi sunar. Mekânsal analiz, geçmiş toplumların yaşam biçimlerini, üretim faaliyetlerini ve ritüel pratiklerini anlamada temel bir kavramsal çerçeve sağlar. Bu çalışmalar, arkeolojik verilerin daha doğru yorumlanmasına olanak tanıyarak, geçmişe dair daha derinlemesine bir anlayış geliştirmemizi sağlar.

¹² Duru, Özbaşaran, 126.

¹³ Ian Hodder, Çatalhöyük: The Leopard's Tale: Revealing the Mysteries of Turkey's Ancient 'Town', Thames & Hudson, Londra 2006, 53.

¹⁴ Klaus Schmidt, "Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries: New Results of Ongoing Excavations with a Special Focus on Sculptures and High Reliefs", *Documenta Praehistorica*, XXXVIII, 2011, 239-256.

İKİNCİ BÖLÜM

URARTU KRALLIĞI ve AYANİS KENTİ

2.1. URARTU KRALLIĞI'NIN SİYASİ VE KÜLTÜREL TARİHİNİN ANA HATLARI

Dağlık Doğu Anadolu Yaylası'nın görkemli krallığı Urartular, kendilerini "Bianili" olarak tanımlamışlardır¹⁵. Bu sert ve zorlu coğrafyada, dönemin tarihsel gelişimine yön veren en önemli kültürel oluşumlardan biri öne çıkar. Van Gölü Havzası'nda kurulan Urartu Krallığı, bölgeye ilk merkezi devlet yapılanmasını kazandırmış ve MÖ 9-7. yüzyıllar arasında geniş bir alana yayılarak Yakındoğu'nun güçlü aktörlerinden biri olmuştur¹⁶. Bu köklü değişim ve dönüşümlerin ortaya çıkmasında krallık öncesinin, Aşiret/Beylikler döneminin etkisi bulunmaktadır. Krallığın kuruluş sürecinde, adlarını Assur yazılı kaynaklarından bildiğimiz Uruadri ve Nairi aşiretlerinin önemli bir rol üstlendiği ve bu bölgeyi hakimiyeti altına almaya çalışan Assur'a karşı birleşerek, tek bir merkez altında toplandıkları görülmüştür¹⁷. Urartu Krallığı öncesinde, Orta Anadolu'da Hattuşa merkezli Hitit İmparatorluğu ve güneydoğuda Mitanni (Hanigalbat) İmparatorluğu öne çıkan güçlerdi. Hitit ve Mitanni imparatorluklarının yıkılmasıyla, Anadolu'da Asur'un egemenliği belirgin hale gelmiştir¹⁸. Mitanni yönetici sınıfı Mitannilerden oluşurken, halkın çoğunluğunu Hurriler oluşturuyordu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Hurriler, Asur baskısına karşı zaman zaman birleşmişlerdir. Urartu Krallığı'nın temelleri de Asur'un Uruatri bölgesindeki halklara uyguladığı baskıya karşı birleşen yerel halkların dayanışmasıyla atılmıştır. Bu süreç, Kuzeybatı İran, Doğu Anadolu ve Ermenistan'da yapılan arkeolojik araştırmalarla aydınlatılmıştır¹⁹. Aşiret beylerinin bu mücadelesi, Urartu Krallığı'nın kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Sert kış koşullarının yanı sıra dağlık topografyasıyla oldukça zorlu bir

¹⁵ Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, 28.

¹⁶ Ayşegül Akın Aras, "Dağlık Doğu Anadolu Yaylasının Görkemli Krallığı: Urartular ve Kralları Argıştı Oğlu Rusa", Mehmet Işıklı, Ayşegül Akın Aras (Eds.), *Tanrı Eiduru'nun Gölgesinde Bir Urartu Kenti: Ayanis 30 Yılı Aşan Bir Arkeolojik Serüven*, (s.15), Ege Yayınları, İstanbul 2021

¹⁷ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir 1997, 23; Pınar Pınarcık, "Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII (2), 2012, 460.

¹⁸ Eyüp Caner, *Ayanis Kalesi Mimarisinde Teknik ve Statik Özellikler*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2022, 8

¹⁹ Albert Kirk Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions*, I. Cilt, Wiesbaden 1972, 81.

Ülkesi'nin kralı Lutipri oğlu Sarduri" olarak yazdırmıştır²³. I. Sarduri döneminden itibaren Urartu halkı, kendilerini "Bia insanları" anlamına gelen "bia-i-ni-li" olarak tanımlamış ve bu ifade hem Assurca hem de Urartuca yazılmış çift dilli Kelişin Yazıtı'nda, yer almaktadır²⁴.

Lutipri oğlu Sarduri'den sonra tahta geçen İşpuini, krallığın idari ve dini temellerini güçlendiren önemli adımlar atmıştır. İşpuini'nin saltanatının başlangıcında krallığı tek başına yönettiği, daha sonra oğlu Menua ile birlikte ortak bir krallık düzeni oluşturduğu bilinmektedir²⁵. Bu dönemde Urartu'nun kendine özgü dilinde yazılar yazılmaya başlanmış ve devlet dini, yazılı bir sistemle kurumsallaştırılmıştır. İşpuini ve Menua döneminin en önemli belgelerinden biri olan Meherkapı Yazıtı, Tanrı Haldi'nin krallığın baştanrısı olarak kabul edildiğini ve Urartu'nun dini temellerinin bu dönemde şekillendiğini göstermektedir²⁶. Din, bu dönemde halkın krallığa olan bağlılığını artırmak ve krallığın meşruiyetini güçlendirmek için etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Monarşik ve teokratik bir yapıya sahip olan Urartu Krallığı'nda, kral mutlak bir otoriteye sahiptir ve gücünü baş Tanrı Haldi'den almaktadır. Krallık, babadan oğula geçen bir sistemle yönetilmiş olup, bazen birkaç kuşağın aynı anda iktidarda olduğu durumlar da görülmüştür²⁷ (Tablo 1). Bu sistemde, eyalet yöneticileri de önemli bir rol oynamıştır. Eyalet sistemine dayalı yönetimde, *EN.NAM* adı verilen valiler önemli bir yer tutmaktadır²⁸.

²³ UKN I: 117

²⁴ Mirjo Salvini, *Corpus dei testi urartei, 1: Le iscrizioni su pietra e roccia* (Documenta Asiana 8). Roma: CNR/Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente. 2008

²⁵ Veli Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1979, 13; Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 35.

²⁶ Piotrovsky, B. B, "Urartu Dini", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (12), 1965, 38.

²⁷ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Tübitak Yayınları. (2003b), 176.

²⁸ Paul E. Zimansky, *Ecology and Empire: The Structure of The Urartian State*, Chicago-Illinois, 1985, 89.

Tablo 1. Urartu Kral Listesi

URARTU KRAL LİSTESİ		
Aramu	M.Ö 850-840	KURULUŞ DÖNEMİ
Lutipri Sarduri	M.Ö 840-830	
Sarduri oğlu İşpiuni	M.Ö 830-820	
İşpuini ve Menua Ortak Krallık	M.Ö 820-810	
İşpuini Oğlu Menua	M.Ö 810-785/780	
Menua Oğlu Argiştı / I. Argiştı	M.Ö 785/780-756	GELİŞME DÖNEMİ
Argiştı oğlu Sarduri / II. Sarduri	M.Ö 756-730	
Sarduri oğlu Rusa / I. Rusa	M.Ö 730-713	
Erimana oğlu Rusa / ? Rusa	M.Ö 713-709 ?	
Rusa oğlu Argiştı / II. Argiştı	M.Ö 714-685	YÜKSELİŞ ve SON
Argiştı oğlu Rusa / II. Rusa?	M.Ö 673/672-652	
POST URARTU		
Rusa oğlu Sarduri / III. Sarduri		
Sarduri oğlu IV. Sarduri		

Menua'dan sonra krallığın başına geçen oğlu I. Argiştı, Urartu'nun sınırlarını genişletmek amacıyla kapsamlı seferler düzenlemiş ve krallığın askeri gücünü artırmıştır²⁹. Onun ardından tahta geçen II. Sarduri, Argiştı'nın yayılmacı politikalarını sürdürerek krallığı en geniş sınırlarına ulaştırmıştır. Ancak Sarduri'nin saltanatının son yıllarında ve onun ardından tahta geçen oğlu I. Rusa döneminde, Urartu, Yakındoğu'daki diğer güçlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Asur Kralı II. Sargon'un liderliğinde düzenlenen seferler ve Atlı Kavimler'in baskıları, Urartu'nun siyasi ve askeri gücünü zayıflatmıştır³⁰.

Bu zorlu dönemin ardından tahta geçen Rusa oğlu II. Argiştı, krallığın iç ve dış sorunlarıyla mücadele etmeye çalışmış, ancak bu süreçte kayda değer bir başarı elde edememiştir³¹. Onun ardından hükümdar olan Argiştı oğlu II. Rusa, Urartu'nun son büyük reformcusu olarak tarihe geçmiştir. II. Rusa döneminde (MÖ. 685-645), krallığın yeniden güçlenme çabaları inşa faaliyetleri ve kültürel gelişmelerle kendini

²⁹ Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 35; Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, 66.

³⁰ M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi I*, Ankara 2002, 598.

³¹ Michael Roaf., "Could Rusa son of Erimena have been king of Urartu during Sargon's Eighth Campaign?", S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky (Eds.), *Acta Iranica: Encyclopedie Permanente Des Etudes Iraniennes*, Peeters, Belgium 2012, 190.

göstermiştir³². Bu süreçte inşa edilen Toprakkale, Adilcevaz/Kef Kalesi, Ayanis Kenti, Karmir-Blur ve Bastam kaleleri hem savunma hem de sivil yerleşimlerin bir arada bulunduğu, Urartu askeri mimarisinin en görkemli örnekleri arasında yer almaktadır. Günümüzde dahi ayakta olan bu yapılar, krallığın son büyük atılımını temsil etmektedir. Ancak, bu devasa projelerin krallığın kaynaklarını aşırı derecede tükettiği ve ekonomik dengeleri bozduğu düşünülmektedir. Bu durum, krallığın zayıflamasına katkı sağlayan önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir.

Argiştı oğlu Rusa'nın ardından Urartu Krallığı, giderek küçülen sınırları ve zayıflayan merkezi otoritesiyle tarih sahnesinden çekilmeye başlamıştır. Krallığın yıkılışıyla ilgili kesin bir görüş birliği olmamakla birlikte, Asur'un baskıları, Atlı Kavimler'in akınları ve ekonomik sorunların bu süreçte etkili olduğu değerlendirilmektedir³³. Öte yandan, krallığın ana vatanı olan Van Havzası'nın aktif bir deprem bölgesinde yer alması, büyük yıkımlara yol açan depremlerin etkili bir faktör olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle Ayanis Kenti'nde yıkıntılar arasında bulunan insan kemikleri ve yangın izleri, deprem sonrası gelişen felaketlerin yaşanmış olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, son dönemde ortaya atılan kuraklık hipotezi, iklim değişikliklerinin krallığın tarımsal üretimini ve ekonomik istikrarını olumsuz etkilediğini öne sürmektedir³⁴.

Tüm bu faktörler, krallığın yıkılışında rol oynamış olabilecek nedenler olarak öne çıksa da hangi unsurların böylesine etkiler oluşturduğuna dair kesin bir sonuca varmak oldukça güçtür.

Bu zorlu siyasi ve askeri dönemin ardından, Urartu Krallığı'nın kültürel dinamikleri hem dış etkileşimlerle hem de içsel gelişim süreçleriyle belirgin bir şekilde şekillenmiştir. Dağlık Doğu Anadolu coğrafyasına hükmeden Urartu Krallığı, sadece dönemin çağdaş uygarlıklarından, özellikle de sürekli olarak rol model aldığı ezeli rakibi ve komşusu Asur'dan etkilenmekle kalmamış, aynı zamanda kendi özgün kültürel yapısını da bu etkileşimlerle harmanlayarak oluşturmuştur³⁵. Bu süreç, Urartuların mimariden din

³² Paul E. Zimansky, "The Cities of Rusa II and the End of Urartu", A. Çilingiroğlu ve G. Darbyshire (Eds.), *Anatolian Iron Ages 5*, (ss. 235-240), British Institute at Ankara, London 2005, 238.

³³ Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 47.

³⁴ Yervand Grekian, When The Gods Leave People. The Climatological Hypothesis of the Collapse of the Urartian State, *ARAMAZD*, 8(2), 2014, 60.

³⁵ Ali M. Dinçol, "Cultural and Political Contacts Between Assyria and Urartu", *Tel Aviv*, 21, 1994, 18.

anlayışına kadar geniş bir yelpazede kültürel dinamiklerin evrimini sağlamıştır³⁶. Yerel özelliklerini bu etkileşimlerle harmanlayan Urartular, mimari, tunç işçiliği, çanak çömlek üretimi, yazı-dil ve dini inanışlar gibi birçok temel kültürel öğeyi şekillendirmiştir. Bu unsurlar arasında en çok dikkat çeken, krallığın mimari yapıları olmuştur. Dağlık coğrafyanın zorluklarını aşarak merkezi bir yönetim sistemi kuran Urartular, yerleşik düzene geçmiş ve nüfus artışına bağlı olarak gelişen uzmanlıklarla birlikte organize iş gücüne dayalı büyük inşa faaliyetlerine yönelmiştir³⁷. Krallık, iki yüz elli yıllık hükümlerlik süresi boyunca çok sayıda imar projesine imza atmış ve bu projeler, kültürel zenginliğinin en somut göstergeleri haline gelmiştir. Kaya mezarları, tapınaklar ve yerleşim alanları, Urartu'nun mimari alandaki başarısını yansıtan başlıca örneklerdir.

Urartu Krallığı'nın dini inanışları, çok tanrılı bir panteona dayanmaktadır. Baş tanrıları Haldi'nin yanı sıra diğer halklardan aldıkları tanrılara da panteonlarında yer vermişlerdir. Bu durum, kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Meher Kapı'daki kutsal kaya nişi, çok sayıda tanrı ve tanrıça adının geçtiği önemli bir dini mekândır ve krallığın dini zenginliğini gözler önüne sermektedir³⁸. Bunun yanında, Urartu sanatı da krallığın kültürel zenginliğinin bir başka yansımasıdır. Maden işçiliği, çanak çömlek ve fildişi işçiliği gibi alanlarda üstün eserler bırakmışlardır. Urartu dili ise Hurri ve Kuzeydoğu Kafkas dilleriyle bağlantılı olup, yazılı kaynakları genellikle Yeni Asur çivi yazısı ile kaydedilmiştir³⁹. Urartu Krallığı, mimari ve sanat alanındaki başarıları, çok tanrılı dini yapısı ve kültürel etkileşimlere açık dinamikleriyle sadece Doğu Anadolu'nun değil, Yakın Doğu tarihinin de önemli bir aktörü olmuştur.

Bakıldığında çağa adını veren materyal demir olsa da Urartular demiri, sahip olduğu en önemli doğal kaynak olan taşın şekillendirilmesinde kullanmıştır. Bölgenin jeomorfolojik yapısı, çoğunlukla volkanik kayalardan oluşan dağlık arazisi, Urartuların yerleşimlerini inşa etmek için doğal bir alan yaratmıştır. Yüksek tepeler ve kayalık alanlar

³⁶ Atilla Batmaz, *Urartu Kültürünü Oluşturan Temel Öğeler*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011, 208.

³⁷ Ayşegül Akın Aras, *Ayanis Kalesi'nden Ele Geçen Taş Eserlerin Teknik ve Stilistik Açısından Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum 2022, 8.

³⁸ Mirjo Salvini, *The Historical Background of the Urartian Monument of Meher Kapısı*, *Anatolian Iron Ages III*, 1994, 205-210; M. Taner Tarhan, Veli Sevin, "Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağlantı, -The Relation between Urartian Temple Gates and Monumental Rock Niches"- *Belleken*, 39 (155), 1975, 398.

³⁹ Caner, 12.

üzerine inşa ettikleri kale ve kentlerde, devasa surlarla çevrelenen sitadeller içinde anıtsal yapılar yer alır. Bu yapılar, anakayanın tıraşlanarak oluşturulan yataklara oturtulmuş ve taş temeller üzerine kerpiç üst yapılarla yükseltilmiştir⁴⁰. Urartular, güçlerini simgeleyen bu gösterişli anıtsal mimarileri, tek bir işlevin ötesinde çok işlevli yapı birimlerinden oluşturmuşlardır; bu birimler, askeri, dini ve kraliyet işlevlerini bir arada barındırmaktadır⁴¹. Krallığın yönetim biçimi olan teokratik monarşi, dinin toplumsal yapıda önemli bir yer tutmasına neden olmuştur. Krallar, tanrılar adına yaptıkları işleri yerine getirdiklerinden⁴², Urartu kentlerinin en belirgin yapıları tapınaklar ve diğer dini mimarilerdir. Bu dini yapılar hem toplumsal hem de kültürel anlamda Urartu'nun kimliğini yansıtan temel unsurlar arasında yer almıştır.

Urartu Krallığı'nın en gösterişli evresi olarak kabul edilen Argişti oğlu Rusa dönemi, bu açıdan özel bir yer tutmaktadır. Krallığın bu dönemdeki ihtişamı, inşa ettirdiği kalelerle olduğu kadar, gerçekleştirdiği devrim niteliğindeki reformlar ve bugün hâlâ kazı çalışmalarının sürdüğü Ayanis Kenti ile de kendini göstermektedir. Özellikle Ayanis Kentinin sitadel kısmındaki kazılar, askeri, kraliyet ve dini yapıları gün yüzüne çıkarmıştır. Bu çalışmalarda en dikkat çeken buluntu, dini ve kraliyet işlevli mekanların bir arada yer aldığı Haldi Tapınak Kompleksi'dir. Bu kompleks, Urartu Krallığı'nın teokratik yönetim sisteminin en gelişmiş ve somut örneğini sunarak, krallığın dini yönetimle nasıl iç içe geçtiğini ve bu dönemin yönetim anlayışının zirveye ulaştığını açıkça gözler önüne sermektedir.

2.2. AYANİS KALESİ

Krallığın en gösterişli ve yükselişi yaşadığı döneminde, Argişti oğlu Rusa tarafından inşa ettirilen beş kaleden biri olan Ayanis Kenti, Urartuların başkenti Tuşpa'nın yaklaşık 38 km kuzeyinde yer almaktadır. Etrafı surlarla çevrili ve ortalama 150x400 m ölçülerinde ki bu kale, Van-Erciş yolu üzerinde, Ayanis mahallesine yaklaşık

⁴⁰ Altan Çilingiroğlu, Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi-II*, İstanbul 1983, 36

⁴¹ Ayla Baş, "Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik". *Uluslararası Amisos Dergisi*, 1(1), 2016, 46; Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 65

⁴² Veli Ünsal, *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni: Hitit ve Urartu*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, 125.

500 m mesafede ve Van Gölü'nün doğu kıyısında bulunmaktadır⁴³. Kentin inşa tarihi, arkeolojik değerlendirmeler, anıtsal kapı ve tapınak cephesinde bulunan yazıtlar ile dendrokronolojik çalışmaların sağladığı veriler ışığında MÖ 673-672 yıllarını takip eden dönem olarak belirlenmiştir⁴⁴.

İlk kazı çalışmaları, Prof. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU tarafından 1989 yılında, Çilingiroğlu'nun bölgedeki başka bir kazı alanı olan Dilkaya höyüğündeki çalışmalarını tamamlamasının ardından başlamıştır⁴⁵. Ayanis Kenti'nde, 1989 yılında başlayan ve 2013 yılına kadar devam eden ilk dönem kazılarının ardından, Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI'nın kazı başkanlığını devraldığı 2013 yılından itibaren yeni dönem kazı ve restorasyon çalışmaları yürütülmektedir. Bu süreçte, Urartu askeri mimarisinin önemli örnekleriyle birlikte kente ait birçok yapı gün yüzüne çıkarılmıştır.

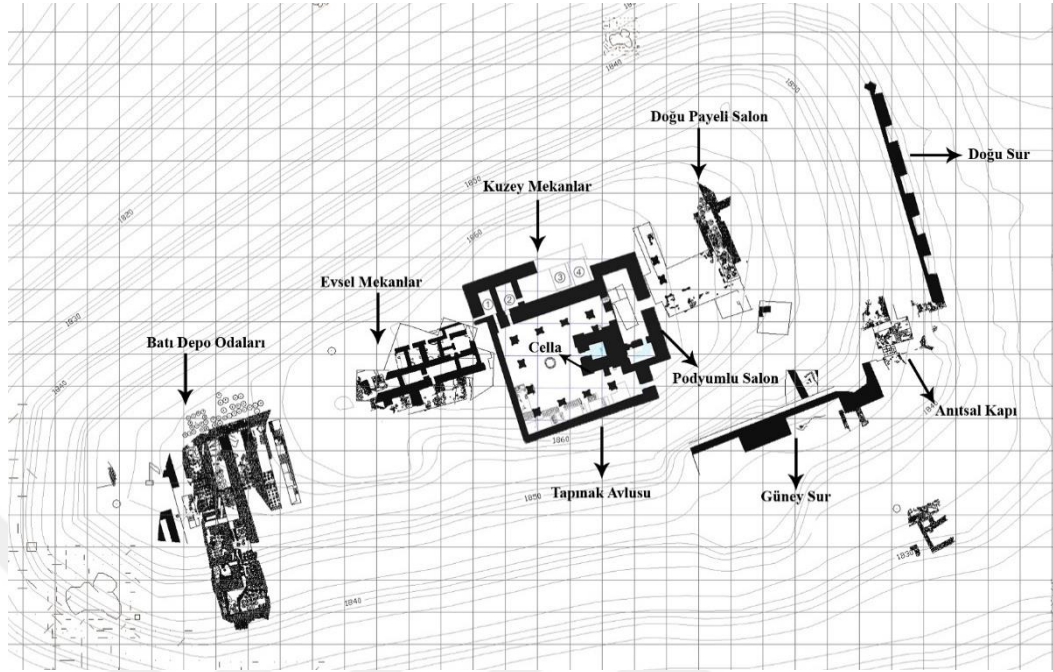
Bugüne kadar ortaya çıkarılan yapılar arasında Tapınak Alanı, Haldi Tapınağı (*cella*), Podyumlu Salon, Doğu Payeli Salon ve Doğu Depo Odaları, Evsel Mekânlar, Batı Depo Odaları, Anıtsal Kapı, Güney ve Doğu Sur Duvarları ve açığa çıkarılmıştır⁴⁶. Tapınak alanının hemen kuzeyinde yer alan ve “Kuzey Mekânlar” olarak adlandırılan alanının yanı sıra tapınak depo odalarında ve sitadelin kısmen ortaya çıkarılan Kuzey ve Batı Surlarında ve ise kazı çalışmaları devam etmektedir (Plan 1). Ayrıca Van Gölü'nde ki su altı araştırmaları yeni dönemle birlikte ilk kez başlamış bulunmaktadır. Sistemli ve disiplinler arası çalışmaların yürütüldüğü bir kazı olma özelliğine sahip olan Ayanis Kenti Kazıları bünyesinde bugüne kadar, arkeo-zooloji araştırmalarından arkeo-jeofizik çalışmalarına kadar birçok proje yürütülmüştür.

⁴³ Altan Çilingiroğlu ve Gülriz Kozbe, “Ayanis Kalesi Kazısı, 1992”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara 1994, 445; Altan Çilingiroğlu, “Ayanis Kalesi,” K. Köroğlu ve E. Konyar (Eds.), *Urartu: Doğuda Değişim*, İstanbul 2011, 346.

⁴⁴ Altan Çilingiroğlu., “Ayanis”, Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz & Gürcan Polat (Eds.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2012, 2.

⁴⁵ Altan Çilingiroğlu, “Van-Ayanis (Ağartı) Kalesi Kazıları”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt I, Ankara 1991, 201.

⁴⁶ Altan Çilingiroğlu., Mehmet Işıklı., “25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları Dün, Bugün ve Gelecek”, H. Kasapoğlu & M. A. Yılmaz (Eds.), *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40. Yılı*, (ss. 309-323) Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2014, 315; Altan Çilingiroğlu., Mirjo Salvini., “The Historical Background of Ayanis”, Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998, A. Çilingiroğlu, M. Salvini (Eds.), *Documenta Asiana VI*, Pubblicazioni dell'Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici del Consiglio Nazionale delle Ricerche, Roma 2001, 17; Mehmet Işıklı., Vedat Sezer., “30. Yılına Doğru Ayanis Kazıları ve Urartu Arkeolojisi”, S. Nurdan & M. Özler (Eds.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Arkeoloji, Roma ve Bizans Tarihi ve Medeniyeti, Sanat Tarihi, 1-5 Ekim 2018, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, 270.

Plan 1. Ayanis Kenti Sitadel Planı

Ayanis sitadeli, özellikle üst düzey yaşam tarzına dair ipuçları sunan çeşitli yapıları bünyesinde barındıran önemli bir merkezdir. Bu yapılar, kentin sosyal, ekonomik ve dini yapısını anlamamız açısından büyük bir değer taşımaktadır. Sitadel içerisinde en dikkat çekici unsurlardan biri, muhtemelen soylu sınıfa ait bireylerin günlük yaşantılarını sürdürdükleri, çeşitli ritüeller gerçekleştirdikleri ve depolama faaliyetlerini yürüttükleri evsel mekanlardır⁴⁷. Bu tür yapılar, Urartu toplumunun sosyal yapısını anlamada önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Depolama işlevi gören mekânlar arasında en dikkat çekenlerden biri batı depolarıdır. Bu alanlarda büyük ölçekli küpler, küçük kaplar ve birçok bulla bulunmuştur.⁴⁸ Bu buluntular, batı depolarının kente getirilen farklı türde malların muhafaza edilmesi için kullanıldığını göstermektedir. Bunun aksine, doğu depolarında bullalara ve küplerin üzerindeki ölçü birimlerine rastlanmamıştır. Bu durum, doğu depolarındaki malların iç ve dış dağıtım sisteminden bağımsız olarak değerlendirildiğini

⁴⁷ Altan Çilingiroğlu, "Ayanis Kalesi'ndeki Eysel Mekanlar", *Doğudan Yükselen Işık*, Arkeoloji Yazıları, (Eds. Birol Can ve Mehmet Işıklı), İstanbul 2007b, 39; Akın Aras, *Ayanis Kalesi Kazılarında Ele Geçen Taş Eserlerin Stilistik ve Teknik Açısından Değerlendirilmesi*, 66.

⁴⁸ Akın Aras, *Ayanis Kalesi Kazılarında Ele Geçen Taş Eserlerin Stilistik ve Teknik Açısından Değerlendirilmesi*, 67.

düşündürmektedir. Böylece, Urartu kent ekonomisinin farklı işleyiş mekanizmalarına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sitadelin en önemli yapılarından biri de Doğu Payeli Salon'dur. Çekirdek tapınağın doğusunda konumlanan bu yapı, mimari açıdan dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Çatısının on dört paye ile desteklendiği düşünülen salonun işlevi kesin olarak belirlenememiş olsa da iki katlı inşa edildiği anlaşılmaktadır⁴⁹. Alt katın depolama amacıyla kullanıldığı, üst katta ise payelerle desteklenen geniş bir salonun yer aldığı tespit edilmiştir. Salonun duvarları kırmızı, kahverengi, beyaz ve literatürde "Mısır Mavisi" olarak adlandırılan tonlarla boyanmıştır⁵⁰.

Tüm bu yapılar arasında en öne çıkanı ise Haldi Tapınağı, Payeli Avlusu, Tapınak Depoları, Kuzey Mekanlar ve Podyumlu Salonu ile birlikte geniş bir alanı kaplayan Tapınak Kompleksi'dir. Anıtsal mimarisi ve ihtişamlı unsurlarıyla dikkat çeken bu kompleks, Urartu kültürüne ait önemli ve ünik öğeleri barındırmasıyla da ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Özellikle dini ritüellerin gerçekleştirildiği Haldi Tapınak *cellası*, tapınağın kutsal alanı olarak büyük önem taşıırken, Tapınak Avlusu bu kutsal alan etrafındaki geçişleri sağlamaktadır. Tapınak Depoları, dinsel amaçlarla kullanılan malzemelerin saklandığı yerler olarak karşımıza çıkarken, Podyumlu Salon, ikinci dönem kazılarında ortaya çıkarılan ve kompleksin önemli bir parçası olduğu düşünülen bir diğer mekân olarak dikkat çekmektedir. Urartu dini ve kültürü ile doğrudan ilişkilendirilen bu yapı grubu, aynı zamanda Urartu kültürel öğelerinin hepsini bir arada görebildiğimiz nadir alanlardan biridir.

Ayanis Kenti de bilinen diğer Urartu kaleleri ile birlikte, tam olarak bilinmeyen bir nedenle tarih sahnesinden silinmiştir. Çöküşün nedenini anlamakta, Ayanis kentinden elde edilen veriler büyük önem taşır. Bu veriler, yıkılışın temelinde askeri müdahale yerine, doğal bir felaketin etkili olduğunu göstermektedir. Kentin, MÖ. 650 yılından sonra, II. Rusa'nın egemenlik döneminin sonuna gelmeden önce yanarak yıkıldığı ve terk edildiği öne sürülmektedir⁵¹. Bir diğer görüşe göre, MÖ. 645 dolaylarında Van bölgesinde

⁴⁹ Akın Aras, *Ayanis Kalesi Kazılarında Ele Geçen Taş Eserlerin Stilistik ve Teknik Açısından Değerlendirilmesi*, 66.

⁵⁰ Altan Çilingiroğlu, "Ayanis Kalesi'nde Mısır Mavisi (Egyptian Blue)", A. Özfirat (Ed.), *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin'e Armağan*, (ss. 137-145), Ege Yayınları, İstanbul 2014, 140

⁵¹ Atilla Batmaz, Ahmet Uhri "Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden Tunç Bir Balık Figürini Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji Dergisi*, 1, 2008, 65.

meydana gelen büyük bir depremin, Urartu Krallığı üzerinde derin etkiler bıraktığı düşünülmektedir. Depremin yıkıcı etkisi, Urartu'nun merkezi yönetim merkezleri arasındaki iletişim ağlarının çökmesine neden olmuş olabilir⁵². Bu durum, askeri ve vergi sistemlerinin işlevsiz hale gelmesiyle birlikte ekonomik ve politik yapıyı da derinden sarsmış ve Urartu Krallığı'nın çöküş sürecine girmesine zemin hazırlamıştır.

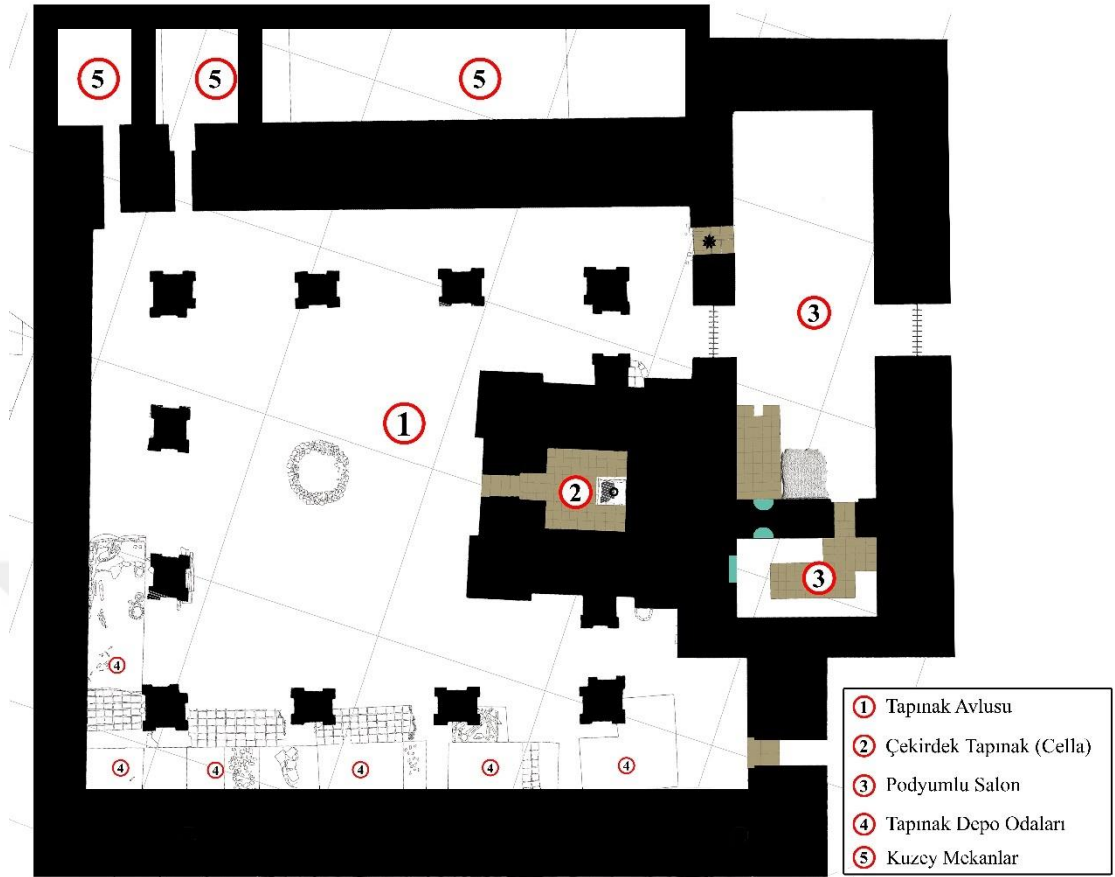
Muhtemelen, Ayanis Kenti de bu büyük deprem veya yangın felaketi sonrasında merkezi otoritenin kontrolünü kaybetmiştir. Bunun ardından yerel halk tarafından kale yağmalanmıştır. Ancak bu yağmanın kalenin yalnızca belirli bölümleriyle sınırlı olduğu, zira kalede bulunan birçok değerli eserin günümüze kadar zarar görmeden ulaştığı anlaşılmaktadır⁵³.

2.2.1. Haldi Tapınak Kompleksi

Ayanis kentinde yıllardır süren kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan yapılar arasında, kuşkusuz en önemli ve en görkemlisi, Haldi tapınak *cellasını* ve bu kutsal mekânla ilişkili mimari unsurları barındıran Haldi Tapınak Kompleksidir. Kült amaçlı tasarlanan bu kompleks, merkezde yer alan 13x13 m ölçülerindeki çekirdek tapınak ve onun hemen önünde, payelerle çevrili geniş bir tapınak avlusundan oluşmaktadır. Avlunun güneyinde, yamaca konumlandırılmış tapınak depo odaları, doğu tarafında ise hiçbir Urartu kentinde benzeri görülmemiş, 22x8 m ölçülerinde bir Podyumlu Salon bulunmaktadır (Plan 2). Birbiriyle bağlantılı olan bu yapılar, işlevsellik açısından farklılık gösteren karmaşık bir mimari bütünlük sergilemektedir.

⁵² Altan Çilingiroğlu, Mirjo Salvini, “*When Was the Castle of Ayanis Built and What Is the Meaning of the Word 'Şuri'?*”, *Anatolian Studies*, Vol. 49, *Anatolian Iron Ages 4. Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Mersin, 19-23 May 1997*, British Institute at Ankara 1999, 55.

⁵³ Altan Çilingiroğlu, “Ayanis Kalesinde Bulunan Demir Bir Sadak ve Bazı Görüşler”, *Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, İstanbul 2006b, 237.

Plan 2. Tapınak Kompleksi Genel Planı

2.2.1.1. Haldi Tapınak Cellası (Çekirdek Tapınak)

Sitadelin en üst ve merkezi konumunda yer alan Haldi tapınağı, standart Urartu tapınaklarında⁵⁴ olduğu gibi kare planlı, kare *cellalı*, köşeleri rizalitli ve kademeli bir girişe sahiptir. Ancak Ayanis Haldi tapınağı, iç tasarımında yer alan süsleme teknikleri ile diğer Urartu tapınaklarından ayrılmaktadır. 13 x13 m ölçülerindeki bu tapınağın batı yönünde yer alan kademeli giriş kapısından 4.58 x 4.60 m ölçülerindeki *cella* kısmına girilmektedir⁵⁵. Tapınağın ön cephesi ve *cellaya* girişin sağlandığı uzun koridora 16 m uzunluğunda işlenen tapınak yazıtından da anlaşılacağı üzere bu kutsal alan baştanrı

⁵⁴ Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, 67.

⁵⁵ Oğuz Aras ve Sefa Köse, "Ayanis'te Urartulu Tanrıların Kutsal Alanları: Tapınak Kompleksi", M. Işıklı, A. Akın Aras (Eds.), *Tanrı Eiduru'nun Gölgesinde Bir Urartu Kenti Ayanis: 30 Yılı Aşan Bir Arkeolojik Serüven*, (ss. 79-105), Ege Yayınları, 2021, 94.

Haldi'ye ithaf edilmiştir⁵⁶. Olivin bazalttan masif duvarlara işlenen bu çivi yazılı belgede yer alan ibarelerde, bu alanın kutsallığına vurgu yapmaktadır⁵⁷.

Kare bir plana sahip olan tapınak, iki ve üç sıra şeklinde değişen bazalt taş blok temel üzerine, kerpiç blokların örülmesiyle yükselmektedir⁵⁸. Söz konusu bu kerpiç duvarların hem mekân içi hem de mekân dışı sıva ve boya durumları hakkında ipucu ele geçmemiştir. *Cellanın* bütün zemini büyük bir işçilik ve ihtişama sahip su mermeri bloklar ile döşelidir. İç kısımdaki duvarlar ise iki sıra bazalt taş blok üzerinde kerpiç blokların örülmesiyle inşa edilmiştir. Bu bazalt blokların yüzeyleri *intaglio* yani *oyma kakma* tekniğinde yapılmış çeşitli tanrı, fantastik yaratıklar, bitki ve rozetler ile bezenmiştir. Oyulan bezemelerin içerisine aynı forma sahip kireç taşı doldurularak üzerleri kazıma tekniği ile süslenmiştir⁵⁹.

Tapınağın en önemli mimari unsuru tapınağın doğu duvarına bitişik, su mermeri blok, ahşap ve kerpiç kullanılarak inşa edilen, 170 x 145 x 0,70 cm ölçülerinde bir podyumdur⁶⁰ (Resim 1). Su mermeri blokların yüzeyleri kazıma tekniği kullanılarak, fantastik yaratıklar ve hayat ağacı motifleri ile bezenmiş, kenarları ise mozaikler ve altın kakmalarla süslenmiştir. Üstte yer alan blokların üzerindeki bezemelerin yönü tapınağın giriş yönüne değil de doğusuna bakması dikkat çekmektedir. Tapınağın üst yapısına dair herhangi bir veri maalesef yoktur. Çalışmamızın değerlendirmeler bölümünde üst yapıya dair farklı araştırmacılar tarafından yapılan yorumlar ve öneriler detaylıca ele alınacaktır.

⁵⁶ Çilingiroğlu ve Salvini, "The Historical Background of Ayanis", 16.

⁵⁷ Çilingiroğlu ve Salvini, "The Historical Background of Ayanis", 17.

⁵⁸ Aras ve Köse, 94.

⁵⁹ Aras ve Köse, 94.

⁶⁰ Çilingiroğlu ve Salvini, "The Historical Background of Ayanis", 17.

Resim 1. Çekirdek Tapınak Su Mermeri Podyum (Ayanis Kazı Arşivi)

2.2.1.2. Tapınak Avlusu

Urartu tapınakları, genellikle kentlerin merkezinde konumlandırılmış olup, bir *cella* ve onu çevreleyen payeli avlulardan oluşmaktadır. Bugüne kadar ortaya çıkarılan tapınak alanlarına baktığımızda gerek süslemeleri gerekse buluntu gruplarıyla Urartu Krallığı'nın en önemli tapınak yapısının Ayanis kentinde bulunduğu görülmektedir⁶¹.

1990 yılı kazı sezonunda kentin en yüksek noktasında başlayan çalışmalarda, 1996 yılına gelindiğinde tam olarak ortaya çıkarılan tapınak yapısı; payeli bir avlu, depo yapıları ve dini törenlerin merkezi olan bir çekirdek tapınaktan (*cella*) oluşmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda, bu alanın yaklaşık 30 x 30 m boyutlarında olduğu belirtilse de son kazı çalışmaları bu alanın kare şeklinde olmadığı ve kuzey-güney uzantısının 33 m, doğu-batı 33 m, güneydeki payelerin olduğu doğu batı uzantısı ise 37 m olduğunu göstermiştir⁶². Yaklaşık 1200 metrekareyi kaplayan bu avluya girildiğinde, çevresi yaklaşık 5 m yüksekliğinde ve 4 m kalınlığında kerpiç duvarlarla çevrili payeli bir alan dikkat çekmektedir. İlk kazılar sırasında açığa çıkarılan bu duvarlarda, kısmen de olsa

⁶¹ Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 97.

⁶² Oğuz Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Erzurum 2022, 116.

korunmuş duvar boyaları bulunmaktadır. Bu duvarlar, tamamı mısır mavisi ile boyanmış olup, belirli alanlarda bordo ve beyaz renk şeritlerle süslenmiştir⁶³.

Urartu kültürüne ait kazılarda mavi duvar boyalarının sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle Ayanis Kalesi'nde bulunan boya maddesi üzerinde yapılan analizler, bu maddenin "Mısır Mavisi" adı verilen sentetik bir pigment olduğunu ortaya koymuştur⁶⁴. Mısır mavisinin ilk olarak Eski Mısır'da (MÖ. 2613-2494)⁶⁵ kullanıldığı, Mezopotamya ve diğer Akdeniz çevresi kültürlerinde de görüldüğü bilinmektedir. Ayanis'te ele geçen pigmentlerin sabun kalıbı biçiminde olması, bu maddenin kullanım ve taşınma süreçlerine ışık tutmaktadır. Pigmentin Urartu topraklarında mı üretildiği yoksa ithal mi edildiği konusu halen tartışmalıdır. Ancak kimyasal analizler, pigmentin Mısır'daki örneklerden farklılık gösterdiğini, bu nedenle yerel üretim olasılığının dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır⁶⁶.

Ancak, ne yazık ki doğal tahribatlar ve çevresel etkenler nedeniyle bu boyaların büyük bir kısmı zarar görmüş ve özgün haliyle korunamamıştır. 2018 yılı kazı sezonunda ise Tapınak avlusunun güneydoğu köşesinde, 1.5 m genişliğinde yeni bir kapı daha tespit edilmiştir. Bu yeni kapı ile tapınak avlusuna giriş ve çıkışı sağlayan kapı sayısı ikiye çıkmıştır. Ayrıca, tapınak avlusunun kuzeydoğu köşesinde yer alan ve bugüne kadar avluya açıldığı düşünülen kapının aslında tapınak avlusundan yeni bir mekâna, Podyumlu Salon'a, açıldığı tespit edilmiştir. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde bulunan bu iki kapının da zemininde su mermeri bloklar kullanılmıştır. Her iki kapının da çekirdek tapınağa 7 m mesafede simetrik olarak yerleştirilmesi, Urartu mimarlarının simetri konusundaki titizliklerini gözler önüne sermektedir⁶⁷.

Payeli avlu olarak da bilinen tapınak avlusunda toplam 12 adet paye bulunmaktadır. Bu payelerden ikisi *cellaya* bitişik durumda konumlanırken, kalan 10 paye bağımsız bir şekilde tapınağın üç tarafında simetrik bir düzende sıralanmıştır. Avluyu çevreleyen duvarlara 3.5 m ve birbirlerine 5.5 m uzaklıkta konumlandırılan bu payelerden, kuzeydeki payeler ana kaya üzerine oturtulmuş olduklarından sağlam kalmayı başarmış, ancak

⁶³ Altan Çilingiroğlu, "How Was an Urartian Fortress Built?", Antonio Sagona (Ed.), *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, (ss. 205-231), Peeters, Leuven 2004, 211.

⁶⁴ Çilingiroğlu, *Ayanis Kalesi'nde Mısır Mavisi (Egyptian Blue)*, 138.

⁶⁵ Jack Finegan, *Archaeological History of the Ancient Middle East*, Routledge, New York 1979, 219-221.

⁶⁶ Çilingiroğlu, *Ayanis Kalesi'nde Mısır Mavisi (Egyptian Blue)*, 138.

⁶⁷ Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, 116.

güneydeki payeler aynı korumaya sahip olamamıştır. Tapınağın bulunduğu yerin coğrafi yapısı nedeniyle güneydeki payeler doğrudan ana kayaya oturtulamadığı için muhtemelen büyük bir depremin etkisiyle yıkılmıştır. Dikdörtgen şekilli bu payeler, bazalt taş temeller üzerine yükselmiş ve kerpiçten yapılmış üst yapıya sahip olacak şekilde inşa edilmiştir; aynı zamanda rizalitli bir tasarımla hem yapısal dayanıklılık hem de görsel zenginlik sağlanmıştır. Avlunun köşe noktalarındaki kare şeklindeki payeler, dönüş noktalarındaki çıkıntı kısımlarıyla diğer payelerden farklılık gösterir. Bu farklılık, muhtemelen payelerin birbirine bağlantısı ve üst yapının desteklenmesi açısından önem taşıdığı düşünülmektedir⁶⁸.

Avlunun merkezinde ve *cellanın* giriş kapısının karşısında yaklaşık 4 m çapında, yuvarlak bir yapı yer alır. Küçük boyutlu taşlardan oluşan bir temel üzerine inşa edilen bu yapının üst kısmında, yüksekliği yarım metreyi bulan bir kerpiç sırasının bulunduğu tahmin edilmektedir. Yapının iç kısmında bulunan parçalanmış duvar boyası örnekleri, iç mekânın fresklerle süslü olabileceğini düşündürmektedir⁶⁹.

2.2.1.3. Tapınak Depo Odaları

Tapınak alanındaki depo odaları, tapınak avlu zemininden ortalama 5-5.5 m derinliğe kadar inşa edilmiş dikdörtgen ve kareye yakın forma sahip, 8 ayrı mekândan oluşmaktadır. Odalara giriş, tapınak avlusunun güneybatı köşesinde, avlunun batı duvarına paralel uzanan bir odadan sağlanmaktadır⁷⁰.

Depo odalarının, tapınağın zemin seviyesinin oldukça altında yer almasının nedeni, bu alanların çok katlı inşa edilmesinden ziyade, duvarların doğrudan ana kaya üzerine inşa edilmiş olmasıdır⁷¹. Bu yapı tekniği, bölgenin yüksek deprem riski göz önünde bulundurulduğunda oldukça pratik bir tercih olarak değerlendirilebilir. Tapınak avlusunun bulunduğu ana kaya, kentin kurulduğu tepenin doğal yapısına bağlı olarak güney yönde belirgin bir eğim göstermektedir. Bu özellik, avlunun güney kısmındaki

⁶⁸ Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, 117.

⁶⁹ Çilingiroğlu ve Salvini., “*The Historical Background of Ayanis*”, 16.

⁷⁰ Çilingiroğlu, “Ayanis Kalesi”, 346.

⁷¹ Atilla Batmaz, “Ayanis Kalesi’ndeki Haldi Tapınağı’nın Depo Odaları”, Mehmet Işıklı, Birol Can (Eds.), *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II/International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures Proceedings II*, (ss. 183-195), Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2015, 184.

zemin seviyesinin yükseltilmesini ve avluyu çevreleyen, mekanları bölen duvarların inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır⁷². Tapınak avlusu zemininin altındaki depo odalarının kuzey duvarını oluşturan yaklaşık 6 m kalınlığındaki bir platform duvarı, aynı zamanda tapınak avlusunun güney kesiminde dizili duran payeleri desteklemek üzere tasarlanmıştır⁷³. Tapınak avlusunun zemini altında, platform duvarı ile tapınağın güney duvarı arasındaki boşlukta adak silahlarının depolandığı odalar bulunur. Oldukça kalın (2m) duvarlar ile birbirinden ayrılmış odalar arasındaki geçiş, kuzey köşelerde yer alan yaklaşık 1 m genişliğindeki kapılar sayesinde sağlanmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzunlukları yaklaşık 3.20 m olarak ölçülen odaların, doğu-batı yönündeki uzunluklar ise mekânlara özgü farklılıklar nedeniyle çeşitlilik arz eder. Söz konusu odaların kerpiç duvarları, ana kayanın eğimine uyum sağlamak amacıyla büyük taş bloklardan oluşan temeller kullanılarak basamaklı bir şekilde inşa edilmiştir. Bu kademeli taş bloklarının en üst kısmında düz bir zemin elde etmek amacıyla löyfer taşı yerleştirilmiş ve kerpiç beden bu taşların üzerine inşa edilmiştir. Bu inşa tekniğine, kentin pek çok yapısındaki duvar temellerinde de görülmektedir⁷⁴.

Depo odalarının, tavan seviyeleri tapınak avlusunun zeminiyle aynı düzlemde olacak şekilde inşa edilmiştir. Tavan, kalın duvarlar üzerine yerleştirilen taş örgü, ahşap hatıllarla desteklenmiş ve birkaç sıra kerpiçle örtülmüştür, bu da yapıya yüksek dayanıklılık kazandırmıştır. Bu yapı tekniği, 2011 depremi öncesine kadar Ayanis köyündeki bazı evlerde de görülen ve bölgede yaygın olarak kullanılan geleneksel bir çatı yöntemini yansıtmaktadır⁷⁵.

Odalar büyük bir yangına maruz kalmış ve kerpiç duvarlarının tuğla sertliğine ulaşana kadar yandığı gözlenmiştir. Yangından etkilenen çatı kirişlerinin kalıntıları, odaların içinde farklı seviyelerde gözlemlenmiştir. Uzun ve ağır ahşap hatılların bir kısmının, tavanı destekleyen dikmeler olduğu düşünülmektedir. Tepenin güney kesimindeki keskin eğim nedeniyle, tapınak avlusunun güney duvarı hasar görmüş ve kalenin güney yamacı boyunca kaymıştır. Muhtemelen bir depremin etkisiyle, güneydeki

⁷² Batmaz, Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları, 184.

⁷³ Altan Çilingiroğlu, Eşref Abay ve Zafer Derin, "1999-2000 Yılları, Van Ayanis Urartu Kalesi Kazıları," 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara 2002, 289.

⁷⁴ Batmaz, Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları, 184.

⁷⁵ Batmaz, Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları, 184.

payelere ait bazalt blokları, 6 m kalınlığındaki geniş ve sağlam temellerinden ayrılarak mekânların içine doğru kaymıştır.

Mimari tasarımıyla dikkat çeken giriş odası, tapınak avlusundan depo mekanlarına geçişi sağlamaktadır⁷⁶. Bu oda, 6 No.lu paye ile tapınağın batı duvarı arasında konumlanmıştır. Odanın kuzey duvarı, yükselti farkı gösteren ana kayanın üzerine yerleştirilmiş büyük taşlardan oluşmaktadır⁷⁷. Bu taş temel üzerine dört sıra kerpiç eklenmiş ve böylece tapınak avlusunun taban seviyesine uyum sağlanmıştır. Ana kaya, tepenin bu noktasından itibaren güneye doğru keskin bir eğim sergilemekte, bu durum odanın mimari tasarımında belirleyici bir rol oynamaktadır.

Giriş Odası'na tapınak avlusundan kuzey yönünde yer alan ahşap bir merdivenle ulaşılmaktadır. Bu merdiven sistemi, batı duvarlarının eğime göre kademelendirilmiş taş temellerini kullanacak şekilde tasarlanmıştır. Mekânın dikkat çeken özelliklerinden biri, iki kademeli bir yapıya sahip olmasıdır. İlk kademeye iniş, avludan başlayan bir merdivenle sağlanırken, ikinci kademeye geçiş için başka bir merdiven kullanılmaktadır⁷⁸. Odanın tavan yapısına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır; ancak tapınak avlusunu çevreleyen payelerle oluşturulan sundurmanın altındaki konumuyla üzerinin açık olmadığı anlaşılmaktadır. Mekânın yüksek tavanlı bir çatıya mı yoksa avlu seviyesinde bir çatıya mı sahip olduğu, buluntu konteksti üzerinden değerlendirilmektedir⁷⁹.

Giriş odasından diğer odalara geçişi, güney duvarının doğu köşesine yerleştirilmiş bir kapı ile sağlanmaktadır. Bu kapı, doğuya doğru sıralanmış odalara bağlantı veren tek geçiş noktasıdır ve buradan ilk olarak kareye yakın bir plana sahip olan 1 No.lu depo odasına ulaşılır. Depo odalarında mimari unsurlar tanımlanamasa da duvarların defalarca sıvandığı ve mavi renkle boyandığı kanıtlanmıştır⁸⁰. Ancak şiddetli bir yangın, duvarlarda ve sıkıştırılmış killi topraktan yapılmış tabanlarda ciddi tahribata yol açmıştır. Bazı mekânlarda kireçli toprak sıkıştırılarak oluşturulmuş alçak platformlar ve duvarların

⁷⁶ Altan Çilingiroğlu, "Van-Ayanis Kalesi 2002 Yılı Kazısı," 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara 2004a, 415.

⁷⁷ Batmaz, Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları, 184.

⁷⁸ Çilingiroğlu, Van-Ayanis Kalesi 2002 Yılı Kazısı, 415.

⁷⁹ Batmaz, Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları, 184.

⁸⁰ Batmaz, Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları, 184.

üzerinde raflara ya da tunç levhaların çivilendiği ahşap yapılara ait izler bulunmuştur. Bu kalıntılar, odaların işlevsel detaylarını ortaya koyan önemli verilerdir.

Bu odalar dizisinin en doğusunda, 2018 yılında keşfedilen ve tapınağın güneydoğu köşesinde yer alan 7 No'lu yeni bir depo odası bulunmuştur. İki katlı olduğu anlaşılan bu mekânın alt katı, burada bulunan 600'ün üzerinde eser dikkate alındığında, depo odalarının bir devamı olarak yorumlanmaktadır. Bu yeni depo odası, bilinen diğer depo odalarından çok daha büyük olup, 7.5x4 m ölçülerine sahiptir⁸¹. Urartulu mimarların simetriye büyük özen gösterdikleri bilindiği hâlde, odanın inşasında tapınak avlusunun standart kare planından sapılmıştır. Alışılmış düzenin dışına çıkılması hem şaşırtıcı hem de düşündürücüdür. Bu durum, Urartu mimarisindeki esneklik ve yaratıcı çözümleri yansıtan önemli bir örnek teşkil etmektedir⁸². Ancak kazıların tamamlanmamış olması ve elde edilen mimari verilerin sınırlı olması, odanın özelliklerinin net bir şekilde belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

2.2.1.4. Kuzey Mekânlar

Haldi Tapınak Kompleksi'nde yürütülen kazılar, tapınak avlusunun doğu, güney ve batı bölümleri hakkında önemli bilgiler sağlamış, ancak kuzey bölümde yer alan bağlantılı mekânların daha detaylı araştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, tapınak avlusunun kuzeyinde yer alan ve kazısı henüz tamamlanmamış ancak girişi tespit edilmiş mekânlar, "kuzey mekânlar" olarak adlandırılmaktadır⁸³. Şimdiye kadar bu alanda beş farklı noktada kazı çalışması yapılmış olup, özellikle B25 ve B26 gridlerine denk gelen alanların aslında ayrı ayrı mekânlar değil, tek bir bütünsel yapı olduğu düşünülmektedir (Resim 2).

Kuzey mekanlarına girişi sağlayan kapılar, tapınak avlusunun kuzeybatı köşesinde yer almakta olup, 1- 1,5 m genişliğindedir. Tapınak avlusundan kuzey mekanları ayıran duvar 5 m kalınlığında olup, her iki mekân için ortak bir yapı unsuru olarak işlev görmektedir⁸⁴.

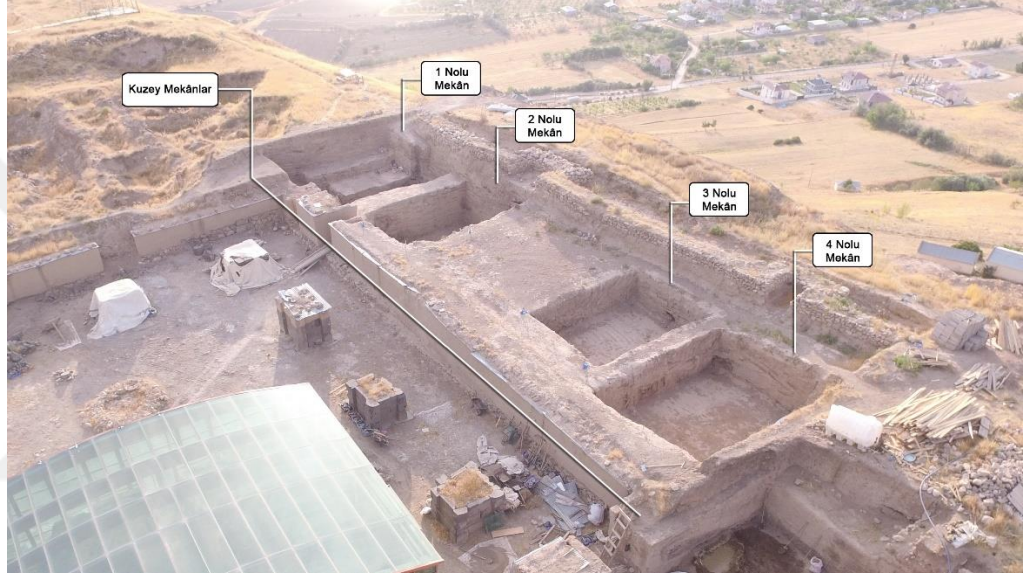
⁸¹ Aras ve Köse, 90.

⁸² Aras ve Köse, 90.

⁸³ Aras ve Köse, 95.

⁸⁴ Aras ve Köse, 95.

Kazı çalışmalarının henüz tamamlanmamış olması nedeniyle, kuzey mekanlarının tam boyutları ve işlevleri hakkında kesin bilgiler elde edilememiştir. Ancak bu alanda yürütülecek kapsamlı kazı ve analizlerle, tapınak kompleksinin mimari yapısının daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır. Daha önce yürütülen çalışmalarda, kompleksin kuzeyinde anıtsal kerpiç duvarların varlığı belirlenmiş, ancak bu yapıların deprem ve Orta Çağ yerleşim faaliyetleri nedeniyle tahribata uğradığı gözlemlenmiştir. Yapılan kazılarda, bazı mekânların birden fazla kata sahip olabileceği, yangın izleri ve yapısal yıkıntılar sayesinde tespit edilmiştir.

Resim 2. Kuzey Mekanlar Genel Görüntüsü (Ayanis Kazı Arşivi)

Özellikle 1 ve 2 numaralı mekânlarda gerçekleştirilen kazılar, Urartu mimarisine özgü ahşap hatıllar ve hasır örgüler ile inşa edilen taban-zemin unsurlarının kullanıldığını göstermektedir. 1 numaralı mekânın güneyinde tapınak avlusuyla bağlantılı bir kapı girişi olduğu belirlenmiş olup, bu mekânın koridorlar aracılığıyla evsel alanlara bağlandığı düşünülmektedir. Benzer şekilde, 2 numaralı mekânın güneybatısında da tapınak avlusuna geçiş sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Ancak yoğun tahribat nedeniyle bazı mekânlar arasındaki bağlantılar net olarak belirlenememiştir.

Öte yandan, kazıların erken aşamasında olan 3 ve 4 numaralı mekânların mimari özellikleri ve işlevleri hakkında kesin bilgiler elde edilmemiştir. Ancak mevcut veriler, bu mekânların kuzey ve güney duvarlarının yaklaşık 6 m yüksekliğe sahip olduğunu

göstermektedir. Güney duvarının çökmesi sonucu oluşan tahribat, bu mekânların mimari yapısının tam olarak ortaya çıkarılmasını zorlaştırmaktadır.

2.2.1.5. Podyumlu Salon

Tapınak Alanı'nın doğusunda, Tanrı Haldi'ye adanmış *cella*nın hemen arkasında, 2015 yılında yapılan kazılar neticesinde etkileyici boyutlarda özel bir yapı keşfedilmiştir. Bu yapı, Urartu kraliyet ve dini mimarisine yeni bir bakış açısı kazandıran önemli bir yapı olma özelliğini taşımaktadır.

22x8m ölçülerine sahip kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bu yapı, avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan anıtsal kapıdan geçilerek ulaşılan geniş bir ön salon ve güneyinde yer alan küçük bir arka odadan oluşmaktadır⁸⁵. Mekânın sıvalı ve mavi boyalı kerpiç duvarları, bazı yerlerde 2 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Hem salonun hem de güneyde ki arka odanın zeminleri, kısmen su mermeri bloklarla, büyük bir bölümü de kerpiç bloklarla döşelidir⁸⁶. Bu alanın üst yapısı hakkında doğrudan kanıt bulunmamakla birlikte, kalın kerpiç duvarların varlığı, mekânın iki katlı olabileceğini düşündürmektedir.

Bu yapının en dikkat çekici mimari unsuru, salonun ortasında ve güney duvarına bitişik olan, *cella*da yer alan podyuma benzer yine su mermeri bloklardan yapılan podyumdur. Kare forma sahip olan bu podyum, doğu batı yönünde 2.50 m, güney kuzey yönünde 2.60 m ve yüksekliği 76 cm ölçülerindedir⁸⁷. Üst kısmında sekiz, yanlarında yedi olmak üzere toplam on beş su mermeri bloktan oluşmaktadır. Geçmişte yaşanan yoğun yangın nedeniyle ciddi şekilde hasar görmesine rağmen, podyum bugüne kadar çok iyi korunmuş olup, sadece yan kenarları ve köşeleri kısmen zarar görmüştür. Kullanılan malzeme, teknik, form ve süsleme açısından *cella* içerisindeki podyuma oldukça benzeyen bu podyum, boyut ve sağlamlık açısından ondan daha iyi durumdadır (Resim 3). Bu özelliklerinden dolayı bu mekâna "Podyumlu Salon" adı verilmiştir.

⁸⁵ Mehmet Işıklı ve Oğuz Aras, "A New Royal and Religious Space in Ayanis Citadel: The Hall with Podium", *The 11th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East (3-8 April 2018)*, Ludwig-Maximilians Universität, Münih 2018, 161-170.

⁸⁶ Mehmet Işıklı, Atilla Türker, Oğuz Aras, Ayşegül Akın Aras, Mehmet Ali Özdemir ve Gülşah Öztürk, "A New Space in the Ayanis Citadel: The Hall with Podium. A Preliminary Report on the Excavations of 2014-2018", Sharon R. Steadman ve Gregory McMahon (Eds.), *The Archaeology of Anatolia, Volume III: Recent Discoveries (2017-2018)*, (ss. 84-98), Cambridge Scholars Publishing, UK 2019, 86.

⁸⁷ Aras ve Köse, 79.

Podyum, üzerindeki olağanüstü bezeme işçiliği ile dikkat çekmektedir. Üst yüzeyi kazıma tekniği ile yapılan figüratif desenlerle süslenmiştir. Bu desenler, *cella*'daki platformdan da bilinen, hayat ağaçlarının her iki yanında duran kanatlı yaratık figürleri gibi antitetik duruşlu motiflerden oluşmaktadır. Podyumun kenarları, mermere açılan yuvalara çivi ile tutturulmuş taş mozaiklerle süslenmiştir. Bu mozaikler, platformun üst ve yan kenarlarında tek sıra, ön yüzünde ise çift sıra halinde düzenlenmiştir. Yan yüzeyler ise genellikle rozet motifleri ile bezelidir, ancak bunların çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir⁸⁸.

Resim 3. Podyumlu Salon Su Mermeri Podyum (Ayanis Kazı Arşivi)

Podyumlu salonun genel zeminini ele aldığımızda kerpiç zemin olduğunu görmekteyiz. Fakat podyumun batısında yer alan zemin 5x10 düzeninde 49 adet su mermeri blok ile döşelidir⁸⁹. Podyumun dayandığı güney duvarın, su mermeri döşeli zemine karşılık gelen kısmında niş olarak adlandırılan bir boşluk bulunmaktadır. Bu niş

⁸⁸ Akın Aras, *Ayanis Kalesi Kazılarında Ele Geçen Taş Eserlerin Stilistik ve Teknik Açısından Değerlendirilmesi*, 125.

⁸⁹ Ayşegül Akın Aras, Oğuz Aras & Mehmet Ali Özdemir, “Ayanis Kalesi Podyumlu Salon Taş ve Metal Buluntuları,” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 2021, 367.

aracılığıyla, birazdan ele alacağımız podyumun güneyinde yer alan odaya, kapı dışında başka bir bağlantı sağlandığı düşünülmektedir. Podyumun hemen doğusunda ise rizalitli bir kapı olduğu ve bu kapı aracılığıyla az önce değindiğimiz güneyde yer alan odaya geçiş sağlanmaktadır. Arkada yer alan bu oda kuzey-güney uzantılı 4.5 m, doğu-batı uzantılı ise 8 m ölçülerinde, salona kıyasla oldukça küçük bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁰. Salon gibi bu mekânda çok farklı bir mimari düzene sahiptir. Zemini su mermeri blokla döşeli olan mekânın, duvar kenarlarına yakın zemini boş bırakılmıştır. Duvarların en alt seviyelerinde yer alan oval boşlukların içerisinden ise kazılar sırasında yanmış hatıl parçaları ele geçmiştir. Bu boşlukların zeminle bağlantılı olması muhtemeldir. Duvarların zeminden yaklaşık 1 m yukarı seviyesinde ise 15-20 cm aralığında değişen ve bütün duvarları takip eden şerit halinde bir boşluk görülmektedir. Yine bu boşluklardan kısmen de olsa ahşap parçaları ve in situ olarak altın rozetlerin ele geçtiği görülmüştür. Kentteki diğer mekanlarda olduğu gibi, bu küçük mekânda da yer yer mavi duvar boyalarına rastlanılmıştır. Fakat çok fazla yangına maruz kaldığı için korunabilmiş değildir.

Podyumlu Salon, mimari zenginliğinin yanı sıra, kazılar sırasında elde edilen küçük buluntular açısından da oldukça değerlidir. Yaklaşık dört sezon süren kazılar sonucunda yüzlerce eser ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen eserler ve mimari veriler “değerlendirmeler” bölümünde daha detaylı ele alınarak analizleri yapıp, yorumlanacaktır.

⁹⁰ Işıklı, Türker, Aras, Akın Aras, Özdemir ve Öztürk, 90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULUNTULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. MEKÂNSAL DAĞILIM

Tapınak alanında yıllardır devam eden kazılar sonucunda, tapınak alanı ile bağlantılı olduğu anlaşılan yeni mekanlar ortaya çıkarılmıştır. Bu mekanlarla birlikte Tapınak kompleksi olarak yeniden adlandırılan bu yapı grubundan, yıllardır aralıksız devam eden kazı çalışmalarında yaklaşık 2700 eser ele geçmiştir⁹¹. Söz konusu eserlerin 1494 adeti etütlük, yaklaşık 1206 adeti ise envanterlik olarak sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada ise yalnızca envanterlik eserler ele alınacaktır. Bunun temel nedeni, etütlük eserlerin büyük çoğunluğunun aynı esere ait kırık parçalardan oluşması ve tanımlanabilir durumda olmamasıdır. Örneğin bugüne kadar iç içe geçen konsantrik halkalardan oluşan bir adet taş halkanın her bir parçası, kazı envanterlerine etütlük olarak işlenmiştir. Bu durum hem sayısal verilerin doğruluğunu bozacak hem buluntuların mekân içerisindeki dağılımlarına dair sağlıklı sonuçlar elde etmemizi engelleyecek hem de doğal olarak buluntular üzerinden yapılan yorumlamaları da olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle, yalnızca tanımlanabilir ve bütünlüklü eserler olan envanterlik eserler üzerinde çalışmak, araştırmanın niteliği ve veri güvenilirliği açısından daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Çalışmanın ana yöntemlerinden biri, ele geçen eserlerin mekânsal dağılımını ortaya koymaktır. Bu amaçla, envanterlik eserler, niceliklerine göre kendi içinde değerlendirilmiştir. Yapılan bu değerlendirme sonucunda, mekânsal dağılım için en açık ve kullanışlı verileri sağlayacak eser türleri belirlenmiştir. Bu veriler arasında, 1145 adet eser, mekânsal dağılım için uygun bulunmuş ve bu eserler üzerinde detaylı çalışma yapılmıştır.

Mekânsal dağılımı en yalın ve anlaşılır şekilde sunabilmek adına, ele geçirilen eserler öncelikle türlerine göre gruplandırılmıştır. Daha sonra Tapınak Kompleksi'nin plan çizimi üzerinde, kazı raporları ve kazı veri tabanından elde edilen verilere dayanarak her bir türün konum dağılımı belirlenmiştir. Ancak bu analizde, eserlerin ele geçtiği

⁹¹ Bu sayı Ayanis kazı veri tabanı ve kod defterinden alınmıştır.

seviyeler dikkate alınmamıştır. Bunun temel nedeni, kazı çalışmaları sırasında birçok eserin seviyesinin eksik kayıt altına alınması ve bu durumun sağlıklı bir değerlendirme yapılmasını zorlaştırmasıdır. Yapılan bu dağılımlar, Tapınak Kompleksi'nin planı üzerinde yoğunluk haritası şeklinde ve ayrıca tablo olarak gösterilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Buluntuların Türleri ve Mekanlara Göre Sayısal Dağılımı

	<i>Tapınak Avlusu</i>	<i>Cella</i>	<i>Tapınak Depo Odası</i>	<i>Podyumlu Salon</i>	<i>Toplam</i>
<i>Ok Ucu</i>	174	1	245	47	467
<i>Mızrak Ucu</i>	91	-	34	9	134
<i>Sadak</i>	13	-	10		23
<i>Miğfer</i>	9	-	11		20
<i>Kalkan</i>	8	-	7	-	15
<i>Boncuk</i>	13	1	-	61	75
<i>Taş Halka</i>	14	18	-	58	90
<i>Çivi</i>	53	3	13	-	69
<i>Bulla</i>	10	1	3	19	33
<i>Rozet & Altın Rozet</i>	12	29	-	62	103
<i>Altın Plaka & Parçaları</i>	3	2	-	52	57
<i>Bezemeli Kireç Taşı Objeler</i>	7	-	1	30	38
<i>Kireç Taşı Heykel / Heykelcikler</i>	8		2	9	19
<i>İnşa Diski</i>	2	-	-	-	2
GENEL TOPLAM					1145

3.1.1. Tapınak Avlusu

Tapınak kompleksinde uzun yıllardır devam eden kazılar sonucunda, Urartu'nun en iyi korunabilmiş, içerisinde çekirdek tapınak ve payeleri barındıran bir avlu gün yüzüne çıkarılmıştır. Avlunun kuzey güney uzantısı 33m, doğu batı uzantısı 33 m, güneydeki payelerin olduğu doğu batı uzantılı kısım ise 37 m ölçülerindedir⁹². Söz konusu yaklaşık 1200 m²'lik bu alan, birazdan ele alacağımız buluntu gruplarından büyük bir kısmını içermektedir.

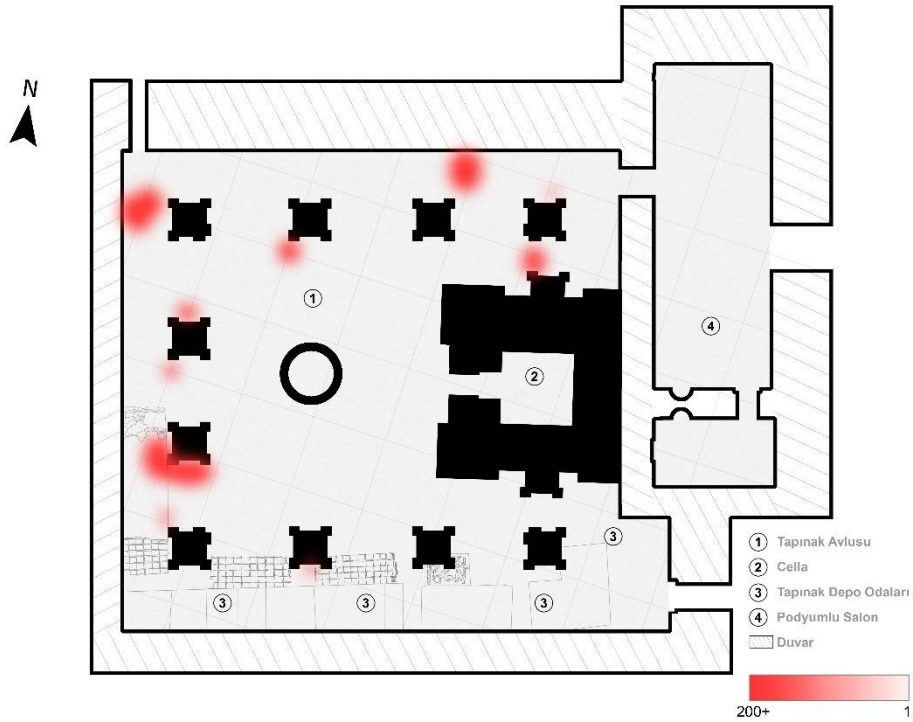
Krallığın baş tanrısı olan Haldi'nin, aynı zamanda savaş tanrısı olması, Ayanis Kenti tapınak avlusunda ve depo odalarında yoğun şekilde ele geçen adak eşyalarının neden kalkanlar, miğferler, ok uçları, mızrak uçları ve sadaklar gibi silahlardan

⁹² Aras ve Köse, 79.

oluşturduğunu açıklar niteliktedir⁹³. Bu buluntular askeri amaçlı olarak nitelendirilseler de büyük çoğunluğunun bezemeli olması ve tapınak kompleksi içerisinde ele geçmiş olması sebebiyle törensel bir amaca hizmet ettikleri açıkça görülmektedir.

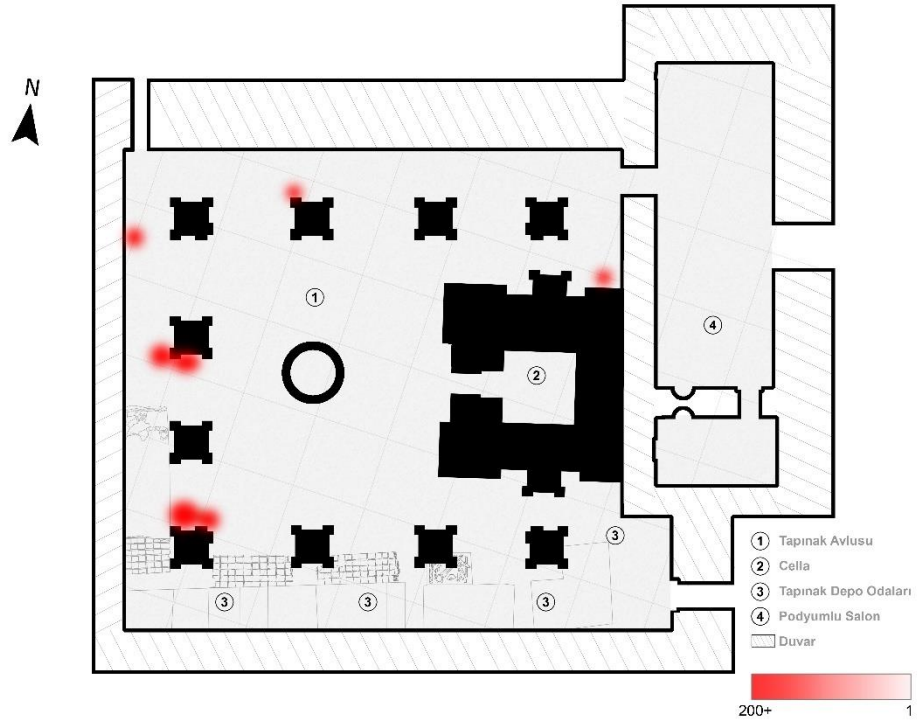
Sonuç olarak, farklı araştırmacılar arasındaki bu tür yorum ayrılıkları, buluntuların sembolik veya işlevsel yönleri üzerinde yapılan tartışmaların bir sonucudur. Ancak detaylı mimari ve bağlamsal analizler, tapınağın asıl işlevinin dini ve ritüel amaçlı hizmet ettiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmayla birlikte tapınak avlusu hakkında bütün bilinenler detaylı bir şekilde tekrardan ele alınacak ve varsa bilinmeyen yönleri ortaya konulacaktır. Bu değerlendirmeleri yapmadan önce buluntuların dağılımlarını ayrı ayrı plan üzerinde gösterecek şekilde incelemek daha anlaşılır olacaktır.

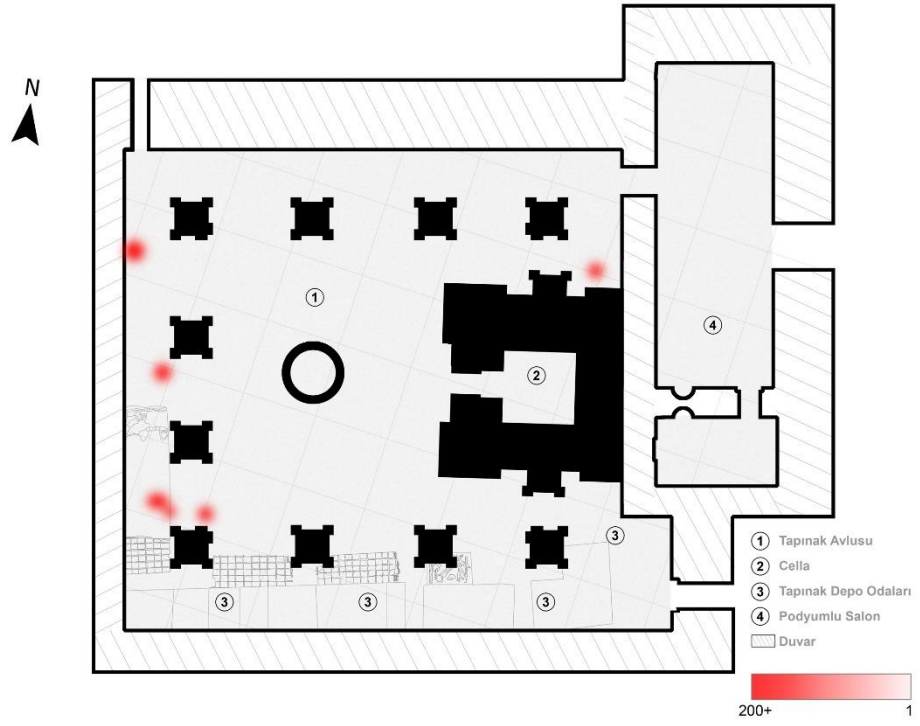
3.1.1.1. Buluntular

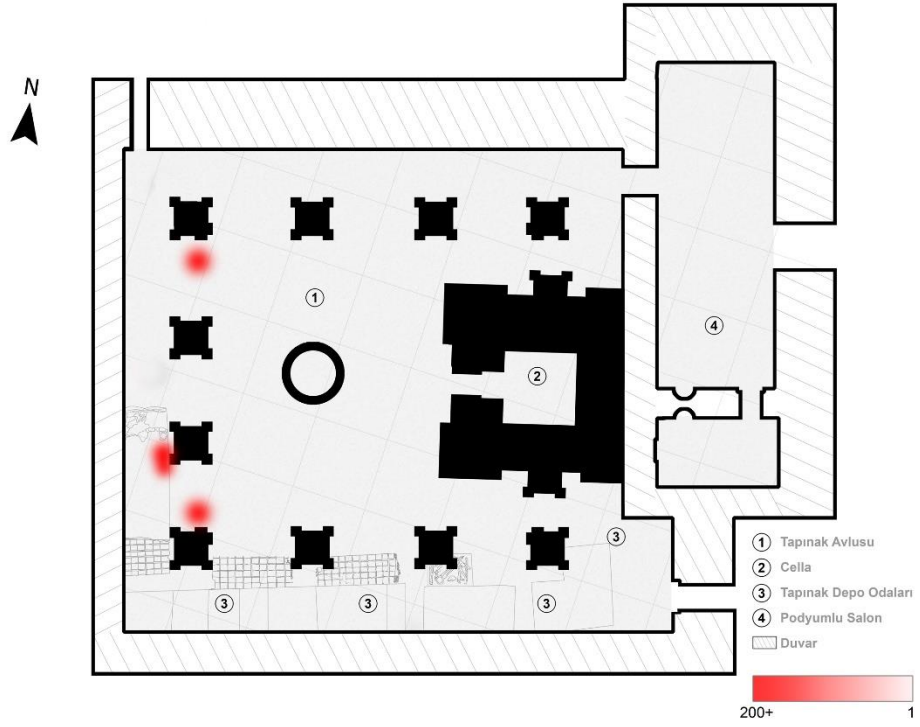
Plan 3. Tapınak Avlusu Ok Uçlarının Dağılımı

⁹³ Mahmut Bilge Baştürk, "Urartu Tanrı İsimleri Üzerine Bir İnceleme," *Colloquium Anatolicum*, no. 15, 2016, 32-53.

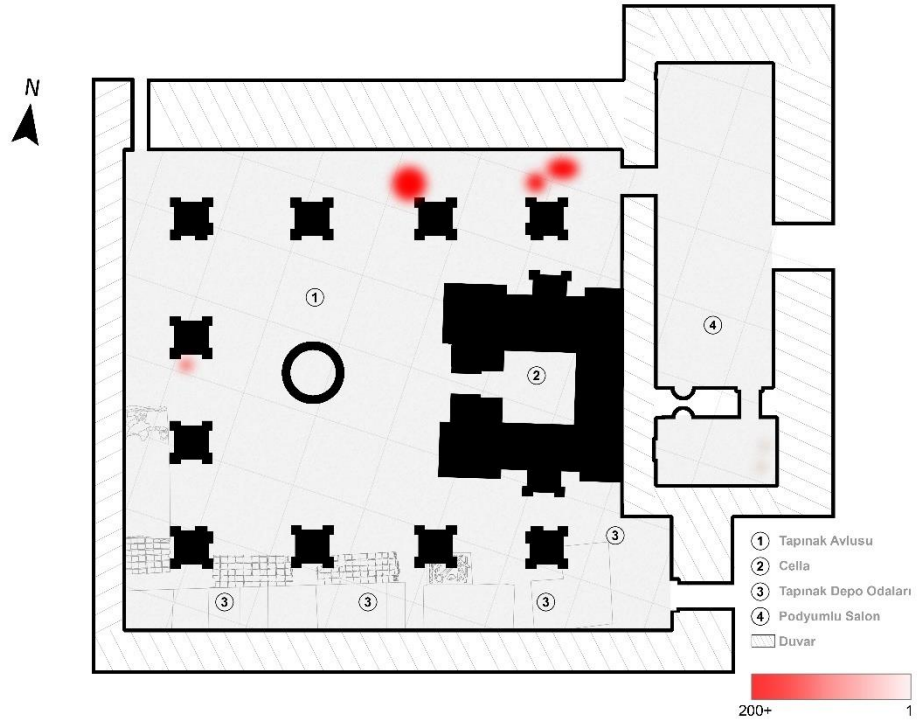

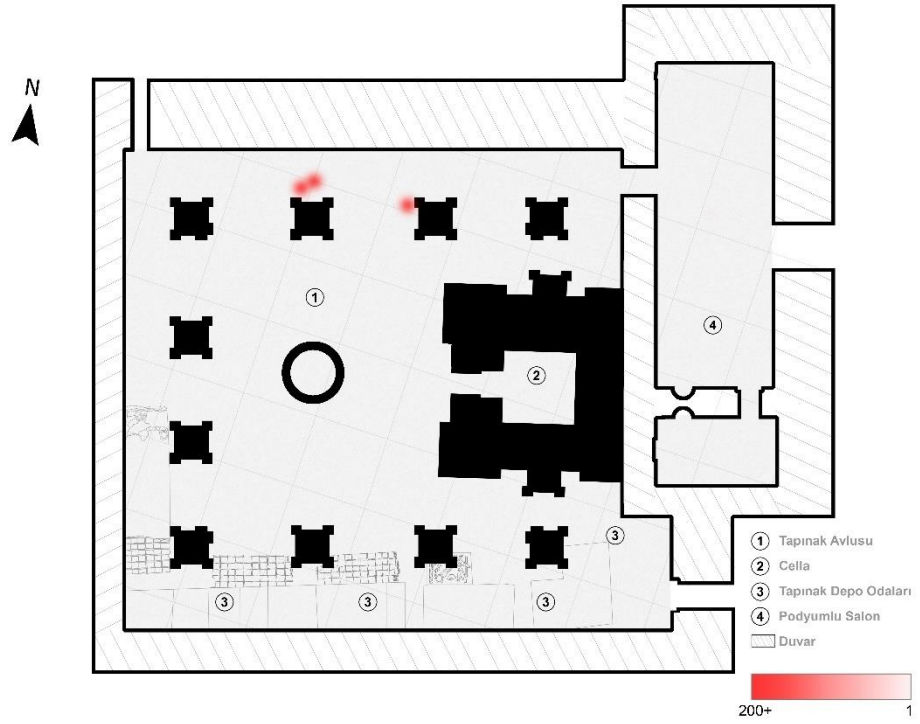
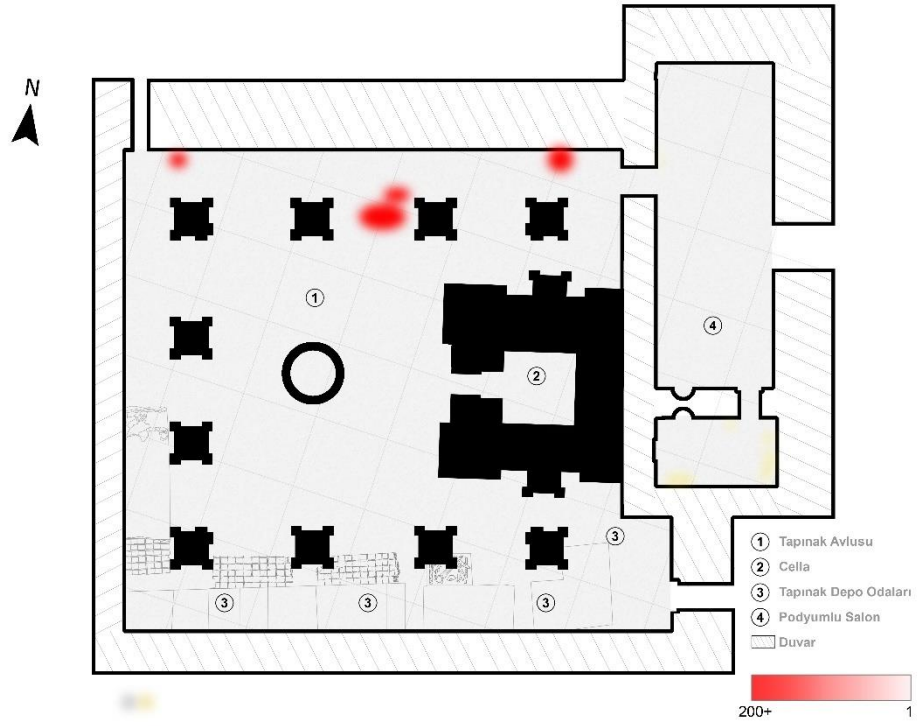

Plan 6. Tapınak Avlusı Kalkanların Dağılımı

Plan 7. Tapınak Avlusı Miğferlerin Dağılımı

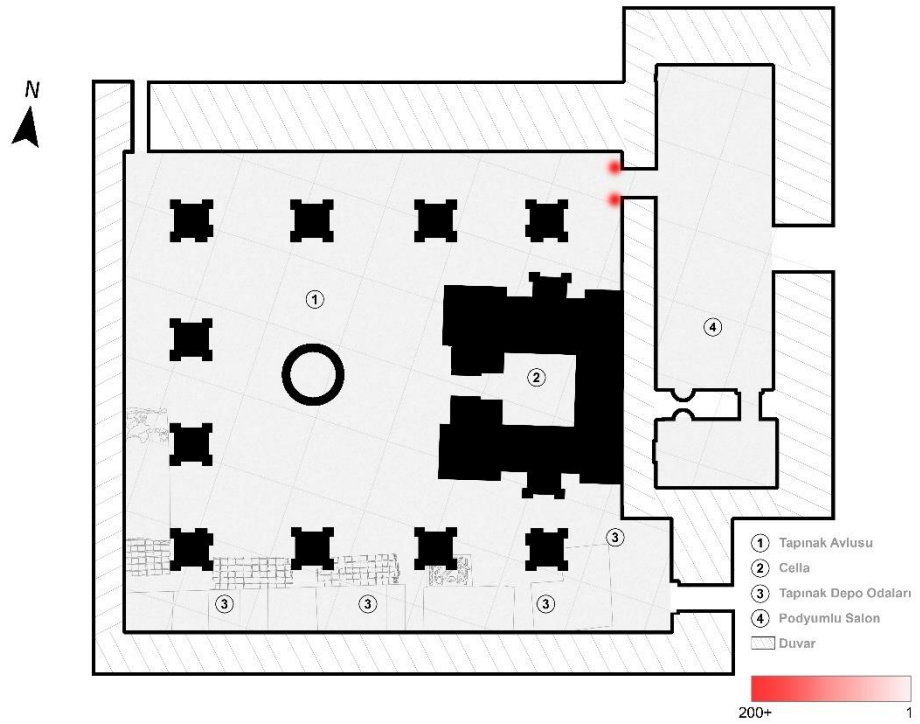

Plan 14. Tapınak Avlusu Bezemeli Kakmalar ve Heykelcik Parçaları

Plan 15. Tapınak Avlusu İnşa Disklerinin Dağılımı

Dağılımları yapılan buluntu gruplarını ele aldığımızda, sayıca en fazla bulunan buluntular ok uçları ve mızrak uçları olduğundan dolayı değerlendirmede ilk sırada bu eser grubu gelmektedir. Dağılımlarına göre yapılan değerlendirmelerde ok uçlarının, avlunun kuzey ve batısında yer alan payelerin etrafında, mızrak uçlarının ise sadece avlunun kuzeyinde dizili olan payelerin etrafında *in situ* olarak yoğun bir şekilde ele geçtiği görülmektedir. Söz konusu ok uçlarının bir kısmı yine alandan ele geçen sadakların içerisinde, hemen yanlarında ise çivilerin ele geçmiş olması, bu buluntuların sadaklarla birlikte payelere ve duvarlara asılmış olduğunu destekler niteliktedir. Bir diğer buluntu grubu olan kalkanlar ve miğferleri konumlarına göre incelediğimizde, ok ucu ve mızrak uçları gibi payelere asıldıklarını, yanlarında bulunan bir diğer buluntu gurubu olan, çiviler sayesinde söylemek mümkündür. Ayrıca, kalkanların çoğunun alt kısımlarının ezilmiş ve katlanmış olarak ele geçmesi, bunların yüksek bir alandan, yani asılı oldukları payelerden düştüğünü desteklemektedir. Fakat burada dikkat çeken bir detay bulunmaktadır. Ele geçen kalkanların, avlunun batısında, *cellanın* ise karşısına denk gelen payelerin etrafında yoğunlaşması, bu eserleri sergilemenin gelişigüzel değil de belirli bir düzen ve anlayış ile yapıldığını göstermektedir. Tezin genel değerlendirme ve sanal kurgu bölümlerinde söz konusu durum daha detaylı ele alınacaktır.

Ele geçen bu buluntulardan bazıları üzerinde yer alan yazıtlar, alanın Tanrı Haldi'ye ithaf edildiğini ve bu ithafın da bir ritüelin parçası olduğunu açıkça göstermektedir⁹⁴. Örneğin, Rusa'nın mızrak ucunu Tanrı Haldi'ye adamasını belirten yazıt ve daha sonra miğfer üzerinde Rusa oğlu Argiştı tarafından Tanrı Haldi'ye adandığını belirten yazıt, bu alanın kutsal bir adak yeri olarak kullanıldığını destekler niteliktedir. Buluntular arasında ünik bir örnek olarak dikkat çeken ve *cellanın* dış kuzey duvarının köşesinde bulunan aslan başlı kalkan, Urartu dönemi buluntuları arasında şimdiye kadar bilinen tek örnektir. Kalkanın 1 m çapında ve yaklaşık olarak 5 kg ağırlıkta olması, yukarıda da değindiğimiz gibi insanın savaş sırasında kullanımına uygun olmayan törensel nitelikte bir kalkan olduğunu destekler. Söz konusu kalkana dair örnekler yalnızca Asur yazılı kaynakları ve Korsabad kabartmalarından bilinmektedir. Musaşir Tapınak çiziminde dikkat çeken ve tapınak duvarlarına asılı duran aslan başlı kalkanların varlığı da bu örneklerle kanıtlanmıştır. Ayrıca aslan başlı kalkanlardan II. Sargon'un sekizinci seferi kayıtlarında da söz

⁹⁴ Çilingiroğlu ve Salvini, "When Was the Castle of Ayanis Built and What Is the Meaning of the Word 'Šuri'?", 56.

edilmektedir. Kalkanın ön yüzünde, Argiştı oğlu Rusa tarafından Tanrı Haldi'ye adandığını gösteren çivi yazısıyla yazılmış bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıt, diğer adak silahları üzerindeki yazıtlarla benzerlik göstermesine rağmen, önemli bir farklılık içermektedir⁹⁵.

*“Efendisi Haldi'ye, Argisti oğlu Rusa, bu kalkanı yaptırdı ve yaşamı için adadı; onu Rusa'nın Eiduru karşısındaki şehrine koydurdu. Haldi'nin yüceliğinin yardımıyla ben Argisti oğlu Rusa, kudretli kral, yüce kral, ülkelerin kralı, Bianili'nin Kralı, güçlü kral, Tuşpa kentinin efendisi.”*⁹⁶ Yazıtın ikinci satırında ise;

*Rusa der ki: Her kim bu kalkanı alırsa, kim ki onu atarsa(?), kim sulara...? kim..?., her kim ateşlerin (ve/veya) toprakların(?) üzerine toprak atarsa, kim ki benim adımları siler ve yerine kendi adını koyarsa, Tanrı Haldi onu, onun tohumunu ve tohumunun tohumunu Güneş(ışığı) altından yok etsin.”*⁹⁷

Yazıtta belirtilen ateş, muhtemelen kalkanın bulunduğu noktanın hemen yanında, kuzeyde *cella* ile *cellaya* bitişik payenin oluşturduğu köşede yer alan ocağın içinde olmalıdır. Ocağın içinde ateşin yanmış olduğu, tapınak duvarındaki yangın izlerinden anlaşılmaktadır⁹⁸. Ancak bu noktada ocağın özensiz ve sıradan oluşu da tezatlık oluşturmaktadır. Söz konusu ocak basit taş örgü sistemi ile yapılmış, ritüel bir süsleme unsuru bulundurmayan bir ocak yapısıdır -ki önemli ritüellere sahne olan bu alanın konseptine uymamaktadır. Aslan başlı kalkanın, ocağın hemen üzerindeki tapınak duvarına asılmış olması ve yazıtta ateşin söndürülmemesi ile ilgili verilen emir, bu noktada önemlidir. Çünkü ateş ve adak eşyalarının arasında bir ilişki olabileceği söylenebilir⁹⁹. Kentin ilk kazıcısı Çilingiroğlu'nun ifadelerine göre, sürekli yanan ateş, ocağın ve kalenin sürekliliğini simgelemektedir ve kalenin uzun süreli iskanı da bu simgenin bir göstergesidir. Ateşin söndürülmemesi emri ise, Haldi'ye armağan edilen bir silah üzerinde yer almaktadır. Bu, belki de Haldi'nin savaşçı gücüyle tesis edilen

⁹⁵ Çilingiroğlu, “Ayanis”, 20.

⁹⁶ Mirjo Salvini, “The Inscription of Ayanis (Rusahinili Eiduru-kai) Cuneiform and Hieroglyphic: Royal Inscriptions on Bronze Artifacts”, Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998, Roma 2001, 271.

⁹⁷ Salvini, “The Inscription of Ayanis (Rusahinili Eiduru-kai) Cuneiform and Hieroglyphic: Royal Inscriptions on Bronze Artifacts”, 271.

⁹⁸ Altan Çilingiroğlu, “Silah, Tohum, Ateş”, Taner Korkut (Ed.), 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan Anadolu'da Doğdu, (ss. 257-267), Ege Yayınları, İstanbul 2004, 259.

⁹⁹ Çilingiroğlu, Silah, Tohum, Ateş, 259.

sönmeyen bir ateşi simgeliyor olabilir. Bu düşünceyi destekleyen buluntu ise Y. Anzaf Kalesi'nden ele geçen kırık bir kalkan üzerinde Haldi'nin ateş ile birlikte resmedilmiş bir motifine rastlanmasıdır¹⁰⁰. Haldi'nin tunç elbiseleri ve elinde taşıdığı mızrak, ateş bukleleriyle süslenmiştir. Kuzeydeki ocağın etrafında bulunan aslan başlı kalkan da dahil olmak üzere, tapınak alanında ortaya çıkarılan yüzlerce törensel ve adak silahı, bu ocağın silah kültürüyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir¹⁰¹. Bu silahların, savaş öncesi veya sonrası başarı ve koruma dilemek amacıyla gerçekleştirilen törenleri simgeliyor olabileceği düşünülebilir. Ayrıca, savaşçıların zafer veya barış için dua etmek amacıyla bu tür törenlere katıldıkları da öne sürülebilir.

Haldi tapınağının güney duvarına bitişik olan yine basitçe bir şekilde yarım daire formunda, taş ve kerpiçten yapılan ikinci bir ocak daha vardır. Güneydeki bu ocağın etrafında, kuzeydeki ocakla kıyaslandığında daha basit buluntular yer almaktadır. Ocağın hemen batısında, içinde buğday ve ak darı depolanan üç adet küçük depo küpü yer almaktadır. Ocağın içinde ve yanında bulunan yanmış örgü parçaları, duvara bir şeylerin asıldığını veya bağlandığını düşündürmektedir¹⁰². Küplerin içindeki tahılların pişirme amaçlı olmadığı kesindir; ancak ocak yanında da bulunmaları dikkat çekicidir. Tapınağın duvarına bitişik olan ocak ve küplerin, dini bir merasimde kullanılmış olabileceği ve ocak yanındaki küplerdeki tahılların kuru saç amacı ile depolanmış olması muhtemeldir¹⁰³. Küplerin ocak yanında bulunuşu, bu ritüelde ocağın içinde yanan ateşin önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Bu küplerin ateşle ilişkilendirilmesi ise bereketlilikle ilgili bir ritüeli temsil ettiğini düşündürmektedir¹⁰⁴. Söz konusu alanda daha önce yapılan çalışmalarda, bu bulguların hem bereketi hem de savaşı simgeleyen Tanrı Haldi'nin çift cinsiyetli olma ihtimalinin gündeme gelebileceği belirtilmiştir. Bu buluntular ışığında, bu alanda gerçekleştirilen ritüellerin Haldi'nin hem tanrı hem de tanrıça yönlerinin olabileceği öne sürülmüştür¹⁰⁵. Bu konudaki bir diğer önemli detay, yine bu alandaki bazı sadakların içinde darı tohumlarının bulunmasıdır. Bu sadakların ritüel amaçlı kullanıldığı ve bereketi simgelediği, dolayısıyla doğurganlıkla ilişkilendirilebileceği

¹⁰⁰ Oktay Belli., “*Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul 1998, 35.

¹⁰¹ Çilingiroğlu, Silah, Tohum, Ateş, 260.

¹⁰² Çilingiroğlu, Silah, Tohum, Ateş, 260.

¹⁰³ Çilingiroğlu, Silah, Tohum, Ateş, 261.

¹⁰⁴ Mahmut Bilge Baştürk, “An Examination of Left Right Dualism in Urartian Cultic Practices: An Indicator of Syncretism,” *ANCIENT WEST AND EAST*, 1(15), 2016, 227-243.

¹⁰⁵ Baştürk, *An Examination of Left Right Dualism in Urartian Cultic Practices*, 227-243.

düşünülmektedir¹⁰⁶. Tapınağın kuzey duvarındaki ocak ve içindeki ateş, bereketle ilişkilendirilirken, güneyde ki ise hem bereket hem de kuru saç ritüelleriyle bağlantılı olabilir; bu ritüel, yılın belirli dönemlerinde tohumların tanrılara adanması ve bereketli bir hasat dilemek amacıyla ateşin sürekli yanmasını sağlama amacını güdüyor olabilir.

Söz konusu kuzeydeki ocak yakınında ele geçen bir diğer önemli buluntu, kireç taşıdan yapılmış küvettir. 120x80x60 cm ölçülerine sahip bu küvet¹⁰⁷, avludaki 2 numaralı payenin doğusundan ele geçirilmiştir. Kazıcısı tarafından su taşıma küveti olarak tanımlanan bu eser, tapındaki dini merasimi gerçekleştirmek için, o dönemdeki çalışmalara göre avluya giriş kapısı olarak belirtilen kuzeydoğudaki kapıdan giren rahipler ve yöneticiler tarafından sıvı libasyon için kullanılmış olabilir; yani büyük bir küvet içindeki su ile dini temizliklerini yaptıkları düşünülmektedir. Küvetin yakınlarında ele geçen bir diğer önemli buluntu ise yaklaşık 1 m yüksekliğe sahip şarap depolamasında kullanıldığı düşünülen sivri dipli pithostur. Buna ek olarak küvet ve pithos arasında kalan, altından kanal geçen zemin üzerinde, kireç taşıdan yapılmış bir libasyon sunağı ele geçmiştir¹⁰⁸. Sunakta yer alan delik aracılığıyla, içine akıtılan kutsal şarap veya su kanala akıtıldığı düşünülmektedir¹⁰⁹.

Avludan ele geçen diğer buluntu gruplarından, bullalar, boncuklar, taş halkalar, altın rozetler ve plakalar, bezemeli kireç taşı objeler sadece *cella*'nın kuzeyinde yer alan payelerin çevresinde yoğun bir şekilde ele geçtiği görülmektedir. Süsleme amaçlı kullanıldığı düşünülen söz konusu buluntuların, henüz tam olarak nasıl yapıldığı bilinmeyen bir ritüel ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden ele geçen küvetin de bu ritüel alanının bir parçası olabileceği öne sürülmektedir¹¹⁰. Ancak bu bilgi kesin olmayıp yalnızca bir öneri olarak kabul edilmektedir. Fakat az önce değindiğimiz avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan ve tapınak alanına girişi sağladığı düşünülen kapının, son dönem kazıları ile birlikte yeni bir mekân olan podyumlu salona giriş kapısı olduğu tespit edilmiştir. Bu yeni tespit ile, önceki yapılan önerilerin bir kısmının geçersiz olduğu

¹⁰⁶ Çilingiroğlu, Silah, Tohum, Ateş, 263.

¹⁰⁷ Altan Çilingiroğlu, "Ritual Ceremonies in the Temple Area of Ayanis", A. Çilingiroğlu ve G. Darbyshire (Eds.), *Anatolian Iron Ages 5, Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6–10 August 2001, British Institute at Ankara Monograph 31*, (ss. 31-37), Ankara 2005.

¹⁰⁸ Altan Çilingiroğlu., "Urartu Dini", Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar (Eds.), *Urartu: Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, 176.

¹⁰⁹ Çilingiroğlu, *Urartu Dini*, 176.

¹¹⁰ Çilingiroğlu, Silah, Tohum, Ateş, 260.

anlaşılmakta ve bu durumda, söz konusu ritüelin belki de podyumlu salona geçiş sırasında gerçekleştirildiği düşünülebilir. Bu konuyu detaylı olarak ele alacak olursak;

Süsleme amaçlı kullanılmasının yanı sıra ritüelle bağlantılı olduğu düşünülen buluntu gruplarının, avluda yer alan 2-3 numaralı payeler ve *cellaya* bitişik payenin arasında yoğun şekilde ele geçmesi, tapınak avlusu ile bağlantılı olan podyumlu salonun işlevine dair bazı önerileri güçlendirmektedir. Podyumlu salonun işlevine ilişkin daha önce farklı görüşler ortaya atılmış olsa da iki ana görüş öne çıkmaktadır: Bu mekânın tanrıça Arubani ile ilişkili olabileceği ya da bir taht/kabul salonu olarak kullanıldığıdır¹¹¹. Bu görüşleri destekleyen unsurları "Podyumlu Salon" başlığı altında daha detaylı inceleyeceğiz. Fakat kesin bir sonuç elde edilememiş olsa da tanrıça Arubani ile bağlantılı olduğu görüşü daha makul görünmektedir. Neden mi? Tapınak avlusu incelendiğinde, yalnızca podyumlu salona geçiş kapısı yakınlarında görülen zengin süsleme sanatı dikkat çekmektedir. Ele geçen çok sayıda boncuk, taş halka, altın rozet ve plakalar gibi çeşitli buluntular, bu salonun sıradan bir mekân olmasının ötesinde, önemli bir ritüel alanı olduğuna işaret etmektedir. Antik dönem tanrıçalarının tasvirlerinde de sıklıkla görülen zengin süsleme öğeleri, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Ayrıca podyumlu salona geçişi sağlayan kapının her iki yanında, su mermeri eşiğin önünde avluya bakan yüzde aynı formlara sahip, yazıtlı iki adet inşa diski ele geçmiştir. Söz konusu bu iki diskin üzerindeki yazıtta "*Argiştı oğlu Rusa, (bunu) efendisi Tanrı Haldi'ye adadı*" ifadesi dikkat çekmektedir¹¹². Diğer buluntu grupları içerisinde ayrı bir öneme sahip olan bu inşa diskleri, mekanlar hakkında bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırmakla beraber Podyumlu Salon başlığı altında farklı yorum ve önerileri daha destekler nitelik haline getirecektir.

Tapınak avlusunu mimari açıdan değerlendirecek olursak, bize en iyi ipuçlarını sağlayan buluntu grubu çiviler ve yanmış halde ele geçen hatıllardır. Ayanis kentinde başka hiçbir Urartu yerleşiminde rastlanmayan ve tapınak avlusunda bulunan bu çiviler, tamamının demirden yapıldığını ve yüksek tutunma gücü sağlamak amacıyla, baş kısımlarının kartal başı şeklinde kıvrımlı bir yapıda şekillendirilmiş olabileceği söylenmiştir¹¹³. Bu çivilerin, yıkılmış ve yanmış ahşap hatıl ve kirişlere saplanmış halde

¹¹¹ Aras ve Köse, 79.

¹¹² Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, 130.

¹¹³ Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, 117.

bulunması, avlunun ikinci bir katının revak tarzında yapıldığını ve bu çivilerin, ahşap yapı elemanlarını bir arada tutmak için kullanıldığını güçlü bir şekilde desteklemektedir¹¹⁴. Avluyu çevreleyen duvarların boyalı olduğu, kazılar sırasında ortaya çıkarılan kalıntılar sayesinde kesin olarak anlaşılmıştır. Özellikle avlunun kuzey duvarının ortaya çıkarıldığı dönemde, kerpiç duvarın büyük bir bölümünün sıvalı olduğu, üzerinde mavi ve kahverengi boya kalıntılarının yanı sıra beyaz renkte şeritlerin bulunduğu tespit edilmiştir¹¹⁵. Buradan yola çıkarak, tüm alanı çevreleyen duvarların da aynı renk ve bezemelerle boyanmış olduğu düşünülmektedir.

Avlunun tam ortasında, *cella*nın giriş kapısının karşısında yer alan, yaklaşık 4 m çapında yuvarlak bir yapı bulunmaktadır. Bu yapının temeli küçük taşlardan oluşmakta olup, üst kısmında ise yaklaşık yarım metre yüksekliğinde kerpiç sıraların oluşturduğu duvar yer aldığı düşünülmektedir¹¹⁶. Yapılan kazı çalışmalarında yapının iç kısmından ele geçen duvar boyası parçalarına dayanarak, bu yapının içinin bezemelerle süslenmiş olabileceği öne sürülmüştür¹¹⁷. Yapının kesin işlevi belirlenememiştir; ancak içinde ateş yakıldığına dair herhangi bir bulgu olmadığından dolayı, bir ocak olmadığı düşünülmektedir. Bu yapının hemen yanında, avlu zemininin altına inşa edilmiş ve podyumlu salona uzanan bir kanal bulunmaktadır. Suyun tahliyesini sağlamak amacıyla inşa edildiği düşünülen bu kanalın, yapıya olan yakınlığı dikkat çekicidir. Bu durum, kanalın Haldi'ye adanan kurbanların kesim alanıyla bağlantılı olabileceği yönünde bir görüş ortaya koymuştur. Fakat, boyutları kurban kesimi için uygun olmadığından, bir sunak olma olasılığı da düşüktür. Bu yapı muhtemelen tapınak avlusunda gerçekleştirilen ritüellerde rahibin veya töreni yöneten kişinin kullandığı özel bir alan olabilir¹¹⁸.

Urartu Krallığı'nın dini ve kültürel yaşamında önemli bir yer tutan Ayanis Tapınağı, 37 yıllık kazı sürecinde ortaya çıkarılan mimari unsurlar ve buluntular ışığında, krallığın dinsel ritüelleri ve askeri sembolizmi iç içe geçmiş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Tapınak avlusu, kare planlı ve merkezi bir çekirdek tapınak etrafında şekillenmiş olup, mimari detayları ve buluntuların dağılımı, buranın törensel bir merkez

¹¹⁴ Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, 117.

¹¹⁵ Altan Çilingiroğlu, "Van Ayanis Kalesi Kazıları, 1993-1994", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1995, 363-378.

¹¹⁶ Çilingiroğlu ve Salvini, *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai*, 16.

¹¹⁷ Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, 117

¹¹⁸ Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, 117.

olarak kullanıldığını bir kez daha açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle miğferler, ok uçları, mızrak uçları ve sadaklar gibi askeri donanımların, avlu çevresindeki payelere düzenli bir şekilde asılmış olması, bu silahların ritüel amaçlı sergilendiğini göstermektedir. Aslan başlı kalkan gibi özel buluntular, Tanrı Haldi'ye adanan bu silahların kutsal bir nitelik taşıdığını ve savaşla ilişkilendirilen bir güç simgesi olarak görüldüğünü desteklemektedir. Tapınak avlusundaki ocağın sürekli yanar halde tutulması, bu ateşin dini sembolizmdeki önemine işaret etmektedir¹¹⁹. Ateşin söndürülmemesi emri, Haldi'nin gücünün sürekliliğini temsil eden önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ocağın hemen yanında bulunan tahıl dolu küpler, ritüellerin bereket ve doğurganlıkla ilişkilendirildiğini düşündürmektedir¹²⁰. Bu durum, Haldi'nin yalnızca savaş tanrısı değil, aynı zamanda bereket ve koruyuculuk gibi çift yönlü bir nitelik taşıdığını akıllara getirmektedir.

3.1.2. Haldi Tapınak *Cellası* (Çekirdek Tapınak)

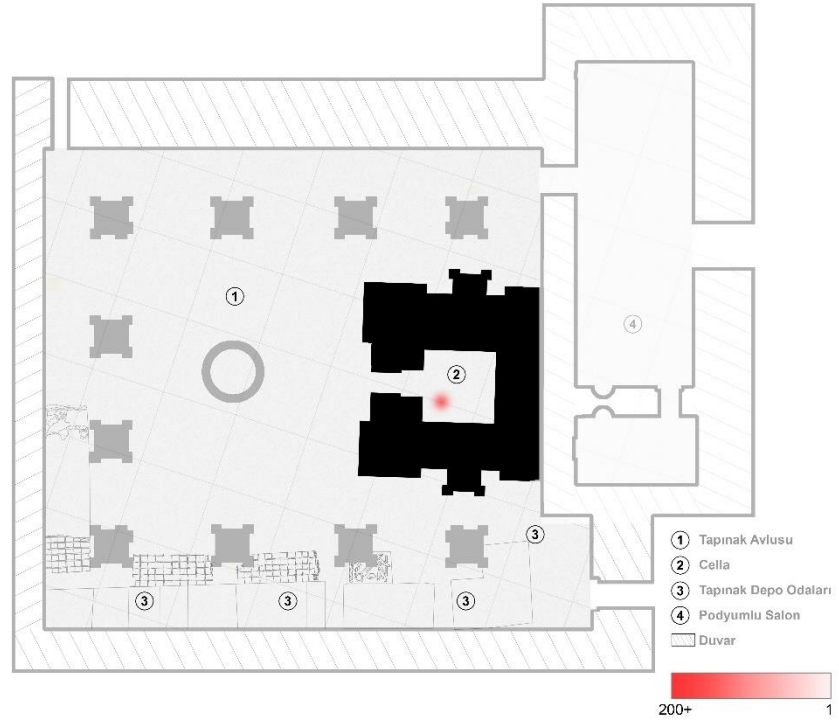
Tapınak kompleksi olarak adlandırılan alanın merkezi bir konumunda yer alan ve bilinen diğer Urartu tapınaklarından farklı özelliklere sahip olan Haldi Tapınağı, bu kompleksin adını almasına neden olan önemli bir role sahiptir¹²¹. Uzun yıllar süren çalışmalar sonucunda çekirdek tapınakla ilgili hemen hemen tüm yönler daha önce ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Ancak bu çalışmada, tapınağın buluntuları ve mimari özellikleri bir arada ele alınarak yeniden incelenmekte ve bütüncül bir değerlendirme sunulmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle *cella* planı üzerinde buluntuların dağılımını ayrı ayrı incelemek yerinde olacaktır.

¹¹⁹ Çilingiroğlu, Silah, Tohum, Ateş, 259.

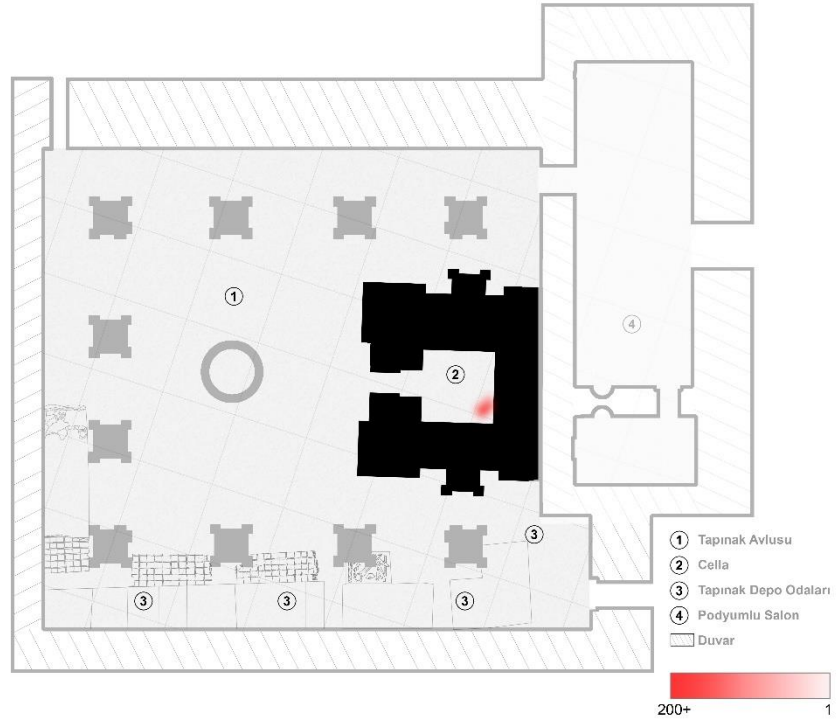
¹²⁰ Baştürk, *An Examination of Left Right Dualism in Urartian Cultic Practices: An Indicator of Syncretism*, 229.

¹²¹ Çilingiroğlu, Salvini, *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai*, 15.

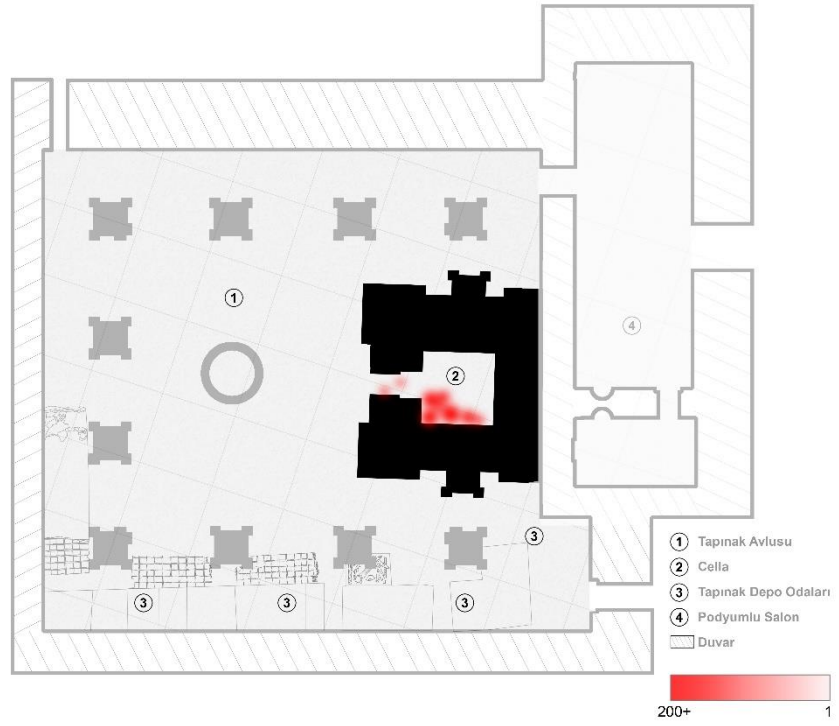
3.1.2.1. Buluntular

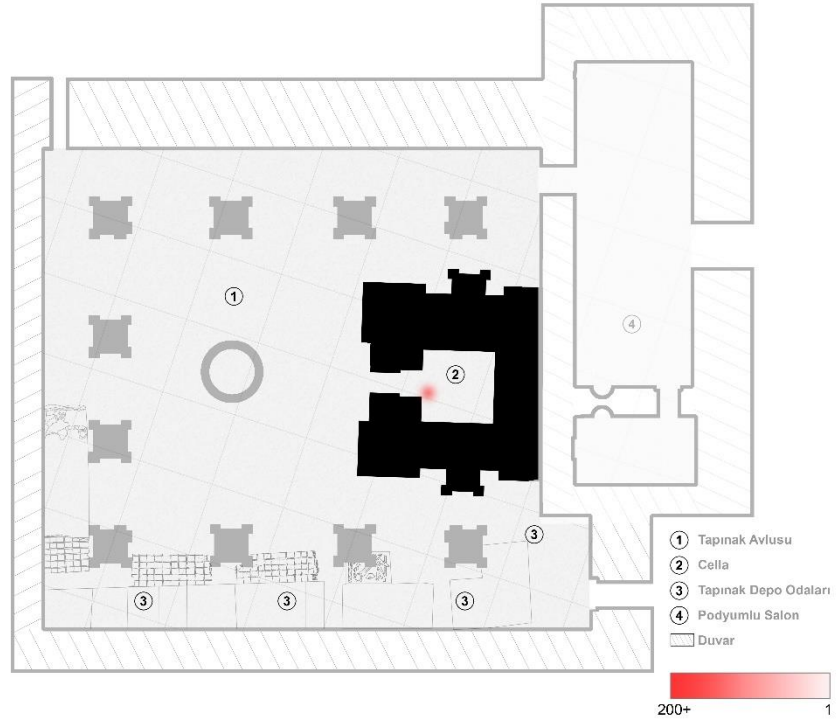
Plan 16. Cella Ok Uçlarının Dağılımı

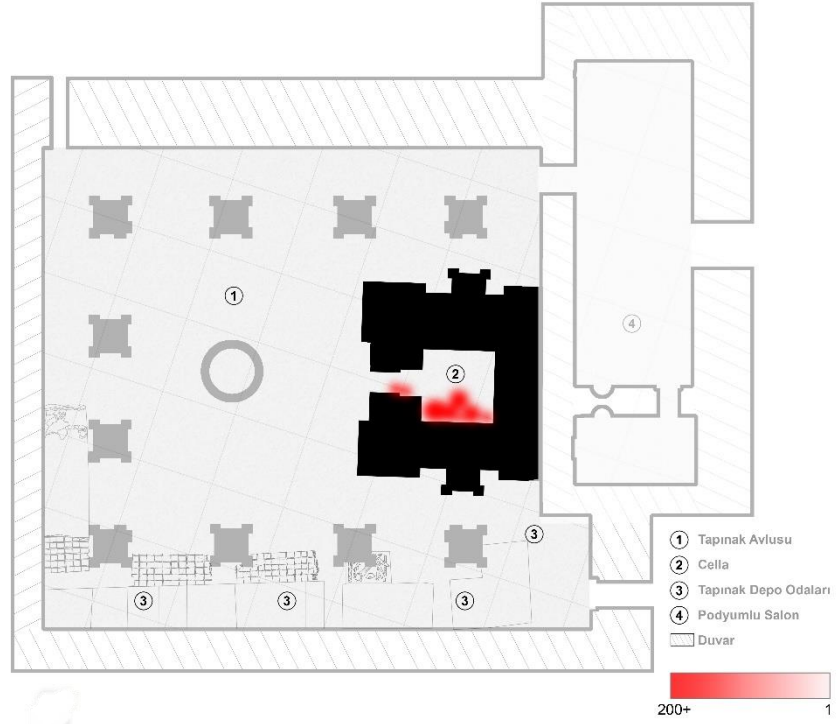
Plan 17. Cella Çivilerin Dağılımı

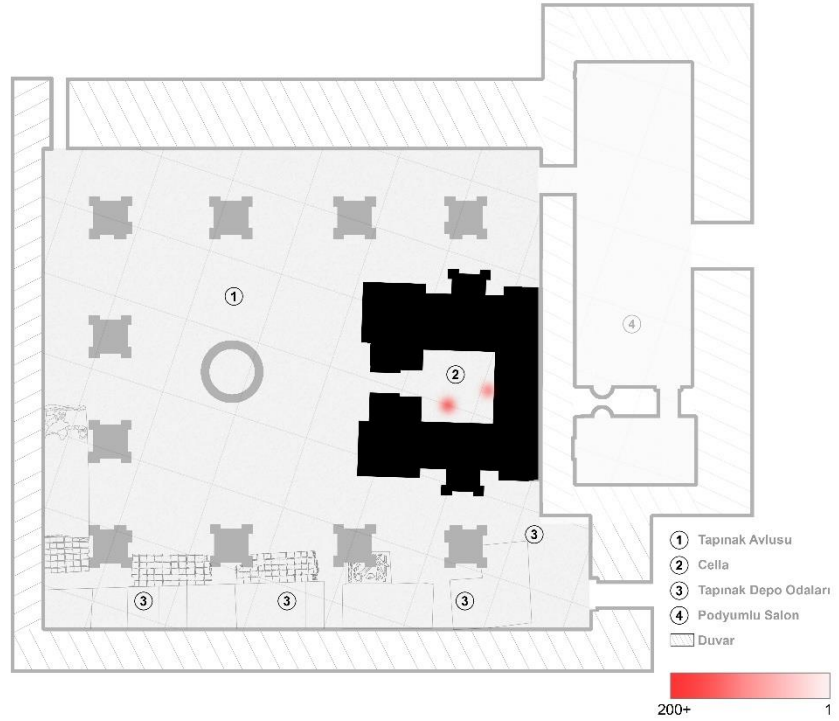
Plan 18. Cella Taş Halkaların Dağılımı

Plan 19. Cella Boncukların Dağılımı

Plan 20. Cella Rozetlerin Dağılımı

Plan 21. Cella Altın ve Altın Parçalarının Dağılımı

Tapınak incelendiğinde, giriş kısmının üç kademeli ve rizalitli bir şekilde inşa edildiği görülmektedir. *Cellanın* avluya bakan cephesi ile içeriye doğru uzanan koridorun sağ ve sol duvarlarında, çivi yazısıyla yazılmış ve toplamda 16 m uzunluğa ulaşan bir tapınak yazıtı yer almaktadır. “*Efendi Haldi’ye, Arğişti oğlu Rusa bu susiyi inşa etti. Rusa’nın Eiduru Dağı Karşısındaki Kenti’nde mükemmel bir Haldi Kapısı yaptırdı ve Haldi’ye adadı*”¹²² ifadeleriyle başlayan bu yazıt, Horhor yazıtı ve Analıkız/Hazine Kapı yazıtının ardından, şu ana kadar bilinen en uzun yazıt olarak kayıtlara geçmiştir¹²³. Bu yazıtın buraya yazılmasının birkaç nedeni olabilir. Ancak kutsal mekânın olası asıl işlevini ele aldığımızda, Haldi’nin Urartu panteonunda baş tanrı olarak büyük önem taşıdığını biliyoruz. *Cella*, alanın en kutsal bölümü olduğundan, girişe yazılan bu yazıt, Haldi’ye olan bağlılığı ve adanmışlığı vurgulamak amacıyla konulmuş olabilir. Bu da girenlerin tanrının gücünü hissetmelerini sağladığı düşünülebilir. Arğişti oğlu Rusa’nın adının ve başarılarının yazıtlarla öne çıkarılması, tapınakta kralın baştanrı Haldi’ye bağlılığını ilan ettiği bir taç giyme töreni ya da kraliyet onay ritüelleri gibi devletin dini ve siyasi meşruiyetini pekiştiren törenlerin yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu tür törenlerin, kralın tanrısal meşruiyetini güçlendirmek amacıyla halk ve rahiplerin huzurunda gerçekleştirilmiş olabileceği olasıdır ve Arğişti oğlu Rusa’nın otoritesini ve tanrısal bağlantısını vurgulamak için önemli bir araç olarak kullanılmış olabilir. Ya da tamamen propaganda amaçlı olarak, Arğişti oğlu Rusa’nın adının ve başarılarının tapınakta sürekli görünür olması, onun otoritesini halkın ve rahiplerin zihninde güçlendirmek içindi. Bu uygulamada yine kralın Haldi ile olan ilişkisini ve tanrısal bir meşruiyet kazandığını göstermek amacıyla güçlü bir mesaj olarak düşünülebilir.

Koridorun devamında, yüksekliği ortalama 50 cm, genişliği ise 46-86 cm olarak değişen bazalt bloklarla inşa edilen duvarlarda, *oyma kakma* tekniğiyle işlenen mitolojik ve bitkisel figürler yer alır. Bu figürler, giriş koridorunda üç sıra, iç kısımda ise iki sıra halinde düzenlenmiştir. Kesintisiz bir şekilde devam eden figürler, duvarları dört bir yandan çevreler. Her bir figür kendi içinde bütünsellik oluştururken, Urartu tapınaklarının taş temellerine dinamik bir dokunuş katarak yenilikçi bir yaklaşımı temsil ettiği

¹²² Margaret R. Payne, *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, 295- 297; Salvini, “The Inscription of Ayanis (Rusahinili Eiduru-kai) Cuneiform and Hieroglyphic: Royal Inscriptions on Bronze Artifacts”, 259-260.

¹²³ Aras ve Köse, 79.

düşünülmüştür¹²⁴. İç kısımları kireç taşıyla doldurulan figürlerin üzerlerinin kazıma bezemeli ve kısmen de olsa boyalı olduklarını görmekteyiz¹²⁵. Figürlerle süslenen ve temel niteliği taşıyan bazalt blokların üzerinde yer alan kerpiç duvarları ele aldığımızda ise hem doğal hem de antik dönem yağmacılarının neden olduğu tahribat nedeniyle dönemin izlerine ilişkin bizlere çok net bir bilgi sunmamaktadır. Buluntulardan yola çıkarak duvarlara aplike olarak ele geçen altın rozetlerin, *cellanın* görsel etkisini güçlendirdiği ve alana kutsallık kattığı söylenebilir. Tapınak koridorunun giriş kısmından ele geçen ve çok sayıda rozetle bezenmiş bronz levhanın ele geçme şekli sayesinde, koridorun girişten itibaren üstünün kapalı olduğunu anlayabiliriz¹²⁶. Ayrıca yine koridordan ele geçen ve duvara çakılmış halde mozaik taşlardan oluşan çok sayıda iç içe geçmiş halkalar, bu bölümdeki kerpiç duvarların daha özgün bir süsleme yöntemiyle bezendiğini ortaya koymaktadır¹²⁷.

Ayanis kenti haldi tapınağının bilinen diğer Urartu tapınaklarından farklı olduğunu belirtmiştik. Bu özelliklerden ilki *cellanın* su mermeri bloklar ile kaplı olmasıdır. Bu uygulamanın nedeni bu alanın zenginliğini ve ihtişamın yansıtmaya yönelik olduğu açıktır. Bir diğer mimari özellik ise *cella* içerisindeki doğu duvara bitişik, su mermeri bloklardan yapılan 170 cm uzunluğunda, 145 cm genişliğinde ve 75 cm yüksekliğinde bir podyumdur. On iki adet su mermeri bloktan yapılan podyumun iç kısmı kerpiç ve hatıllarla desteklenerek yapılmıştır. Söz konusu podyumu oluşturan blokların üzerine kazıma tekniği ile sfenksler, kanatlı aslanlar ve çeşitli mitolojik yaratıkların yanı sıra hayat ağacı motifi yer almaktadır¹²⁸. Bu bezemeler içerisinde hayat ağacı motifi çok sayıda tekrarlanması dikkat çekmektedir. Yapılan çalışma ve analizler sonucunda büyük ihtimalle bu bezemelerin iç kısımlarının renkli boyalarla doldurulduğu düşünülmektedir. Bu bezemelerin yanı sıra, podyumun yan yüzlerini oluşturan bloklarda, bu alandan ve yakın çevresinden ele geçen buluntulara göre, mozaik taş halkaların genellikle süsleme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Podyumun kapıya bakan yüzünde ise dönemindeki

¹²⁴ Akın Aras, *Ayanis Kalesi Kazılarında Ele Geçen Taş Eserlerin Stilistik ve Teknik Açısından Değerlendirilmesi*, 76.

¹²⁵ Akın Aras, *Ayanis Kalesi Kazılarında Ele Geçen Taş Eserlerin Stilistik ve Teknik Açısından Değerlendirilmesi*, 89.

¹²⁶ Haluk Sağlamtimur, “Urartu’da Fildişi Oymacılığı, Ayanis Taş Kapları ve Haldi Tapınağı”, H. Sağlamtimur vd. (Eds.), *Altan Çilingiroğlu’na Armağan: Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat. Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, (ss. 565-579), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009, 570.

¹²⁷ Sağlamtimur, 579.

¹²⁸ Aras ve Köse, 79.

yağmalama olayından dolayı sadece izleri kalan, altın varaklarla süslenmiş boğa ve aslan figürlerinin bu podyumun görkemini nasıl artırdığını görebiliyoruz¹²⁹. Maalesef, podyumun asıl kullanım amacı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak, podyum üzerindeki figürlerin tapınağın doğu duvarına dönük olduğunu göz önünde bulundurursak, bu figürlerin karşılarında duran bir görevli veya krala değil, podyumun üzerindeki bir objeye ya da kutsal bir heykele bakıyor olabilecekleri düşünülebilir¹³⁰. Ne yazık ki, bu teoriyi destekleyecek ya da kanıtlayacak herhangi bir veri, geçmişte yaşanan yağmalama olayları ve doğal tahribatlar nedeniyle günümüze ulaşamamıştır.

Ayanis ve diğer merkezlerdeki benzer süsleme teknikleri, Urartu mimarisinin geniş bir coğrafyada etkili olduğunu ve bir kültürel kimlik oluşturduğunu gösterir. Kef Kalesi ve Toprakkale Haldi Tapınağı'ndaki kabartmalarda kullanılan rozetler, giysiler üzerindeki süsleme ögesi olarak da karşımıza çıkar, bu da Urartu sanatının mimari dışında plastik eserlerde de kendini gösterdiğini kanıtlar¹³¹.

Son olarak tapınağın giriş kapısı, batı yöne yani avluya doğru bakması dikkati çekmektedir. Kentte ele geçen inşa yazıtında ve tapınak yazıtında “Rusahinili Eiduru-kai” yani “Eiduru Dağı karşısındaki Rusa’nın kenti” ve “Tanrı Eiduru” ibaresi, bizlere kentin karşında yer alan ve Anadolu’nun da üçüncü en yüksek dağı olan Süphan dağına tanrısallaştırıp kutsal saydıklarını düşündürmektedir¹³². Nitekim böyle bir durumda tapınağın giriş yönü, tanrı olarak benimsedikleri Süphan dağına doğru bakmamaktadır. Tabii ki bu durumun birçok nedeni olabilir. Örneğin; ilk olarak arazi yapısının bu duruma çok elverişli olmadığını, ya da Süphan dağının bizim düşündüğümüzün aksine herhangi bir kutsallığı taşımadığıdır. Fakat ilk örnek, diğer örneklerle karşılaştırıldığında daha olası görünmektedir. Tapınak inşa edilirken, arazi şartlarının ve yapısal zorlukların dikkate alındığı bir gerçektir. Dolayısıyla, coğrafi ve topografik kısıtlamalar nedeniyle, tapınağın giriş yönünün kutsal kabul edilen Süphan dağına bakacak şekilde konumlandırılmamış olması, bilimsel olarak makul bir varsayım olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple,

¹²⁹ Aras ve Köse, 79.

¹³⁰ Aras ve Köse, 79.

¹³¹ Aras ve Köse, 79.

¹³² Atilla Batmaz., “Bir Dağtanrı ve Kutsal Bir Kent Tanımı: Rusahinili Eiduru-Kai”, Mehmet Işıklı, Ayşegül Akın Aras (Eds.), *Tanrı Eiduru’nun Gölgesinde Bir Urartu Kenti: Ayanis 30 Yılı Aşan Bir Arkeolojik Serüven*, (ss.201-210), Ege Yayınları, İstanbul 2021, 206.

tapınağın yönelimi konusunda arazi yapısının belirleyici faktör olduğu hipotezi, diğer nedenlere nazaran daha yüksek bir olasılığa sahiptir.

Sonuç olarak, Urartu tapınaklarından özellikle de Ayanis Haldi tapınağından elde edilen veriler, bu yapıların yalnızca dini işlevlerinin yanı sıra sosyal ve politik bir merkez olarak da önem taşıdığını göstermektedir. Süsleme öğelerinin çeşitliliği ve zenginliği, Urartu toplumunun estetik zevkini ve dini törenlerdeki görsel ifadeyi belirginleştirir. Urartu sanatının bu bölgedeki ince işçiliği ve ustaların metal ile taş işleme konusundaki ustalığı, tapınağın sadece ibadet için değil, aynı zamanda kraliyet otoritesi ve dini inançların gösterişli bir şekilde sergilendiği bir alan olduğunu kanıtlar durumdadır.

3.1.3. Tapınak Depo Odaları

Tapınak avlusunda ele alacağımız bir diğer alan ise bu kompleks içerisinde büyük öneme sahip olan depo odalarıdır. Avlunun güneyinde ki yamaçta yer alan bu odaların, öncelikle konumunu değerlendirecek olursak, dönemin mimarlarının hem o alandaki dik yamacı güzel bir şekilde değerlendirdiği hem de avluda yer alan taşıyıcı payelerin temeline destek olacak şekilde inşa etmeleriyle dikkat çeker. Kerpiç duvarlarla birbirinden ayrılan bu 8 ayrı depo odasının girişine baktığımızda, avluyu çevreleyen batı duvar ile VI numaralı payenin arasında yer alan ve kuzeyden güneye uzanan bir merdivenle ulaşıldığını bilmekteyiz¹³³.

Depo odalarını ele geçen buluntular ve buluntuların dağılımlarına göre değerlendirdiğimizde, çok sayıda ok ucu, mızrak ucu, sadak, miğfer, kalkan ve çivi gibi buluntu gruplarına rastlanmaktadır. Önceki çalışmalarda, bu buluntuların türlere göre farklı odalarda depolanmış olabileceği belirtilmiş olsa da yapılan dağılım analizi buluntuların büyük bir bölümünün giriş odası ve 4 numaralı odadan ele geçtiğini göstermektedir. Ayrıca bu çalışmada sadece envanterlik eserler üzerinden bir dağılım yapıldığı için bazı odalardan hiç buluntu ele geçmemesi gibi bir durum söz konusu değildir. Etütlük eserler grubunda yer alan buluntuların bütün depo odalarından ele geçtiğini söyleyebiliriz. Söz konusu mekânlarda buluntuların dağılımlarını inceleyecek olursak;

¹³³ Çilingiroğlu, *Ayanis Kalesi*, 346.

3.1.3.1. Buluntular

Plan 22. Depo Odaları Ok Uçlarının Dağılımı

Plan 23. Depo Odaları Mızrak Uçlarının Dağılımı

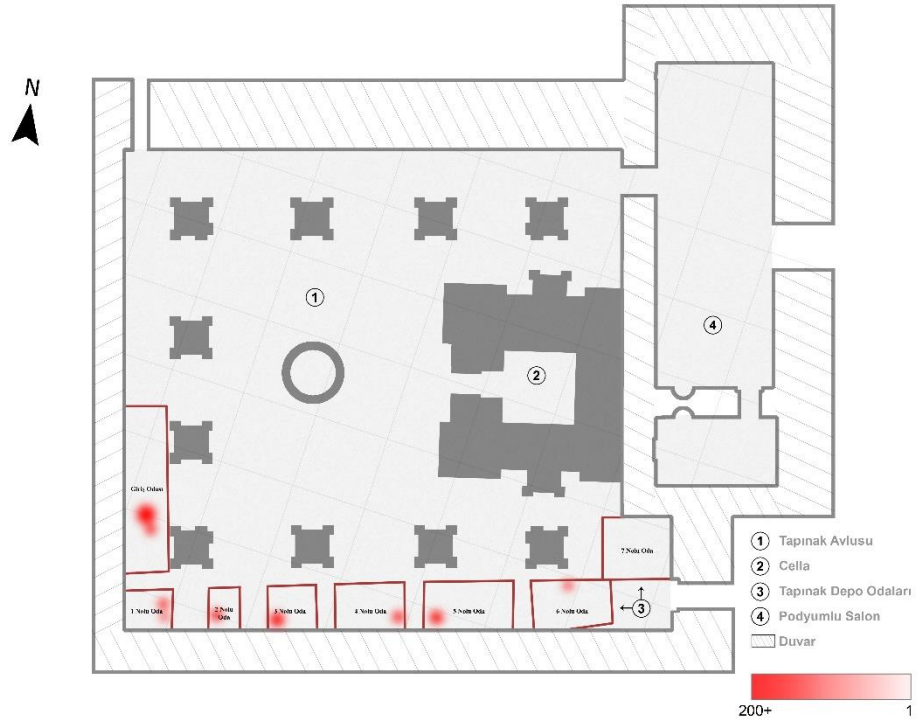
Plan 24. Depo Odaları Kalkanların Dağılımı

Plan 25. Depo Odaları Miğferlerin Dağılımı

Plan 26. Depo Odaları Sadakların Dağılımı

Plan 27. Depo Odaları Çivilerin Dağılımı

Plan 28. Depo Odaları Bullaların Dağılımı

Öncelikli olarak sayıca çok olan ok uçlarının dağılımlarını incelediğimizde hemen hemen bütün odalardan ele geçtiğini söyleyebiliriz. Ayrıca toplu bir şekilde ele geçen ok uçları muhtemelen bir torbada biriktirilip bu alanlarda depolandığı söylenebilir¹³⁴. Kalkanlar, miğferler ve sadaklar Ayrıca, nadir de olsa bezemeli kireç taşı objeler ve bullalar da bu depolarda bulunmuştur. Söz konusu alandan ele geçen eserlerin, daha önceki yapılan çalışmalara da dayanarak muhtemelen Tanrı Haldi'ye sunulan armağanlar olduğunu söyleyebiliriz. Ele geçen bazı buluntuların üzerinde yer alan çivi yazılı bilgiler ve yine bu buluntuların boyutları, ağırlıklarını göz önünde bulundurduğumuzda bunların normal kullanım için uygun olmadığını ve gerçekten de armağan niteliğinde olduğunu desteklemektedir¹³⁵. Fakat depolardan ele geçen bütün bu buluntuları buraya aitmiş gibi yorumlamak yanlış olabilir. Çünkü depo odalarının kazıları sırasında ele geçen hatılların, burada bir yıkımın olduğu ve avlunun revaklarını destekleyen dikmelere ait olabileceği söylenmiştir¹³⁶. Ayrıca taban seviyesinden ele geçen miğfer, kalkan ve diğer metal silahlar, aynı seviyede bulunan farklı formlardaki çivilerle birlikte incelendiğinde, bu silahların muhtemelen avluda ki payelerden yıkım sırasında depoya düştüğü veya depo duvarlarından düştüğü sonucuna da varılabilir¹³⁷.

Tapınak avlusu ile depo odalarını birbirine bağlayan ilk giriş alanının, mimari yapısı ve buluntuları bakımından diğer odalardan ayrıldığını söylemek mümkündür. Tapınak avlusundan depo odalarına geçişin, kerpiç ve ahşaptan oluşan bir merdiven aracılığıyla yapıldığı ve iki farklı seviyede zemin oluşturulduğu bilinmektedir. Bu zeminlerden üst seviyede kalan alanı ele aldığımızda, tapınakta tam olarak nasıl gerçekleştirildiği bilinmeyen ritüellerle bağlantılı olduğu düşünülen, içleri darıyla doldurulmuş ve üzerleri kalkan ile tepsiyle örtülmüş iki adet pithosun bulunduğu tespit edilmiştir¹³⁸. Merdivenin alt seviyesinde kalan ikinci zemine baktığımızda ise alanın kuzeydoğu köşesinde, yaklaşık 110 litrelik hacme sahip bir tunç kazan ve hemen yanında yine darı dolu bir kap bulunur. Daha önce benzeri görülmeeyen bu tunç kazanın dini

¹³⁴ Batmaz, Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları, 184.

¹³⁵ Altan Çilingiroğlu, "Urartian Temples", S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf ve P. Zimansky (Eds.), *Bianili-Urartu: The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12-14 October 2007*, *Acta Iranica* 51, (ss. 295-307), Leuven 2012, 298-299

¹³⁶ Batmaz, Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları, 184.

¹³⁷ Aras ve Köse, 79.

¹³⁸ Çilingiroğlu, Silah, Tohum, Ateş, 258.

ritüellerde kullanıldığı düşünülmektedir. Kazanın ele geçtiği anda ki duruşu, onun insitu olmadığını gösterirken, altından çok sayıda hayvan kemiği ele geçirilmiştir¹³⁹.

Buluntularıyla dikkat çeken bu bölümde, ikinci zeminin üst basamaklarında ele geçen ve içerisinde tunçtan yapılmış dört adet çift kanatlı ok başı barındıran demir bir sadak dikkati çeker ve Urartu dönemi silahları içerisinde tek örnek özelliği taşımaktadır¹⁴⁰. Ele geçen diğer sadaklar ise geometrik desenlerle bezenmiş ve bazı parçalarında askeri geçiş sahnelerinin işlendiği göze çarpmaktadır¹⁴¹. Bütün bunların yanı sıra, pithosların hemen yakınında, şimşek figürleriyle süslenmiş bir bronz miğfer ele geçmiştir. Bu tür miğferlerin diğerlerinden farkı henüz net olarak bilinmemektedir¹⁴². Fakat bunun hakkında birkaç olasılık söylenebilir. Şimşek figürleri, güç ve koruma sembolü olarak kabul edilebilir ve bu miğferin, taşıyan kişiye ilahi veya tanrısal bir koruma sağladığını simgelediği düşünülebilir. Bu bağlamda, miğferin Urartu inanç sisteminde önemli bir tanrı veya mitolojik figürle ilişkilendirildiği öngörülebilir. Ayrıca, miğferin üzerindeki şimşek figürleri, onu giyen kişinin özel bir statüye veya yüksek bir rütbeye sahip olduğunu gösterebilir ve özellikle üst düzey komutanlara veya kraliyet muhafızlarına ait olabileceği düşüncesidir. Son olarak miğferin, savaş alanında kullanılmaktan ziyade dini törenlerde veya ritüellerde giyilen özel bir parça olduğunu varsayarsak; şimşek figürlerinin ritüelin anlamını veya tapınma eylemini pekiştiren semboller olarak kullanıldığı düşünülebilir.

Son olarak 4 No.lu mekâna dair belirli mimari özellikler dikkat çekicidir. Mekânın tahrip olmuş tabanı üzerinde tespit edilen su mermeri kırıkları, özellikle önem arz etmektedir. Kalede su mermerinin yalnızca tapınak *cellas*ında ve podyumlu salonda kullanıldığı göz önüne alındığında, bu parçaların *cella* ve podyum içindeki su mermeri platform ya da zemin döşemelerinden arta kalan kalıntılar olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu kırık parçaların daha önce yapılan çalışmalara göre, 4 No.lu mekânın kuzey duvarı altında yer alan drenaj kanalında, yalıtım amacıyla kullanıldığı da önerilmiştir¹⁴³.

¹³⁹ Çilingiroğlu, Van-Ayanis Kalesi 2002 Yılı Kazısı, 416.

¹⁴⁰ Çilingiroğlu, Ayanis Kalesinde Bulunan Demir Bir Sadak ve Bazı Görüşler, 237.

¹⁴¹ Batmaz, *Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları*, 185.

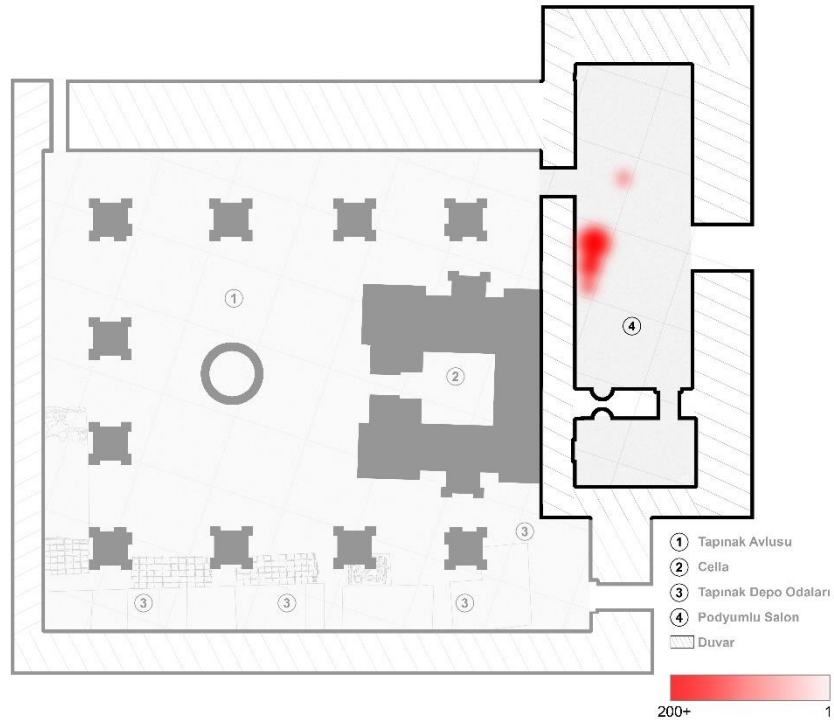
¹⁴² Aras ve Köse, 79.

¹⁴³ Batmaz, *Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları*, 184.

3.1.4. Podyumlu Salon

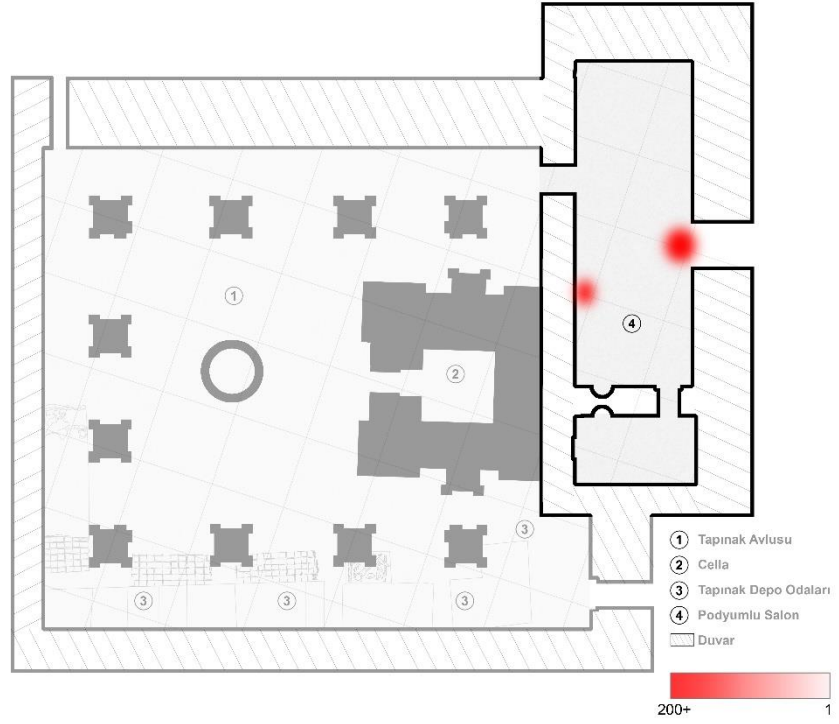
Çalışmamızda ele alacağımız son mekân, 2014-2019 yılları arasında beş sezon süren kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan, tapınak avlusunun doğusunda ve *cellaya* bitişik konumda olan podyumlu salondur¹⁴⁴. 22 x 8 m boyutlarındaki bu geniş alan, dikdörtgen bir plana sahip olup, büyük bir ön salon ve daha küçük ölçülerde arka odadan oluşmaktadır. Mekânın içinde yer alan ve aşağıda detaylarını ele alacağımız su mermeri podyum nedeniyle 'podyumlu salon' olarak adlandırılan bu mekânın işlevi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kazılar sonucunda elde edilen buluntular ve mimari unsurları göz önünde bulundurarak, mekân hakkında bir değerlendirme yapacak olursak, ilk olarak buluntuların plan üzerindeki dağılımlarını incelemek daha uygun olacaktır.

3.1.4.1. Buluntular

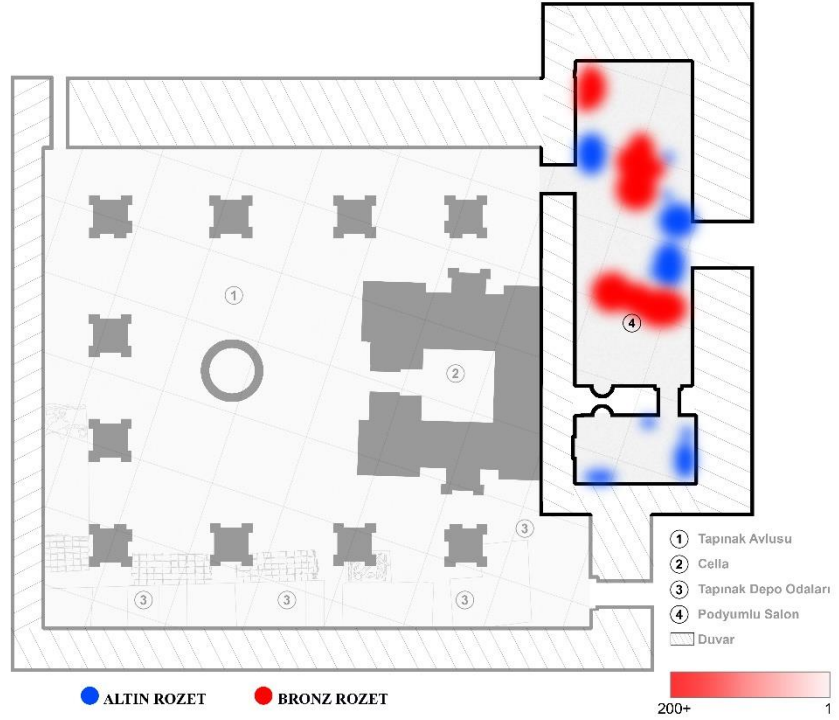

Plan 29. Podyumlu Salon Ok Uçlarının Dağılımı

¹⁴⁴ Akın Aras, Aras ve Özdemir, *Ayanis Kalesi Podyumlu Salon Taş ve Metal Buluntuları*, 367.

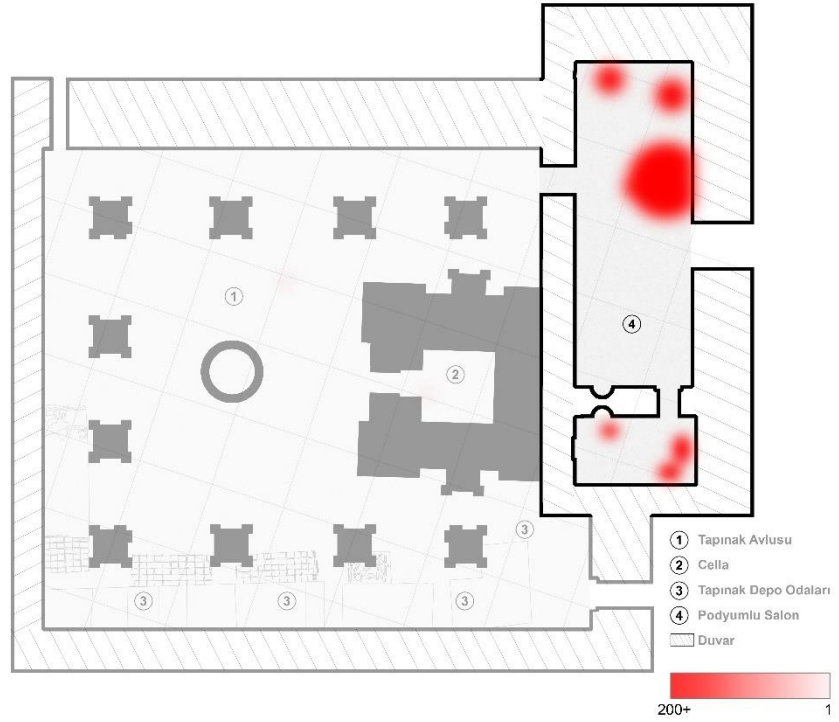
Plan 30. Podyumlu Salon Mızrak Uçlarının Dağılımı

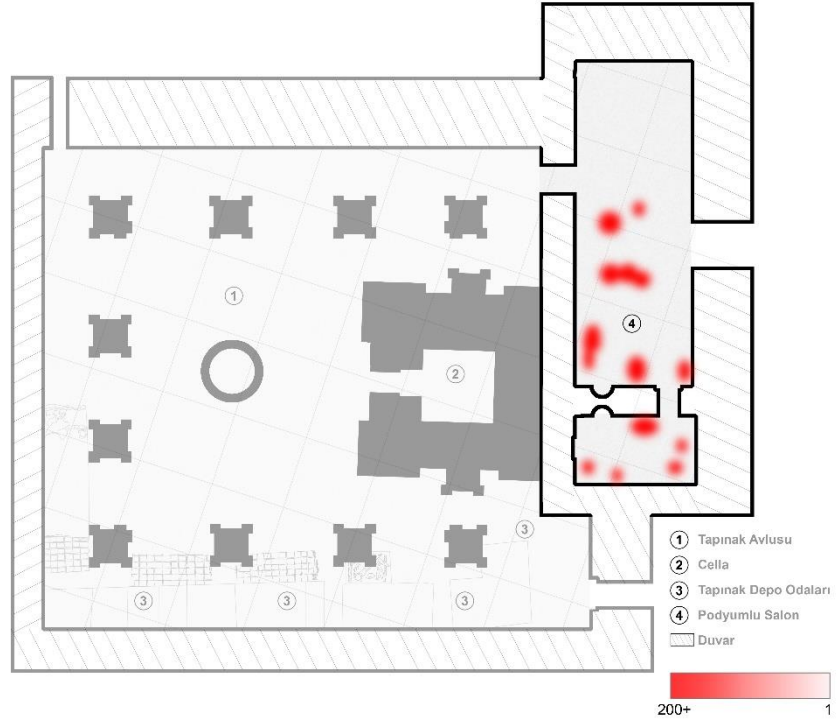
Plan 31. Podyumlu Salon Rozetlerin Dağılımı

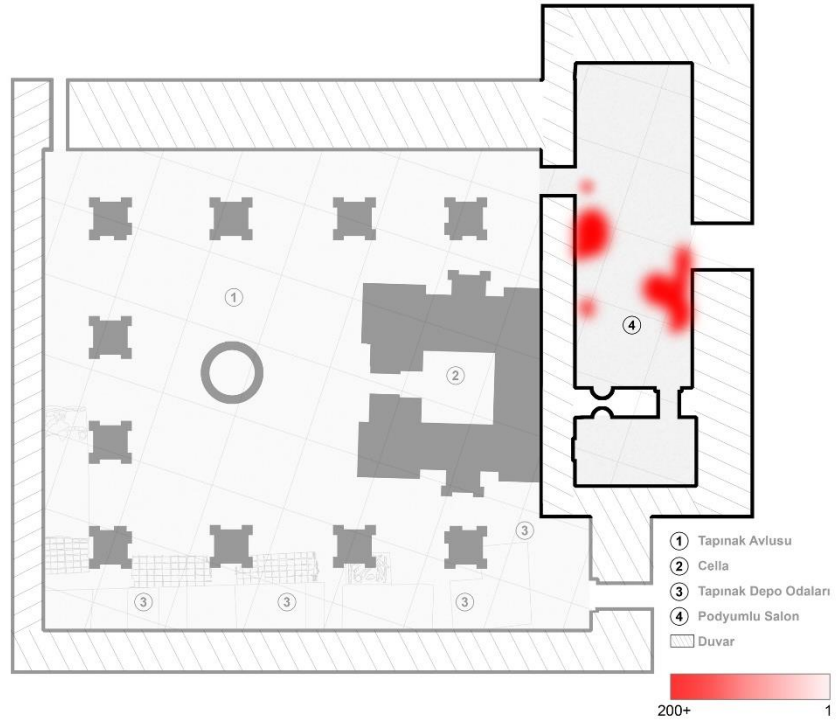
Plan 32. Podyumlu Salon Altın Plaka ve Altın Parçaların Dağılımı

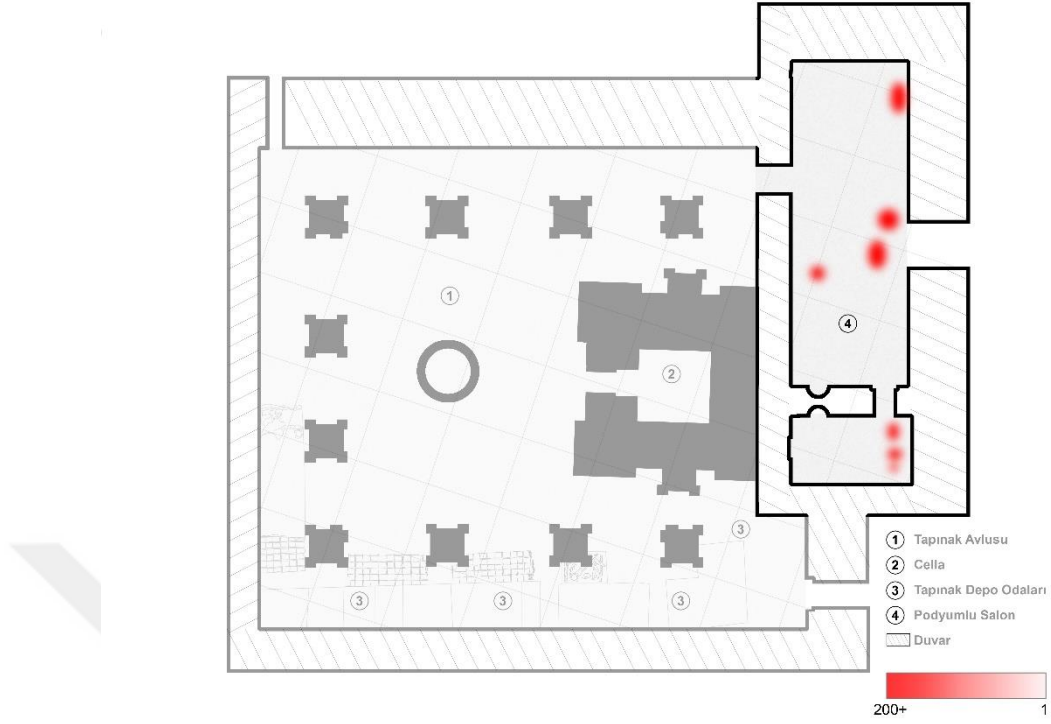
Plan 33. Podyumlu Salon Boncukların Dağılımı

Plan 34. Podyumlu Salon Taş Halkaların Dağılımı

Plan 35. Podyumlu Salon Bezemeli Taş Kakma ve Heykelcikler

Plan 36. Podyumlu Salon Bulların Dağılımı

Tapınak avlusunda önceki yapılan çalışmalarda, avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan kapının ilk dönem kazıcısı tarafından tapınak avlusuna giriş sağlayan kapı olduğu düşünülmüşse de son yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda buranın aslında podyumlu salona geçişi sağlayan kapı olduğu belirlenmiştir¹⁴⁵. 1,5 m genişliğinde, rizalitli bir girişe sahip olan kapının zemini su mermeri ile döşelidir. Çalışmalarda kapının, döneminde birden fazla kez onarım gördüğü ve daraltıldığı anlaşılmaktadır¹⁴⁶. Kapının avlu kısmındaki eşik önünden ele geçen tunçtan yapılmış iki adet disk üzerinde “Argiştı oğlu Rusa, (bunu) efendisi Tanrı Hadi’ye adadı” yazısı dikkat çekmektedir¹⁴⁷. Aynı kapı önünde ele geçen ve üzerinde oval yuvaları bulunan su mermerinden yapılmış iki ayrı kaide de mevcuttur. Kapı kenarlarında yoğunlaşan mızrak uçları ve hayat ağacını temsil eden damla şeklindeki mozaik buluntularını değerlendirdiğimizde, bu yuvaların mızrak ya da hayat ağacı kaidelerine ait olabileceği düşünülmektedir¹⁴⁸. Disklerin ve kaidelerin mekân giriş yönüne göre yerleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda, bu yapının Tanrı

¹⁴⁵ Aras ve Köse, 79.

¹⁴⁶ Altan Çilingiroğlu, Zafer Derin, “Ayanis Kale Kazıları,” *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Ankara 1998, 594.

¹⁴⁷ Aras ve Köse, 79.

¹⁴⁸ Çilingiroğlu, Derin, *Ayanis Kale Kazıları*, 594.

Haldi'ye adanmış bir yapı olabileceği önerilmektedir¹⁴⁹. Bu mekânın işlevi hakkında daha önce iki farklı öneride bulunulmuştur¹⁵⁰. Bunlardan ilki, bu alanın Asur mimarisinde de örneklerini gördüğümüz taht salonu olabileceği, ikincisi ise mekânın bir tanrıça ile ilişkili olduğu yönündedir¹⁵¹. Her iki öneriyi de destekleyici unsurlar olsa da bu tez kapsamında yapılan çalışmalar, ikinci önerinin olabilirliği daha güçlü görünmektedir.

Mekânda ilk değerlendireceğimiz unsur, salona da adı veren, mekânın güney duvarına yaslanmış su mermeri bloklardan oluşan podyumdur. Malzeme, teknik, form ve süsleme açısından bu podyum, daha önce de değinilen *cella* içinde bulunan podyuma oldukça benzemekte, ancak boyut olarak daha büyük ve sağlamlık açısından ondan daha iyi durumdadır¹⁵². Podyum, doğu batı yönünde 2,50 m, güney kuzey yönünde 2,60 m ve yüksekliği 70 cm ölçülerindedir¹⁵³. Bu podyumun üzerinden ele geçen buluntuları değerlendirdiğimizde yanmış olarak ele geçen kumaş parçaları, çok sayıda altın plaka, boncuk ve ayrıca mobilya aksamaları dikkati çekmektedir. Altın plakaların ve parçaların bu alandan ele geçmesi mekânın zenginliğini ve önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu altın plakalar mekânda bulunan podyumun üzerinden ve etrafından ele geçtiği için süsleme amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Yanmış bir şekilde ele geçen kumaş parçalarını incelediğimizde ise üzerine applike edilmiş altın parçaları ve boncukların varlığını görmekteyiz. Her ne kadar kesin bir veri sunmasa da bu izlerden yola çıkarak ele geçen mobilya aksamalarını da göz önünde bulundurduğumuzda podyum üzerinde muhtemelen bir taht veya kaidenin var olduğu ve üzerinde tören zamanında kullanılmak üzere bir kıyafetin asıldığı düşünülebilir. Podyumun üzerindeki izleri incelediğimizde simetrik olarak dört adet yuvarlak halka şeklindeki izlerinin varlığı, podyum üzerinde kaide benzeri bir objenin var olduğunu destekler niteliktedir.

Podyumlu salonu tapınak avlusu ile karşılaştırdığımızda, bu alandan çok az sayıda silah ve benzeri sayabileceğimiz buluntu ele geçmiştir. Bunların yanı sıra alandan çok sayıda ele geçen boncuklar, çiviler, rozetler, sfenksler ve özellikle altın rozetler bu mekânın dekoratif ve sembolik unsurlarla zenginleştirildiğini bir kez daha gözler önüne

¹⁴⁹ Aras ve Köse, 79.

¹⁵⁰ Akın Aras, *Ayanis Kalesi Kazılarında Ele Geçen Taş Eserlerin Stilistik ve Teknik Açısından Değerlendirilmesi*, 76.

¹⁵¹ Aras ve Köse, 79.

¹⁵² Mehmet Işıklı ve Buket Beşikçi, "Ayanis Kalesi Podyumlu Salonu", *Aktüel Arkeoloji*, 60, 2017, 70-74.

¹⁵³ Akın Aras, Aras ve Özdemir, *Ayanis Kalesi Podyumlu Salon Taş ve Metal Buluntuları*, 367.

sermektedir. Salondan ele geçen en dikkat çekici buluntu grubu ise boncuklardır. Urartu'da boncuklar genellikle mezar buluntusu olarak karşımıza çıkmakla birlikte, Urartu öncesi dönemlerden itibaren boncuk takısının sadece estetik bir öge değil, aynı zamanda dinî bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, ele geçen buluntular üzerinden elde edilen veriler, Urartu'da boncukların Tanrıça Arubaini kültüyle ilişkilendirilen bir kült eşyası olarak kullanıldığını göstermektedir¹⁵⁴. Ayrıca, Urartu'ya ait tasvirli eserlerdeki sahnelerde de boncuk sunularına yer verilmiştir. Bu sahnelerde, özellikle kadınlar tarafından tahtta oturan bir tanrıçaya ya da soylu bir kadına doğru taşınan hediyeler arasında boncuk dizileri dikkat çekmektedir. Bazı sahnelerde, tahtta oturan tanrıçanın ya da soylu kadının üzerinde takı olarak veya bir elinde boncuk dizileri bulunurken, diğer sahnelerde boncuk sunusunu kabul eden bir figür olarak tanrıçanın betimlendiği görülmektedir¹⁵⁵. Bu tasvirlerde yer alan tanrıçanın büyük olasılıkla Arubaini olduğu düşünülmektedir. Bu bilgilerden hareketle, boncukların genellikle Tanrıça Arubaini'ye sunulan kült eşyaları oldukları anlaşılmaktadır. Sitadelde sadece tapınak alanı, podyumlu salon ve buna bağlı arka odadan ele geçen boncukları değerlendirdiğimizde, envanterlik grupta ele alınan 61 adet boncuğun ele geçmesi dikkat çekmektedir. Özellikle arka odada bulunan boncuklar, buluntu-mekân ilişkisi açısından Urartu dinî ritüelleriyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir¹⁵⁶. Tıpkı Haldi Tapınağı çevresinde bulunan çok sayıdaki adak eşyasının Tanrı Haldi'ye adanmış olması gibi, bu boncukların da büyük olasılıkla Tanrıça Arubaini'ye sunulduğu düşünülmektedir¹⁵⁷.

Ayrıca söz konusu bu alandan ünik bir örnek niteliği taşıyan kireç taşından yapılmış aslan başı heykel ele geçmiştir. Bu aslan başı heykeli, tamamen plastik olarak yapılmış ve üç boyutlu olarak tasvir edilmiştir. Heykel, ağzı açık ve kükreyen bir şekilde betimlenmiştir. Boyutlarına gelince; 22 cm yüksekliğinde, 20 cm genişliğinde ve 18,5 cm

¹⁵⁴ Mehmet Işıklı, "Ayanis Kentinden Urartu Dinine Dair Yeni Veriler: Podyumlu Salon Yeni Bir Dinsel Yapı mı?", *Eski Anadolu Uygarlıkları XIX Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler -1, 3-7 Ekim 2022, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024, 81.

¹⁵⁵ Hack J. Kellner, *Gürtelbleche aus Urartu, Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung 12, Bd. 3, Steiner, Stuttgart 1991; Seidl, Ursula., *Bronzekunst Urartus*, Mainz 2004; Rafet Çavuşoğlu, *Urartu Kemerler/Urartian Belts*, Rezan Has Müzesi, İstanbul 2014.

¹⁵⁶ Işıklı, *Ayanis Kentinden Urartu Dinine Dair Yeni Veriler: Podyumlu Salon Yeni Bir Dinsel Yapı mı?*. 81.

¹⁵⁷ Işıklı, *Ayanis Kentinden Urartu Dinine Dair Yeni Veriler: Podyumlu Salon Yeni Bir Dinsel Yapı mı?*. 81.

derinliğindedir¹⁵⁸. Avlunun kuzeydoğu köşesinde ele geçen bronz kalkana aplike edilmiş tunç aslan başına oldukça benzeyen bu heykel, mekânın sembolik ve ritüel önemini vurgular. Bir başka ilginç buluntu da hayvan figürünü andıran küçük bir heykelciğdir. Kil taşından yapılmış olduğu anlaşılan bu hayvan başı tasviri, Podyumlu Salon'da dikkat çekici bir obje olarak bulunmuştur. Koçu andıran bu figür, Urartu sanatında sıkça karşılaşılan bir motif değildir. Bu nedenle, bu taştan yapılmış tek koç başı heykelcik, Urartu kültürü için büyük bir öneme sahiptir¹⁵⁹. Bu heykel ve heykelciğin tam olarak hangi işlevlerde kullanıldığı ve hangi alanlarda konumlandırıldığını bilmiyoruz. Ancak bir gövdeye veya platforma monte edilmiş olabileceği ve salonun dinsel törenlerinde kullanılan önemli bir parçası olduğu düşünülmektedir. Bu tür objeler, antik toplumlarda estetik ve işlevsel amaçlarla birlikte kullanılmıştır. Bu bağlamda, Asur'daki ünlü İştâr Tapınağı örnek olarak gösterilebilir. Tanrıça İştâr'ın rozet ve yıldız gibi sembolleri, tapınağın sembolik ve dekoratif unsurlarında merkezi bir rol oynamıştır¹⁶⁰. Ancak, ikonografik unsurların bazen yalnızca estetik ve dekoratif amaçlarla kullanıldığını unutmamak gerekir. Dolayısıyla, dekorasyonun yalnızca süsleme amacı taşımadığı, ritüel bağlamda da önemli olduğu açıktır.

Son buluntu grubu olarak, podyumlu salondan ele geçen bezemeli kireç taşı objelerin aslında bu mekâna ait olmadığı, hemen arkasında yer alan *cella*ya ait mimari süsleme elemanlarının parçaları olduğu anlaşılmıştır¹⁶¹. Daha önce *cella* başlığı altında da değindiğimiz üzere, bu durumun tapınak soygununun bir sonucu olduğu açıkça görülmektedir. Söz konusu buluntuların, *cella* içerisindeki *intaglioların* iç kısımlarına ait olduğu ve dönemin soygunu sırasında bu parçaların podyumlu salona taşındığı belirlenmiştir. İntagliolara ait parçaların yanı sıra, tapınak ön cephesine ait yazıtın bazı parçaları da yaklaşık 16-17 m uzaklıkta bulunan bu mekândan ele geçirilmiştir¹⁶². Bu

¹⁵⁸ Akın Aras, *Ayanis Kalesi Kazılarında Ele Geçen Taş Eserlerin Stilistik ve Teknik Açısından Değerlendirilmesi*, 76.

¹⁵⁹ Mehmet Işıklı ve Mehmet Ali Özdemir, "Ayanis Kalesinden Ünik Bir Eser: Ayanis Koçu", Vedat Keleş, Hasan Kasapoğlu, H. Ertuğ Ergürer, Ersin Çelikbaş & Alper Yılmaz (Eds.), *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı Essays for Cevat Başaran's 60th Birthday Occasion*, (ss. 499-510), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2019, 500

¹⁶⁰ Baştürk, An Examination of Left Right Dualism in Urartian Cultic Practices: An Indicator of Syncretism, 237; Andrae Walter, "Die jungeren Ishtar-tempel in Assur "(Leipzig), 1935, 63.

¹⁶¹ Oğuz Aras, "Ayanis: Deprem, Yıkım ve Soygun", M. A. Yılmaz, B. Can ve M. Işıklı (Eds.), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan*, (ss. 49-66), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2021, 55.

¹⁶² Aras, *Ayanis: Deprem, Yıkım ve Soygun*, 55.

durum, dönemin soyguncularının oldukça geniş bir alanda kazı yaptıklarını, buluntuları olması gereken yerlerinden alarak, ne yazık ki farklı alanlara taşıdıklarını açıkça göstermektedir.

Podyumlu salona dair değerlendireceğimiz son alan, podyumun hemen arkasında yer alan küçük bir odadır. Bu mekâna giriş, podyumun hemen yanından rizalitli, eşik kısmı su mermeri döşeli bir kapıdan yapılmaktadır. İşlevi hakkında diğer mekanlarda olduğu gibi henüz bir ipucu yoktur. Ancak diğer mekanların aksine, bu alanın işlevi hakkında yorumlarda oldukça kısıtlıdır. Bunun nedeni, geleneksel Urartu mimarisinin dışında bir mekân olarak karşımıza çıkması ve podyumlu salonun işlevinin tam olarak belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Mekânı mimari yönlerinden değerlendirecek olursak, tabanının bir kısmı su mermeri bloklarla döşeli olduğunu dikkat çekmektedir. Duvar önlerinin boş bırakıldığı ve bu kısımlara denk gelen kenar bloklarının bir bölümünün kabaca işlendiği görülmektedir. Duvarların alt kısımlarında belirli bir düzen halinde boşlukların yer alması ve bunların içinde görülen yanmış ahşap kalıntıları, bizlere alanın mimarisi hakkında ipuçları vermektedir. Ayrıca podyumlu salonda su mermeri podyumun hemen bastısında yer alan niş yapısının bu mekanla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Buluntu yönünden değerlendirdiğimiz zaman, yine diğer mekanların aksine bu alandan da mekânın zenginliğini ve önemini yansıtan çoğunluğu altın rozetler ve boncuklar olmak üzere taş halkalar ve bullalar ele geçmiştir. Bu altın rozetlerin ve altın çivilerin bir kısmının insitu olarak ele geçmesi yine mekânın mimarisi yönünden bizlere çok önemli bir ipucu sağladığı görülmektedir.

Mimari ve buluntuları göz önünde bulundurduğumuzda bu küçük mekânın işlevi hakkında yapacağımız öneriler şu şekildedir; podyumlu salonda su mermeri podyumun hemen yanındaki niş yapısını da ele aldığımızda, salonda yapılan bir ritüel veya tören esnasında tanrı ya da tanrıça için gelen hediyelerin bu niş aracılığıyla toplandığı bir mekân olabileceğidir. Bir diğer öneri ise mekânın zemininde yer alan su mermeri blokları ile duvardaki boşlukları ele aldığımızda arada kalan kısımların seki tarzında bir dizayna sahip olabileceği ve buranın tören ya da ritüeli yöneten rahip veya rahibenin tören öncesi hazırlandığı alan veya zayıf bir ihtimalde olsa tören sonrası temizlendiği yani yıkandığı alan olduğu yönündedir.

Tüm bu verilere ve değerlendirmelere göre Podyumlu Salon'un, tapınak kompleksinin merkezi olan *cella*'dan sonra, ikinci bir kutsal alan olabileceğini düşündürmektedir. Kutsal bir alan olduğunu düşünürsek “*neden iki ayrı kutsal alan*” sorusu akıllara gelmektedir. Yapılan tüm değerlendirmelere göre eğer yeni bir kutsal alan ise buranın bir tanrıçaya (*olasılıkla Arubani*'ye) ait olabileceği ya da *Tanrı haldinin tanrıça yönüne* ithaf edilmiş ikinci bir kutsal alan olma olasılığı yüksek görünmektedir.

3.2. İSTATİSTİKSEL DEĞERLENDİRME

İstatistiksel analiz, yaygın kalıpları ve eğilimleri belirleyerek bunları anlamlı bilgilere dönüştürmek için büyük miktarda veri toplamaya ve analiz etmeye yardımcı olan bilimsel bir araçtır. Basit bir ifadeyle, istatistiksel analiz, ham ve yapılandırılmamış verilerden anlamlı sonuçlar çıkarmaya yardımcı olan bir veri analizi aracıdır¹⁶³.

Arkeolojide uygulanan istatistiksel analiz ise geçmiş toplumların kültürel, ekonomik ve sosyal yapılarını anlamaya yönelik en önemli yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Maddi kültür öğelerinin nicel verilerle desteklenmesi, tarihsel hipotezlerin test edilmesine olanak sağlarken aynı zamanda arkeolojik verilerin bilimsel yöntemlerle yorumlanabilirliğini artırır¹⁶⁴. Bu analiz türü, arkeolojik alanlarda elde edilen buluntuların mekânsal ve işlevsel dağılımını incelemek, insan davranışlarına yönelik örüntüler ortaya koymak ve buluntuların üretim, kullanım ve dağıtım süreçlerini değerlendirmek için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır¹⁶⁵. Bu yöntem belirli bir döneme veya alana ait buluntuların dağılımına dair genel bir çerçeve sunar. Bu çerçeve, arkeolojik alanın kullanım biçimlerini ve toplumsal yapıya dair ipuçlarını anlamaya yardımcı olur. Örneğin, bir höyükteki tabakalarda seramiklerin yoğunlaştığı alanların belirlenmesi, bu bölgelerin üretim, depolama veya kamusal alanlar olarak işlev gördüğüne işaret edebilir¹⁶⁶. Benzer şekilde, yerleşim alanlarında buluntuların mekânsal dağılımı, belirli alanların özel, kamusal ya da dini işlevlere ayrılmış olduğunu gösterebilir¹⁶⁷.

¹⁶³ U.S. Bureau of Labor Statistics, *Mathematicians and Statisticians, Occupational Outlook Handbook*, (2023). Washington: U.S. Department of Labor.

¹⁶⁴ Abdulkadir Özdemir, Ayşe Özdemir, “Arkeolojide Hane, Mekân ve Mekân Analizi: Teorik ve Pratik Yaklaşımlar”, *Academic Knowledge*, 2(1), 2019, 47.

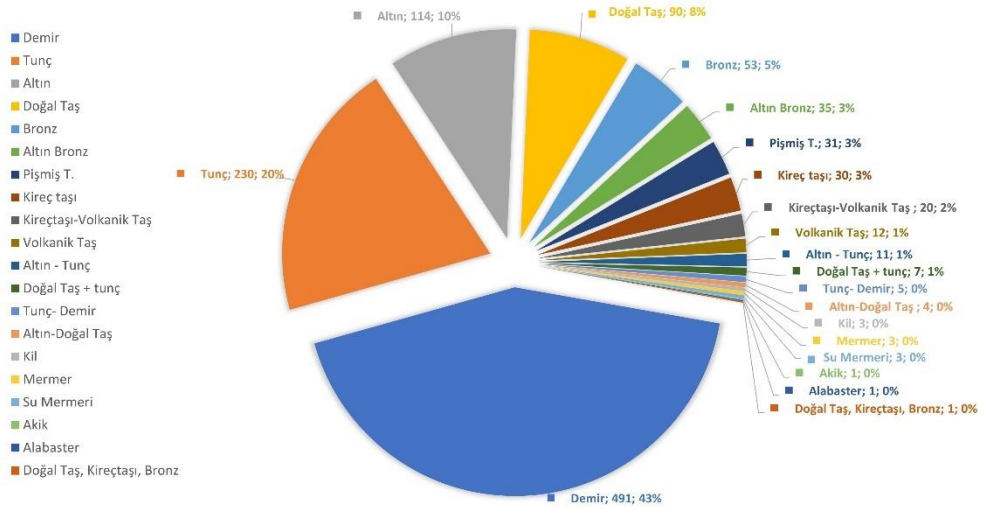
¹⁶⁵ Özdemir ve Özdemir, 42.

¹⁶⁶ Ian Hodder, *The Archaeological Process: An Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford 1999, 48.

¹⁶⁷ Philip Verhagen, "Case Studies in Archaeological Predictive Modelling," *Archaeological Methods*, 2007, 202.

Bu çalışmayla birlikte, Ayanis kentinde uzun yıllardır kesintisiz devam eden kazılar sonucunda, tapınak kompleksiyle sınırlandırılan çalışma alanından ele geçen yine sadece envanterlik olarak sınırlandırılan eserlerin mekânsal dağılımı, çok sayıda günlük kazı raporu ve kazı veri tabanı incelenerek detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Buluntuların ele geçirildikleri konumlara göre mekanlara dağılımı yapıldıktan sonra söz konusu istatistiksel analiz ve değerlendirme yöntemini kullanarak tapınak kompleksinden ele geçen buluntuların hammadde ve sayısal niceliklerini belirlemeyi; bu veriler doğrultusunda mekanların işlevi ve önemi hakkında değerlendirmeler yaparak ipuçları elde etmeyi amaçladığımız grafikler oluşturulmuştur. Bu grafiklerde buluntuların türü, sayısı ve hammaddesi hakkında sonuçlar elde edilmiştir.

3.2.1. Hammadde

Grafik 1. Hammadde Grafiği

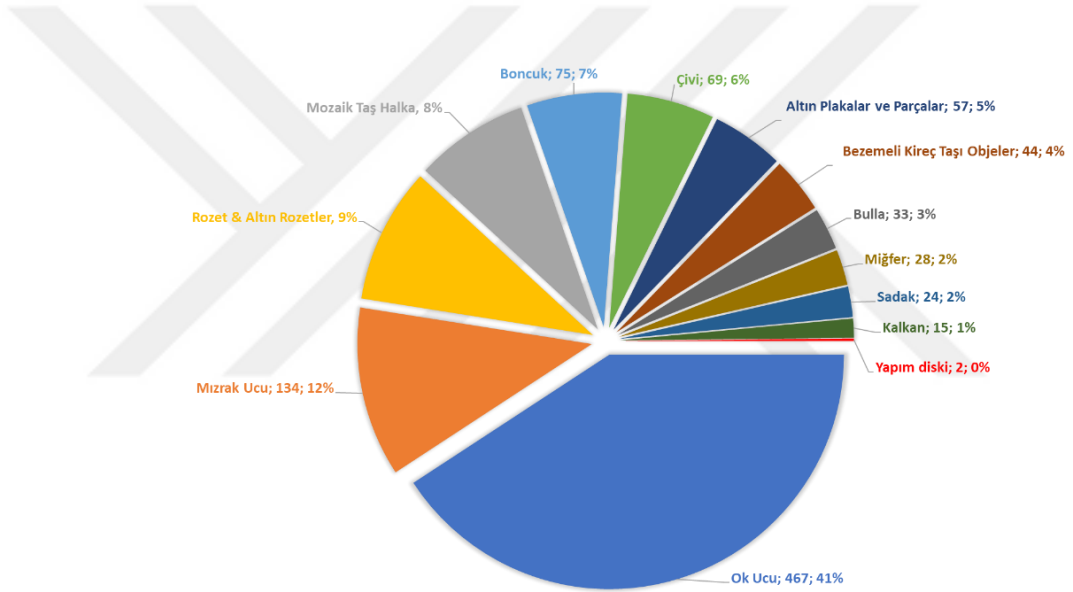
Çalışma kapsamında ele aldığımız envanterlik eserleri incelediğimizde, 20 farklı hammaddeden yapıldığını görüyoruz. Bu grubun büyük bir kısmını, %43 ile demir, %20 ile tunç, %10 ile altın ve %8 ile doğal taş oluşturmaktadır.

3.2.2. Buluntuların Sayısı

Hammadde türlerini gösteren grafikte, tapınak kompleksinden ele geçen buluntuların büyük bir kısmının demirden yapıldığı gözlemlenmektedir. Ancak bu

durum, demir çağı olarak nitelendirilen bir döneme göre çok normal görüldüğü gibi yanıltıcı da olabilir. Tür ve sayısal verilere bakıldığında, %45’lik demir buluntuların yaklaşık %95’inin ok uçlarından oluştuğu tespit edilmiştir. Önceki çalışmalar, bu ok uçlarının İskitlere ait saldırı izlerinin birer parçası olabileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, demirin kullanım oranının aslında oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Bunun asıl nedeni ise tuncun işlenmesinin, demire göre daha kolay ve uzun süre bozulmadan korunabilmesi olduğu söylenebilir¹⁶⁸.

İkinci grafiğimizde ise envanterlik olarak ele aldığımız 1145 adet buluntunun tür ve sayısal grafiğini görmekteyiz.

Grafik 2. Eserlerin Sayısı ve Yüzdelik Dağılım Grafiği

3.3. SANAL KURGULAMA

“Sanal kurgu” terimi, fiziksel bir medya taşıyıcısına gerek kalmaksızın tamamen dijital platformlarda yapılan düzenleme ve yaratım süreçlerini ifade eder¹⁶⁹. Başlangıçta sinema, video oyunları ve dijital medya sektörleriyle ilişkilendirilen bu kavram, zamanla arkeoloji, kültürel miras yönetimi ve mekân analizi gibi alanlarda da geniş bir uygulama

¹⁶⁸ Aras, *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, 26.

¹⁶⁹ <https://kameraarkasi.org/>

yelpazesi bulmuştur. Sanal kurgu, özellikle tarihi mekânların dijital ortama taşınması, arkeolojik bulguların yeniden yapılandırılması ve interaktif modellerin oluşturulması için kritik bir yöntem haline gelmiştir.

Arkeolojide sanal kurgu, geçmişte var olan mekânların dijital olarak yeniden canlandırılmasını ve bu süreçte kullanılan teknolojilerin yarattığı olanakları kapsar. Bu uygulamalar, özellikle arkeolojik alanların korunması ve görselleştirilmesi açısından önemlidir. Örneğin, kazı çalışmalarından elde edilen verilerin 3D modelleme ve sanal gerçeklik araçlarıyla birleştirilmesi, kaybolmuş, tahrip olmuş yapıları görsel olarak yeniden oluşturmayı mümkün kılar. Arkeolojik yerleşimlerin dijitalleştirilmesi hem bilimsel araştırma hem de kültürel mirasın korunması açısından büyük bir öneme sahiptir. Örneğin, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Palmira antik kenti, çatışmalar nedeniyle ciddi şekilde zarar görmüştür. Sanal kurgu ve 3D modelleme teknolojileri, bu gibi durumlarda kayıp yapıların dijital ortama taşınarak yeniden canlandırılmasını sağlamıştır¹⁷⁰. Bir diğer örnek, Göbekli Tepe kazılarıdır. Göbekli Tepe'deki tapınak yapılarının dijital modelleme çalışmaları, taşların üzerindeki rölyeflerden mekân organizasyonuna kadar pek çok detayı sanal ortamda yeniden yorumlama imkânı sunmuştur¹⁷¹. Bu tür dijital modeller, bilimsel hipotezlerin test edilmesi ve farklı senaryoların görselleştirilmesi için etkili bir araçtır.

Sanal kurgu, arkeoloji eğitiminde giderek daha önemli bir araç haline gelmiştir. Özellikle kazı alanlarının fiziksel olarak erişilemez olduğu durumlarda, dijital modeller öğrencilerin ve araştırmacıların tarihi mekânları incelemesine olanak tanır. Örneğin, Pompeii'nin sanal modelleri, kazı alanlarını ziyaret edemeyen araştırmacılar ve öğrenciler için etkili bir öğrenme ortamı sunmaktadır.

Arkeolojik mekânlarda sanal kurgu, yalnızca mevcut bulguları yeniden yaratmakla kalmaz, aynı zamanda bu mekânlarda geçmişte gerçekleşmiş olabilecek faaliyetlerin analizine de katkı sağlar. Örneğin, Malatya'daki Arslantepe Höyüğü'nde yapılan dijital rekonstrüksiyonlar, höyüğün toplumsal organizasyonuna ve mekânsal kullanımına dair yeni yorumlar geliştirilmesine olanak tanımıştır¹⁷². Arslantepe Höyüğü'nde yapılan

¹⁷⁰ Klaus Schmidt, Göbekli Tepe: The World's First Temple, Archaeology Today, London 2015, 112.

¹⁷¹ Schmidt, 117.

¹⁷² Marcella Frangipane, "Arslantepe: From Excavation to Reconstruction," *Anatolian Archaeology Quarterly*, 33(4), 2020, 101.

çalışmanın¹⁷³ benzeri bu çalışmada, Ayanis Kenti'ndeki tapınak kompleksi için ele alınacaktır.

Bu bölümde, detaylı mimari ve teknik özellikler göz önünde bulundurularak, ayrı ayrı mekânsal değerlendirmeleri yapılan mekanların sanal kurgu çalışmaları gerçekleştirilecektir. 1997 yılında ortaya çıkarılmaya başlanan bu yapı kompleksinin çalışmaları halen devam etmekle beraber, elde edilen veriler genel bir plan çizmemiz için şimdilik yeterli durumdadır. Bu sebeple şimdiye dek gün yüzüne çıkarılmış olan tüm arkeolojik buluntular, mimari veriler ve bunlarla birlikte ortaya çıkan yazılı veriler bir araya getirilerek mekâna dair sanal bir kurgu denemesi gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu bağlamda bazı buluntuların değerlendirilmesi sırasında, yazılı belge ve kayıt eksikliğinin olması sebebiyle koordinat ve ölçülü bir değerlendirme yapılamayacağından dolayı olası tahminlerden yola çıkılacaktır.

Söz konusu mekanlarda yapacağımız temel değerlendirme yöntemi, buluntuların konumlarına göre dağılımlarıyla birlikte mekanlar içerisindeki mimari unsurlar da göz önünde bulundurularak, mekânın işlevine yönelik bugüne kadar yapılan en olası yorumlar ve yeni öneriler değerlendirilecektir. Ortaya çıkan bu yorum ve öneriler doğrultusunda, buluntuların konumları ve mimari veriler kullanılarak 3D sanal kurgu görselleştirmesi gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Tapınak Avlusu

Tapınak avlusu ile alakalı hem mimari hem de buluntular üzerinden yapılan değerlendirmeler sonucunda söz konusu alan için farklı yorumlar ortaya koyulmaktadır. Bu yorumlar, o dönemin mimari düzenine ve buluntuların konumlarına göre baktığımızda değişkenlik gösterse de aslında ortak bir düşünceye sahiptir. Bu çalışmamızda ele alacağımız sanal kurgu denemeleri, en olası yorumlar dikkate alınarak yapılacaktır. Alacağımız ilk sanal kurgu görüntüsü tapınak avlusunun genel görüntüsü üzerine olacaktır. Bu denemede, avluda yer alan payeler, tam ortada bulunan sunak, depo odalarıyla bağlantıyı sağlayan merdivenler ve *cellayı* sadece dışarıdan görünecek

¹⁷³ Giulio Palumbi, "A communal building of the beginning of the early bronze age at Arslantepe-Malatya (Turkey): Spatio-functional analysis and interpretation of the archeological context," M. Frangipane (Eds.), *Arslantepe: The End of the Early Bronze Age* (Studies in Mediterranean Archaeology, Vol. 145), (s.65), Archaeopress Publishing Ltd, 2017.

şekilde kapsayan bütün bir mimari görüntü, kullanım gördüğü süreçteki tahmini görüntüsü ile ele alınmaya çalışılmıştır (Şekil 1).

Komplekste ki yapıların sanal kurgusu ilk olarak tapınak avlusundan başlayacaktır. Avluyu bölümler halinde, buluntular ile birlikte yakından değerlendirdiğimizde, avlunun mimari tasarımını belirleyen revak yapısı ilk aşamayı oluşturmaktadır. Kazılar sırasında payelerin arasından ve arkasından ele geçen büyük boyutlu hatıllar ile hatıllara çakılı halde insitu olarak ele geçen çivileri ele aldığımızda, bunların payelerin üstünden avlu duvarlarına ve yine üst taraftan payeler arasına atılan destek elemanları olduğunu net olarak söyleyebiliriz. Bu hatılların üzeri dal örgü sistemi ile kapatılıp sağlamlaştırıldıktan sonra üzeri kerpiç blok ya da kerpiç dolgu ile kapatılarak revak ve üzerinde dam oluşturulduğu düşünülmektedir (Şekil 2).

Şekil 1. Tapınak Avlusundan *Cella* ve Depo Odalarına Giriş

Şekil 2. Tapınak Avlusu Revak Yapısının Sanal Kurgusu

Alandaki bütün payeler ile avlu duvarı arasında kalan kısımların bu şekilde kapatılması, bunun revak yapısı olduğunun göstergesidir. Payelerin amacı sadece taşıyıcı unsur özelliğiyle sınırlı değildir. Yine bu alandaki kazılarda özellikle payelerin altından ele geçen metal buluntuların hemen yanlarında bulunan çiviler bu eserlerin payelerin üstünde yükselen kerpiçlere asılıp sergilendiğini kanıtlar durumdadır (Şekil 3).

Şekil 3. Payeler Üzerinde Sergilenen Eserlerin Muhtemel Görüntüsü

Avluda yer alan bir diğer mimari unsur, *cella* kapısının tam karşısında bulunan taşlarla yuvarlak bir şekilde örölüp yükseltile muhtemelen sunak benzeri bir yapıdır. Bu yuvarlak mimarinin tam yanından geçen avluya ait atık su kanalının bulunması buranın bir sunak olabileceğini destekler niteliktedir. Tören ya da ritüeller sırasında tanrı için kesilen kurbanların kanının bu kanal aracılığıyla alandan uzaklaştırıldığı düşünülebilir. Bir diğer öneri ise buranın *cella*nın girişinin tam karşısından olması sebebiyle tören ya da ritüeli yöneten soylu bir kişi ya da rahibin durduğu alan olabileceği yönündedir (Şekil 4).

Şekil 4. *Cella*nın Karşısında Bulunan Sunak Benzeri Yuvarlak Yapı

Bu alandaki sanal kurgu çalışmasında ele alacağımız son bölüm, avlunun güney yamacına bakan bölümünde inşa edilen depo yapılarıdır. Depo odalarına giriş, avlunun batısında ve 6 numaralı payenin hemen yanında bulunan merdivenler aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu alanın üzeri, konum olarak revak yapısının içerisinde kaldığı için, ekstra bir çatı veya sundurma sisteminin olmadığı düşünülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Depo Odalarına Giriş Alanı VI Numaralı Payenin Batısı

3.3.2. Haldi Tapınak *Cellası* (Çekirdek Tapınak)

Sitadelin merkezi konumunda yer alan ve tapınak kompleksinin merkezi olan Tanrı Haldi tapınağının (*Cella*) sanal kurgusu özellikle mimarisine yönelik olacaktır. *Cella* içerisinde ki birçok verinin günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşması sanal kurgu denemelerinde bizlere kolaylık sağlamıştır. Fakat içerisinde yer alan su mermeri podyumun kullanım amacı tam olarak net değildir. Bu bölümde, podyumun işlevine yönelik farklı araştırmacıların daha önce sunmuş oldukları önerileri de ele alarak farklı birkaç görsel deneme yapılmıştır. Bunun yanı sıra *cellanın* üst yapısı, girişi ve bazalt bloklara işlenen süslemeleri, ele geçen verilere göre döneminde olduğu gibi tamamlayıcı bir şekilde kurgulanmaya çalışılmıştır.

İlk olarak *cellanın* üst örtüsüne ve tipine dair iki ayrı çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri kule tipi tapınak diğeri ise müsaşir tapınağı çiziminde olduğu gibi semerдам çatılı tiptir. Her iki öneriyi de destekleyen net bir ipucu ne yazık ki ele geçmemiştir. Fakat *cellanın* yükselen mevcut bazalt ve kerpiç duvarlarını ele aldığımızda, bu alanın kule tipi tapınak olma olasılığı daha yüksek görünmektedir. (Şekil 6.-7.)

Şekil 6. Ayanis Haldi Tapınağı Kule Tipi Çatı Örneği

Şekil 7. Ayanis Haldi Tapınağı Semerdam Çatı Tipi Örneği

Cellanın girişini değerlendirdiğimizde üç kademeli bir şekilde kapı girişi olduğunu, mevcut korunan bazalt ve kerpiç duvar köşelerinden anlayabiliyoruz. Muhtemelen yanlardan yükselen bu kademeli yapı, kapının üstünde de devam ediyordu. Cellaya giriş koridor şeklinde ve koridorun her iki yüzünde cepheden başlayıp gelen tapınak yazıtı bizi

karşılıyor. Yapılan kazılarda koridor önünden ele geçen rozetle süslenmiş bronz bir levha, bu koridorun üstünün kapalı olduğunu destekler nitelikte olmuştur¹⁷⁴ (Şekil 8).

Şekil 8. Cella Giriş Kapısı ve Bronz Levha

Ayrıca yine koridordan ele geçen ve çoğu insitu durumda olan mozaik halkalar, bu alandaki kerpiç duvarların daha özgün süslendiğini kanıtlamaktadır (Şekil 9). Koridorun devamında içeri doğru genişleyen alana geçtiğimizde *oyma kakma* yöntemi ile işlenerek bezenen taş bazalt bloklardan oluşan duvarları görmekteyiz. Üç sıra halinde yükselen bazalt bloklar *cella*nın duvarlarını oluşturmaktadır. Bu taşların üzerinde işlenen bezemeler çeşitli yaratıklardan ve hayatı ağacı motiflerinden oluşmaktadır. Oyulan şekillerin içleri kireçle doldurulup detayları ise bu kirecin üzerine kazıma çizgi olarak verilmiştir. Bazalt blokların üzeri ise yine koridor kısmında olduğu gibi kerpiç bloklardan oluşan duvarlardan yükselmektedir (Şekil 10). Bu duvarların üzerinin boyalı olup olmadığı ne yazık ki bilinmemektedir.

¹⁷⁴ Sağlamtimur, 579.

Şekil 9. *Cella* Giriş Koridoru ve Koridorda Bulunan Taş Halka Süslemeler

Şekil 10. *Cella* İçi Bezemeli Bazalt Bloklar

Son olarak *cellanın* doğu duvarına bitişik olan su mermeri podyumu incelediğimizde, işlevine yönelik net bir veri sunmasa da bu alanda yapılan ritüeller ya da törenlerle bağlantılı olduğu aşıkardır. Üzerindeki bezemelerin bakış yönü *cellanın* girişinin tersine ve doğu duvara bakmasından dolayı bu podyumun, karşısındaki birine değil de podyum üzerinde bulunan bir obje ya da heykele bakıyor olabileceği farklı

araştırmacılar tarafından önerilmiştir¹⁷⁵ (Şekil 11). Bir diğer olması muhtemel durum ise bu podyumun üzerinde duran taht benzeri objenin olabileceğidir. Tören ya da ritüel sırasında görevli olan kişinin bu taht üzerinde oturup etkinliği yönetiyor olduğu düşünülebilir (Şekil 12).

Şekil 11. Podyumun Üzerindeki Heykel Denemesi

Şekil 12. Podyumun Üzerindeki Taht Denemesi

¹⁷⁵ Aras ve Köse, 72.

3.3.3. Tapınak Depo Odaları

Tapınak depo odalarının sanal kurgusunu yine mimari yönden ele aldığımızda bu kompleks içindeki mimari açıdan en farklı yapı grubu olarak öne çıkmaktadır. Tapınak avlusunun güneyine konumlandırılan bu odalar eğimli yamaçlara inşa edildiğinden bahsetmiştik. Yamacın alt seviyelerindeki anakayadan yükselen kerpiç bloklar hem odaların duvarlarını oluşturmakta hem de avlunun güneyindeki payelerin temelini oluşturmuştur. Depo odalarına girişin tek bir alandan olduğu ve bu alana da anakayanın basamak şeklinde işlenerek ve kısmen de kerpiçten merdiven yapıldığı bilinmektedir. Söz konusu merdivenlerde 2 farklı seviyede düz taban bulunmakta ve bu tabanlarda ise yine depolama kaplarının varlığı dikkat çekmektedir (Şekil 13-14).

Şekil 13. Depo Odalarına Giriş Basamakları ve Depolama Kapları

Odalar arası geçiş, yine odaları birbirinden ayıran yaklaşık 2 m'lik duvarlarda bulunan kapılar aracılığıyla yapılmaktadır. Ortalama 10-12 m² büyüklükte olan bu depo odalarında ki depolama düzeni dikkat çekmektedir.

Şekil 14. Depo Odaları Giriş Odası ve Depolama Kapları

Ele geçen buluntular üzerinden odalar değerlendirildiğinde kalkanların bir odada, miğferlerin ayrı bir odada, ok uçları ve sadakların yine ayrı diğer bir odada depolandığı öngörülmektedir. Yine bu alanlardan ele geçen ahşap parçalarının, duvarlara yapılan raflar olduğu ve bazı eserlerin bu rafların üzerinde depolandığı düşünülmektedir (**Şekil 15**).

Şekil 15. Depo Odalarından Bir Örnek ve Muhtemel Depolama Şekli

3.3.4. Podyumlu Salon

Çalışmamız kapsamında ele alacağımız son alan olan podyumlu salonun sanal kurgusu, mevcut veriler ve farklı öneriler doğrultusunda birkaç deneme şeklinde yapılacaktır. Ancak, ilk olarak podyumlu salon olarak adlandırılan alanın, kazılardan elde edilen veriler neticesinde mimarisini kurgulamak daha doğru olacaktır.

Alanı değerlendirdiğimizde, salonun üst yapısına dair kesin bir veri bulunmamaktadır. Ancak, bu alanın üstünün açık olarak kullanılmasının pek mümkün olmadığı düşünüldüğünde, üst yapıya ilişkin olası bir öneri olarak diğer alanlarda örneklerini gördüğümüz hatıllarla yapılan desteklerin üzerine saz ve dal örgüsü yerleştirilip, ardından kerpiç dolgu ile kapatılması düşünülebilir. (Şekil 16).

Şekil 16. Podyumlu Salon ve Üst Örtü Denemesi

Mekânın duvarlarının büyük bir kısmının günümüze kadar ayakta kalması, yapının orijinal kurgusunu anlamamıza önemli bir olanak tanımaktadır. Kısmen de olsa sıva ve boya kalıntılarının varlığı, mekânın dönemindeki görünümüne ilişkin değerli ipuçları sunmaktadır. Özellikle avludaki duvar boyalarından farklı olarak, bu alanda yapılan çalışmalarda zeminden 1 m yüksekliğe kadar korunmuş olan yalnızca mavi renk duvar boyalarının tespit edilmesi, mekânın diğer alanlardan ayrıldığını ve dekoratif açıdan kendine özgü bir tasarıma sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kazılar sırasında duvarlara yakın kısımdaki zeminden ve zeminin üst seviyelerinden ele geçen, süsleme

amacıyla kullanıldığı düşünölen buluntuların bu duvarlara aplike edilmiş olabileceği değeriendirilmiştir. Bu durum, mekânın estetik ve işlevsel yapısına dair yeni bir bakış açısı sunmaktadır (Şekil 17).

Şekil 17. Podyumlu Salondan Ele Geçen Rozetlerle Olası Süsleme

Alanda değeriendirilmesi gereken bir diğeri önemli unsur, mekâna adını veren ve güney duvara yaslanan su mermeri podyumdur. 15 adet alabaster bloktan inşa edilmiş olan bu podyum, üzerinde in situ olarak çok sayıda buluntunun ele geçirilmesiyle dikkat çekmektedir. Bu buluntular sayesinde podyumun çevresinde ele geçen diğeri bulguların değeriendirilmesi ve podyumun orijinal kurgusunun yapılması kolaylaşmıştır. Podyumun üzerinde yer alan dört simetrik halka izi, daha önceki çalışmalarda ortaya atılan kaide benzeri bir objenin burada bulunmuş olabileceği görüşünü desteklemektedir.

Podyumun batısında bulunan zemin ise mekânın geneline hâkim olan kerpiç zeminden farklı bir özellik göstermekte ve 54 adet alabaster mermer bloktan oluşmaktadır. Zeminin güney kısmında yer alan duvarda, "niş" olarak tabir edilen bir boşluğun varlığı düşünülmektedir. Her ne kadar dönemindeki tahribattan dolayı bu boşluğun tam olarak bir niş olduğu kanıtlanamamış olsa da zeminin mermer bloklarla döşenmiş olması ve bu bölümün arkasında küçük bir odanın bulunması, bu niş fikrini destekleyen önemli ipuçları sunmaktadır (Şekil 18).

Şekil 18. Podyumun Detayı ve "Niş"in Konumu

Bu alana ait son değineceğimiz kısım ise bu salonun güneyinde yer alan küçük bir odadır. Podyumun hemen arkasında yer alan bu alana giriş yine podyumun doğusunda bulunan 1,5 m genişliğe sahip, zemini alabaster blokla döşeli kapı aracılığı ile yapılmaktadır. Alışılmışın dışında Urartu mimarisine sahip olmasının yanı sıra işlevselliği konusunda yine net olarak söylemde bulunması zor bir alandır. Bu küçük alanın zemininde farklı boyutlara sahip 58 adet alabaster blok yer almaktadır. Düzenli bir döşemeye sahip olan bu zemin ile duvarlar arasında yaklaşık 1,5 m boşluk bulunmaktadır. Kenarlarda kalan blokların boşluk alana bakan kısımlarının yaklaşık 10 cm'lik kısmının işlenmediği görülmektedir. Duvarların alt seviyelerinde yer alan yassı boşlukların içinde kazılar sırasında bulunan ahşap parçaları, duvarlar ile blokların bağlantısı hakkında ipucu vermektedir. Muhtemelen duvarlarda ki bu boşluklardan blokların kıyılarına ahşaplar uzatılarak zeminden yüksek ahşap ya da ahşap destekli kerpiç bir platform oluşturulduğu düşünülmektedir. (Şekil 19). Alanın duvarlarını ve ele geçen buluntuları değerlendirdiğimizde odanın bütün duvarlarını dönen yatay boşluklar ve bu boşluklarda kısmen de olsa ahşap parçaları görülmektedir. Kazılar sırasında yine in situ olarak bu boşluklarda ve zemin seviyelerinde çok sayıda çivili altın ve bronz rozetler ele geçmiştir. Muhtemelen bu alanın duvarlarını bordür şeklinde ahşapla dekore edip bu rozetleri üzerine çakarak süsledikleri düşünülmektedir (Şekil 20).

Şekil 19. Arka Oda Muhtemel Mekân Düzeni

Şekil 20. Arka Odadan Ele Geçen Rozetlerin Muhtemel Konumu

GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Ayanis Kenti'ndeki Haldi Tapınak Kompleksi ve Podyumlu Mekân üzerine yapılan bu çalışma, arkeolojik bulgular ışığında mekânsal, istatistiksel ve sanal kurgusal analizlere odaklanmaktadır. Urartu Krallığı'nın dini, mimari ve sanatsal birikimini somut olarak yansıtan bu yapı bütünü, tarihsel ve kültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Tapınak avlusu, *cella* ve depo odalarının işlevselliği önceki çalışmalarda ele alınmış ve çeşitli bulgularla kanıtlanmıştır. Bu araştırmada, işlevselliğe dair yeni bir yorum sunmaktan ziyade, daha önce öne sürülen görüşler mevcut buluntular ışığında yeniden değerlendirilmiş ve görselleştirme çalışmalarıyla desteklenmiştir. Değerlendirme sürecinde, birazdan ele alınacak bazı yeni bulgular dikkat çekici sonuçlar ortaya koymaktadır. Öte yandan, Podyumlu Salon'un kazıları henüz tamamlanmış olup, işlevselliği hakkında net bir kanıt bulunmamaktadır. Bu çalışma kapsamında, Podyumlu Salon'un hem işlevsel kullanımı hem de mekânsal kurgusu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Tapınak kompleksinden elde edilen buluntular, yalnızca mimari ve işlevsel özellikleri aydınlatmakla kalmayıp, aynı zamanda Urartu toplumunun inanç sistemini, yönetim anlayışını ve estetik algısını derinlemesine anlamamıza olanak sağlamaktadır. Bulgular, Urartu Krallığı'nın doğal kaynakları ustalıkla kullanarak çevresiyle uyumlu, gelişmiş bir medeniyet oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu kompleksin inşasında kullanılan malzemelerin özenle seçimi, işleme tekniklerindeki ustalık ve gösterilen estetik hassasiyet, dönemin ileri teknolojik bilgi birikimini ve toplumsal organizasyon gücünü gözler önüne sermektedir. *Cella* ve Podyumlu Salon ise yalnızca bir ritüel alanı olarak değil, aynı zamanda Urartu inanç sisteminin ritüelistik yönlerini anlamamıza yardımcı olan, dini ve siyasi otoritenin birleşimini simgeleyen yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bu özellikleriyle Ayanis Kenti, Urartu Krallığı'nın bölgedeki gücünü ve etkisini pekiştiren önemli bir merkez olarak değerlendirilebilir.

Tapınak kompleksinden elde edilen buluntular, yalnızca mimari ve işlevsel özellikleri aydınlatmakla kalmayıp, aynı zamanda Urartu toplumunun inanç sistemini, yönetim anlayışını ve estetik algısını derinlemesine anlamamıza olanak sağlamaktadır. Bulgular, Urartu Krallığı'nın doğal kaynakları ustalıkla kullanarak çevresiyle uyumlu, gelişmiş bir medeniyet oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu kompleksin inşasında kullanılan malzemelerin özenle seçimi, işleme tekniklerindeki ustalık ve

gösterilen estetik hassasiyet, dönemin ileri teknolojik bilgi birikimini ve toplumsal organizasyon gücünü gözler önüne sermektedir. *Cella* ve Podyumlu Salon ise yalnızca bir ritüel alanı olarak değil, aynı zamanda Urartu inanç sisteminin ritüelistik yönlerini anlamamıza yardımcı olan, dini ve siyasi otoritenin birleşimini simgeleyen yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bu özellikleriyle Ayanis Kenti, Urartu Krallığı'nın bölgedeki gücünü ve etkisini pekiştiren önemli bir merkez olarak değerlendirilebilir.

Haldi Tapınak Kompleksi'nin merkezi unsurlarından biri olan tapınak avlusu, mimari yapısı, dekoratif unsurları ve buluntu gruplarıyla Urartu ritüel pratiği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Kareye yakın planı, simetrik düzenlemeleri ve çevresindeki payelerle çevrili avlu, ritüellerin icra edildiği merkezi bir alan olarak dikkat çekmektedir. Elde edilen veriler, payelerin çevrelediği alanların revaklarla kapatılmış olabileceğini ve bu kapalı alanların ritüeller sırasında her türlü hava koşulunda kullanılabilecek bir avantaj sağladığını bir kez daha göstermektedir.

Buluntuların mekânsal dağılımı avlunun Tanrı Haldi'ye adanan törenlerde merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Avluda ele geçen ok uçları, mızrak uçları ve kalkanlar gibi buluntular, Haldi'nin savaş tanrısı kimliğini yansıtırken, bu unsurların törensel bir nitelik taşıdığı da bir kez daha anlaşılmaktadır. Payeler üzerinde düzenli bir şekilde sergilenen adak eşyalarının rastgele yerleştirilmekten ziyade; kalkanların *cella* karşısına denk gelen batı payelerde asılı olduğu, miğferlerin, yine batıda ki köşe payelerde, mızrak uçlarının yine köşe payelerden doğuya bakacak yönde ve payeler arasında ki yüzlerde, sadak ve ok uçlarının bütün payelerde avluya bakacak yönde asılarak, simetrik bir düzende dizildiği ve özenli sanatsal işçilikleriyle Haldi'nin kudretini simgeleyen bir ritüel vitrini işlevi gördüğü düşünülmektedir. Bu sayede Urartu'nun simetriye verdiği önemi, mimari düzen dışında iç yaşantısı gibi alanlarda da görebilmekteyiz.

Bu düzenleme, Haldi'nin gücünün ve savaşçı kimliğinin hem görsel hem de sembolik bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sergilenen adak eşyalarının, törensel kullanım sonrasında depo odalarında muhafaza edilmesi, bu nesnelerin yalnızca ritüel amaçlarla kullanılmadığını, aynı zamanda kutsal alanın korunması ve düzenli bir şekilde işletilmesi için belirli bir ritüel döngünün parçası olduğunu göstermektedir. Bu durum, Haldi Tapınak Kompleksi'ndeki dini uygulamaların hem mekânsal organizasyon hem de

işlevsellik açısından planlı ve sistematik bir yapıya sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Avluya dair bir diğer önemli bulgu ise, kuzey ve güneyde yer alan ocakların farklı işlevlere işaret etmesidir. Kuzeydeki ocağın sürekli yanan bir ateşi simgelediği, bu ateşin Haldi'nin sürekli varlığını temsil ettiği ve tanrının kutsallığını vurguladığı düşünülmektedir. Bu bulgular, avlunun sadece ritüel merkezi değil, aynı zamanda Haldi'nin çok yönlü doğasını sergileyen bir mekân olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Güneydeki ocakta bulunan tahıl kalıntıları ve küpler ise bereketle ilişkilendirilen ritüellere işaret etmektedir. Bu durum, Tanrı Haldi'nin yalnızca savaş tanrısı değil, aynı zamanda bereket tanrısı olarak da algılandığını ortaya koymaktadır.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde yoğunlaşan mızrak uçları, süsleme öğeleri ve aslan başlı kalkanın varlığı, bu alanın ocakla bağlantılı bir ritüelle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, bu buluntuların podyumlu salonda gerçekleştirilen bir etkinlikle bağlantılı olma olasılığı da göz ardı edilemez. Ayrıca, net olarak olmasa da dikkat çeken bir diğer husus ise ele geçen mızrak uçlarının avluya açılan diğer mekânların girişlerinde yoğunlaşmasıdır. Söz konusu mızrak uçlarının henüz bilinmeyen bir durumu simgelediği ya da belirli bir kutsallık taşıdığı da olasılıklar arasında değerlendirilebilir.

Kompleksin merkezinde yer alan çekirdek tapınak, Haldi'nin kutsal mekânı olarak hem mimari hem de dini açıdan merkezi bir öneme sahiptir. Tapınağın kare planı ve rizalitli köşeleri, Urartu mimarisinin karakteristik özelliklerini taşıırken, kullanılan bazalt ve kerpiç malzeme, dönemin inşa tekniklerine ışık tutmaktadır. Tapınağın iç mekânında yer alan su mermeri zemin ve süslemeler, dini ritüellerin ihtişamını ve kutsallığını vurgulamaktadır. *Cellanın* üst yapısına dair doğrudan bir veri bulunmamakla birlikte, Doğu Anadolu'nun sert kış koşulları göz önüne alındığında üstünün açık olma ihtimali oldukça düşüktür. Daha önce de vurgulandığı gibi, rizalitli köşe tasarımı, diğer araştırmacıların da öne sürdüğü üzere, yapının kule tipi bir çatıya sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Bu bağlamda, Musaşir Tapınağı çiziminde yer alan semerдам tipi çatı modeli de dikkate alınarak, *cellanın* üstünün kapalı olduğu varsayılmış ve eldeki sınırlı ipuçlarına

dayanılarak iki farklı mimari yorum bu çalışmada yeniden değerlendirilmiştir¹⁷⁶. Kazılar sırasında *cella* alanında çok az sayıda ahşap hatıla rastlanması, yapısal analizler ve rizalitli köşelerin mimari özellikleri, tapınağın kule tipinde bir çatıya sahip olma olasılığını güçlendirmektedir. Öte yandan, semerdam çatı tipi yoğun ahşap hatıl kullanımını gerektirdiğinden ve kazılarda buna dair yeterli bulguya rastlanmadığından, bu modelin uygulanmış olma ihtimali zayıf görünmektedir. Sonuç olarak, bu çalışmada *cellanın* üstünün kapalı olduğu görüşü, farklı mimari kurgular üzerinden yeniden ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Çekirdek tapınak buluntularının mekânsal dağılımı değerlendirildiğinde, özellikle su mermeri podyumun güneyinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, tapınağın güney duvarında tespit edilen bazalt taşlarının eksikliği ve tahribat izleriyle birlikte ele alındığında önemli bir bulguya işaret etmektedir. Güney bölgede belirgin şekilde görülen yağmalama izleri, eserlerin ya koruma amacıyla bu alana toplanmış olabileceğini ya da yağma sırasında düşürülmüş olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla, tapınağın bu kesiminde yoğunlaşan buluntular ve *cellaya* ait mimari ile süsleme elemanlarının Podyumlu Salon ve avluda bulunması, bu mekânların dönem soygunlarından doğrudan etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tapınak depo odalarını değerlendirdiğimizde, bu alanların yalnızca saklama amaçlı kullanılmadığı, aynı zamanda dini ve sosyal organizasyonların düzenlenmesinde önemli bir rol oynayarak kompleksin genel işleyişine katkıda bulunduğu görülmektedir. Önceki araştırmalarda da ifade edildiği üzere, avluda sergilenen adak eşyalarının törenlerin tamamlanmasının ardından, seremoninin süresi dolduğunda veya sergilenecek alan yetersiz kaldığında depo odalarında muhafaza edildiği öne sürülmüştür. Bu durum, söz konusu nesnelerin yalnızca ritüel amaçlarla değil, aynı zamanda tapınağın düzenli işleyişini sağlamak ve kutsal alanın korunmasını temin etmek için belirli bir döngünün parçası olduğunu göstermektedir.

Haldi Tapınak Kompleksi'nde gözlemlenen bu uygulama, dini ritüellerin mekânsal organizasyon ve işlevsellik açısından planlı ve sistematik bir düzene sahip olduğunu

¹⁷⁶ Tahsin Özgüç, *Altıntepe-Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966; Botta, P. E. ve Flandin, E., *Monument de Ninive: Architecture et Sculpture*, Imprimerie Nationale, Paris 1849, 141; Wartke, R. B., *Urartu Das Reich am Ararat*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz am Rhein 1993, 151.

ortaya koymaktadır. Önceki çalışmalarda, buluntuların türlerine göre farklı odalarda depolanmış olabileceği öne sürülmüşse de yapılan dağılım analizleri, buluntuların odalarda karışık şekilde ele geçtiğini göstermektedir. Ancak bu analizler yalnızca envanterlik eserler üzerinden gerçekleştirildiğinden, bazı odalarda hiç buluntuya rastlanmaması durumu, görüldüğü gibi değildir. Nitekim, söz konusu odaların tamamen boş olmadığı, çalışmaya yer verilmeyen etütlük eserlerin de burada ele geçtiği bilinmektedir.

Son olarak tapınak avlusunun doğusunda konumlanan ve üzerine sınırlı sayıda çalışma yapılan Podyumlu Salon, mimarisi ve yoğun buluntu çeşitliliği açısından Urartu dini pratiğinde özel bir konuma sahiptir. Tapınak avlusu ile karşılaştırıldığında, bu alanda adak eşyası olan silah veya benzeri buluntuların oldukça sınırlı sayıda ele geçtiği görülmektedir. Buna karşın, mekândan çok sayıda boncuk, rozet, sfenks ve özellikle heykelciklerin bulunması, salonun dekoratif ve sembolik unsurlarla zenginleştirildiğini göstermektedir.

Salonun merkezinde yer alan su mermeri podyum hem mimari hem de sembolik açıdan *celladaki* podyumu anımsatmaktadır. Bu benzerlik, salonun Haldi ile ilişkili ritüeller için kullanıldığı görüşünü desteklemekle birlikte, yeni buluntular farklı yorumlara da zemin hazırlamaktadır. Podyum üzerinde tespit edilen yanmış kumaş kalıntıları, altın plakalar ve mobilya aksamaları, daha önce yapılan çalışmalar doğrultusunda burada muhtemelen bir taht veya kaidenin bulunduğu hipotezini ileri sürmekte olup, podyum üzerindeki dört simetrik halka izi de kaide benzeri bir objenin varlığını da destekler durumdadır.

Salondan ele geçen önemli buluntular arasında kireç taşından yapılmış aslan başı heykeli ve koç başı figürü yer almaktadır. Urartu sanatında nadir rastlanan bu objeler, salonun ritüel ve sembolik önemini vurgulamaktadır. Heykelcik olarak tanımlanan bu eserler, kabartmalı sahnelerde görülen taht üzerindeki aplike parçalarla benzerlik göstermekte olup, söz konusu tahtın varlığına dair önceki değerlendirmeleri tekrardan desteklemektedir.

Mekândan ele geçen buluntuların dağılımı, salonun yalnızca bir yönetim alanı olmanın ötesinde, aynı zamanda kutsal bir mekân işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle girişte bulunan yazıtlı bronz diskler ile iç mekânda ele geçirilen mozaik

halkalar, altın rozetler ve boncuklar, salonun estetik ve sembolik açıdan zengin bir düzenlemeye sahip olduğunu göstermektedir. Salonun duvarlarına yakın bölgelerde tespit edilen ve süsleme amacıyla kullanıldığı düşünülen buluntuların, bu duvarlara applike edilmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra Urartu'da boncukların yalnızca süs eşyası olarak değil, aynı zamanda dinsel ritüellerde sunu objesi olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim, Urartu sanatına ait tasvirli eserlerde boncuk sunularına yer verilmesi, bu objelerin ritüel pratiğindeki önemini desteklemektedir. Ayrıca, *cella*'ya ait mimari elemanlar ve yazıt parçalarının bu alandan ele geçmesi, Podyumlu Salon'un da dönem soygunlarından net olarak etkilendiğini göstermektedir.

Podyumlu Salon'un mimari açıdan değerlendirilmesi, üst yapısına dair kesin verilerin eksikliği nedeniyle bazı belirsizlikler içermektedir. Çatı sistemine ait herhangi bir bulguya rastlanmamış olması, yapının üst örtüsüne ilişkin çeşitli olasılıkları gündeme getirmektedir. Bu olasılıkları ele alacak olursak; bölgede net olarak gerçekleştiğini bildiğimiz yağmalamalar sonucunda yapının ciddi derecede tahrip olması olabilir. Ancak mevcut veriler ışığında bu olasılık düşük görünmektedir. Bir diğer ihtimal Urartu tabakasının hemen üzerinde yer alan ve bu alanda yoğun olarak tespit edilen Orta Çağ tabakasının neden olduğu tahribattır. Daha güçlü bir olasılık ise, salonun duvarlarında tespit edilen çift kat sıva kalıntıları ve hem duvar hem de zemin üzerindeki yangın izlerinden hareketle, kentin nihai yıkımından kısa bir zaman önce yangın geçirdiği ve bu yangının ardından yapının kısmen onarıldığı, ancak çatı sisteminin yeniden inşa edilmediğidir.

Doğu Anadolu gibi kış koşullarının sert geçtiği bir bölgede, zengin mimari unsurları içerisinde barındıran salonun tamamen açık bir üst yapıya sahip olması pek olası değildir. Bu nedenle, olası bir çatı sistemine dair değerlendirmelerde, kentteki diğer yapı örnekleri ve Muşasir çiziminde tasvir edilen semerdam tipi çatı yapısı dikkate alınabilir. Bu bağlamda, hatıllarla desteklenmiş bir çatı sisteminin kullanılmış olabileceği de öneriler arasında sunulabilir.

Daha önce yapılan araştırmalarda, mekânın işlevine dair iki temel görüş öne sürülmüştür. İlk görüş, salonun Asur mimarisindeki taht salonlarına benzer bir işleve sahip olduğu yönündedir. İkinci görüş ise buranın bir tanrıçayla bağlantılı kutsal bir alan olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Ancak, yeni veriler ışığında Podyumlu Salon'un

Tanrıça Arubaini'ye adanmış olabileceğini giderek daha güçlü bir olasılık haline getirmektedir. Özellikle yazıtlı bullalar üzerinde okunan kadın ve tanrıça isimleri dikkat çekicidir. Bullalardan birinin üzerindeki yazıtta Tanrıça Arubaini'nin adının açıkça yer alması, Arubaini kültürüne dair önemli bir kanıt sunmaktadır. Başka bir bulla üzerinde Arubaini'nin adı geçmese de "kadın" anlamına gelen "*MUNUS*" logogramının varlığı dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra, bullalarda geçen "saray hanımı" ve "rahibe" ifadeleri ile kadın isimlerinin kullanımı, bu mekânın dişil yönlerini vurgulamakta ve Tanrıça Arubaini'ye bir atıf olarak değerlendirilmektedir¹⁷⁷. Urartu'da bilinen kadın isimlerinin genellikle sınırlı olduğunu bilmekteyiz fakat bu bullaların üzerinde üç farklı kadın isminin okunabilmesi oldukça önemli bir keşiftir. Ayrıca, bir bulla üzerinde tanrıça Arubani'ye adanan bir hediyeden bahsedilmesi de ilginç bir detaydır. Birçoğu kırılmış veya aşınmış olan bullaların, üzerlerindeki betimlemeler net olarak görülemese de bir kısmında anlatımlı sahneler yer almaktadır. Bir diğer dikkat çeken detay ise, muhtemelen bir şölen sahnesine ait olan betimlemenin kil baskısı üzerinde yer almasıdır. Bu sahnede tef çalan kadınlar tasvir edilmiştir. Bütün bunlara ek olarak Haldi Tapınağı yazıtında, *Arubani*, *Baba*, *Adia*, *Sardi*, *Inuani*, *Aja*, *Tuşpuni* ve *Hanım Tanrıçalar* gibi Urartu'nun önemli tanrıçalarına ve onlara sunulacak kurban hayvanlarının sayılarına değinilmiştir¹⁷⁸. Bu yazıtta, Arubani'nin diğer tanrıçalardan ayrı bir konumda yer aldığı ve özellikle eşi Haldi ile birlikte sıkça vurgulandığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında, podyumlu salonun Arubani ile ilişkili olduğu yönündeki görüş, zengin süsleme unsurları, betimlemeler, tapınaktaki ritüel bağlam ve yazıtlarda ki Arubani vurguları göz önüne alındığında, daha güçlü bir dayanak oluşturmaktadır¹⁷⁹.

Tapınak avlusunda yer alan ocakların farklı işlevler taşıma olasılığı, Podyumlu Salon'un işlevine dair değerlendirmeleri destekleyen önemli bir unsurdur. Ocaklarla ilgili az önce değindiğimiz bulgular, Haldi'nin yalnızca bir savaş tanrısı olarak değil, aynı zamanda bereket tanrısı olarak da algılanmış olabileceğini ve hatta bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi çift cinsiyetli bir figür olabileceğini düşündürmektedir. Eğer Haldi'nin

¹⁷⁷ Işıklı, *Ayanis Kentinden Urartu Dinine Dair Yeni Veriler: Podyumlu Salon Yeni Bir Dinsel Yapı Mı?*, 81

¹⁷⁸ Baştürk, *An Examination of Left Right Dualism in Urartian Cultic Practices: An Indicator of Syncretism*, 236.

¹⁷⁹ Baştürk, *An Examination of Left Right Dualism in Urartian Cultic Practices: An Indicator of Syncretism* 238.

dişil bir yönü olduğu kabul edilirse, bu durum Podyumlu Salon'un bir tanrıça ile bağlantılı olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Podyumlu salonun güneyinde yer alan odanın, burada gerçekleştirilen ritüellerde sunulan hediyelerin muhafaza edildiği veya tören öncesi hazırlıkların yapıldığı bir alan olarak işlev gördüğü düşünülmektedir. Zeminin su mermeri bloklarla kaplanmış olması ve duvarlardaki ahşap bordür üzerinde rozetler ile taş halkalardan oluşan zengin süslemenin varlığı, bu işlevi destekleyen önemli mimari unsurlar arasında yer almaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Podyumlu Salon'un mimari yapısı ve buluntuları, buranın krali bir mekân olabileceğini kısmen desteklese de özellikle Tanrı Haldi'nin dişil yönü veya Tanrıça Arubaini'ye adanmış bir kutsal alan olabileceğini daha güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Asur mimarisinde taht salonları genellikle saray kompleksleri içinde yer alsa da Urartu'da bu tür bir örneğe rastlanmamıştır. Mevcut veriler, Podyumlu Salon'un *cella*'dan sonra ikinci bir kutsal alan olarak işlev gördüğünü desteklemektedir. Bu çalışma, mekânın taht salonu olabileceği ihtimalini tamamen göz ardı etmeden, dini işlevinin daha güçlü olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç olarak genel bir çerçeve de ele aldığımız Haldi Tapınak Kompleksi, Urartu Krallığı'nın dini, politik ve sosyal yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Kompleksin genel mimarisi, ritüel uygulamalara uygun bir şekilde düzenlenmiş olup, Tanrı Haldi'nin gücünü ve kraliyet otoritesini yüceltmek amacıyla tasarlanmıştır. Mimari unsurların birbiriyle uyumu, kompleksin dini ve törensel işlevine işaret ederken, Tapınak Avlusu, Çekirdek Tapınak, Depo Odaları ve Podyumlu Salon gibi mekânların işlevleri, Urartu toplumunun dini ritüellerindeki çok katmanlı yapıyı ortaya koymaktadır. Avluda adak eşyası olarak sergilenen askeri donanımlar, Haldi'nin savaşçı kimliğini ve tapınağın ritüel gücünü simgelerken, Podyumlu Salon'da bulunan süs eşyaları ve zengin süslemeler, kompleksin aynı zamanda bereket ve doğurganlık ritüellerine ev sahipliği yaptığını göstermektedir.

Sanal kurgulama çalışmaları, kompleksin antik dönemdeki görünümünü daha iyi anlamamızı sağlamış ve buluntuların mekânsal organizasyonuna dair yeni perspektifler sunmuştur. Tapınak kompleksinin genel düzeni ve detayları, Urartu'nun dini inançlarının mekânsal yansımalarını sergilemekle kalmayıp, aynı zamanda bu uygarlığın mimari ve estetik becerilerini gözler önüne sermektedir.

Tapınak ve çevresindeki mekânların detaylı analizi, Urartu Krallığı'nın dini uygulamaları, kültürel ve sosyal organizasyonu hakkında kapsamlı bilgiler sunarken, tarihsel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması gerekliliğini de bir kez daha hatırlatmaktadır. Yeni kazılar ve disiplinler arası çalışmalar sayesinde, bu eşsiz mirasın daha geniş bir bağlamda ele alınması, bilimsel ve kültürel açıdan önemli kazanımlar sağlayacaktır. Ayanis Kenti, yalnızca Urartu uygarlığına ışık tutmakla kalmamakta, aynı zamanda antik dünyanın mirasını anlamaya yönelik çalışmalar için de bir ilham kaynağı olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın Aras, A., “Dağlık Doğu Anadolu Yaylasının Görkemli Krallığı: Urartular ve Kralları Argıştı Oğlu Rusa”, M. Işıklı, A. Akın Aras (Eds.), *Tanrı Eiduru’nun Gölgesinde Bir Urartu Kenti: Ayanis – 30 Yılı Aşan Bir Arkeolojik Serüven*, (ss. 15-31), Ege Yayınları, İstanbul 2021.
- Akın Aras, A., *Ayanis Kalesi’nden Ele Geçen Taş Eserlerin Teknik ve Stilistik Açısından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum 2022.
- Akın Aras, A., Aras, O., ve Özdemir, M. A., “Ayanis Kalesi Podyumlu Salon Taş ve Metal Buluntuları”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11 (2), 2021, s. 365-376.
- Akurgal, E., *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2003.
- Andrae, W., “Die jüngeren Ishtar-tempel in Assur”, Leipzig 1935.
- Aras, O., “Ayanis: Deprem, Yıkım ve Soygun”, M. A. Yılmaz, B. Can, M. Işıklı (Eds.), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür: Mehmet Karaosmanoğlu’na Armağan*, ss. 49-66, Ankara 2021.
- Aras, O., *Urartu Dönemi Tunç Eser Sanatı ve Ayanis Verilerinin Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum 2022.
- Aras, O., ve Köse, S., “Ayanis’te Urartulu Tanrıların Kutsal Alanları: Tapınak Kompleksi”, M. Işıklı, A. Akın Aras (Eds.), *Tanrı Eiduru’nun Gölgesinde Bir Urartu Kenti: Ayanis – 30 Yılı Aşan Bir Arkeolojik Serüven*, ss. 79-105, Ege Yayınları, İstanbul 2021.
- Asiliskender, B., “Kimlik, Mekân ve Yer Deneyimi”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, 7(2), 2004, ss. 73-94.
- Baş, A., "Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik". *Uluslararası Amisos Dergisi*, 1(1), 2016, 44-86.
- Baştürk, M. B., "Urartu Tanrı İsimleri Üzerine Bir İnceleme," *Colloquium Anatolicum*, 15, 2016, ss. 32-53.

- Baştürk, M. B., “An Examination of Left Right Dualism in Urartian Cultic Practices: An Indicator of Syncretism,” *Ancient West and East*, 1(15), 2016, 227-243.
- Batmaz, A., *Urartu Kültürünü Oluşturan Temel Öğeler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011.
- Batmaz, A., “Ayanis Kalesindeki Haldi Tapınağının Depo Odaları”, M. Işıklı, B. Can (Eds.), *International Symposium on East Anatolia—South Caucasus Cultures: Proceedings II*, 183-195, Erzurum 2015.
- Batmaz, A., “Bir Dağtanrı ve Kutsal Bir Kent Tanımı: Rusahinili Eiduru-Kai”, M. Işıklı, A. Akın Aras (Eds.), *Tanrı Eiduru’nun Gölgesinde Bir Urartu Kenti: Ayanis – 30 Yılı Aşan Bir Arkeolojik Serüven*, ss. 205-210, Ege Yayınları, İstanbul 2021.
- Batmaz, A., ve Uhri, A., “Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi’nden Tunç Bir Balık Figürini Üzerine Düşünceler”, *Arkeoloji Dergisi*, 1, 2008, 65-81.
- Belli, O., *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998.
- Botta, P. E. ve Flandin, E., *Monument de Ninive: Architecture et Sculpture*, Imprimerie Nationale, Paris 1849.
- Caner, E., *Ayanis Kalesi Mimarisinde Teknik ve Statik Özellikler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2022.
- Çavuşoğlu, R., *Urartu Kemerler*, Rezan Has Müzesi, İstanbul 2014.
- Çevik, Ö., “Türkiye Arkeolojisi’nde Mekân Analizi: Sorun ve Yöntemler”, Ö. Çevik, B. Erdoğu (Eds.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi*, (ss. 109-122), Ege Yayınları, İstanbul 2014.
- Çilingiroğlu, A., “Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 2, 1983, 28-37.
- Çilingiroğlu, A., “Van-Ayanis (Ağartı) Kalesi Kazıları”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt I, Ankara 1991.
- Çilingiroğlu, A., “Van Ayanis Kalesi Kazıları, 1993-1994”, *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1995, 363-378.

- Çilingiroğlu, A., *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir 1997, 66-93.
- Çilingiroğlu, A., Derin, Z., “Ayanis Kale Kazıları”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Ankara 1998.
- Çilingiroğlu, A., Abay, E., ve Derin, Z., “1999-2000 Yılları, Van Ayanis Urartu Kalesi Kazıları”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara 2002.
- Çilingiroğlu, A., “Van-Ayanis Kalesi 2002 Yılı Kazısı”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2003.
- Çilingiroğlu, A., “How Was an Urartian Fortress Built?”, Antonio Sagona (Ed), *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, ss. 205-231, Peeters, Leuven 2004.
- Çilingiroğlu, A., “Silah, Tohum, Ateş”, T. Korkut (Ed), *Anadolu’da Doğdu: 60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan*, (ss. 257–267), İstanbul 2004.
- Çilingiroğlu, A., “Ritual Ceremonies in the Temple Area of Ayanis”, A. Çilingiroğlu, G. Darbyshire (Eds.), *Anatolian Iron Ages 5: Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6–10 August 2001*, British Institute at Ankara Monograph 31, ss. 31–37, Ankara 2005.
- Çilingiroğlu, A., “Ayanis Kalesinde Bulunan Demir Bir Sadak ve Bazı Görüşler”, *Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, İstanbul 2006, 237-240.
- Çilingiroğlu, A., “Ayanis Kalesi’ndeki Eysel Mekanlar”, Birol Can, Mehmet Işıklı (Eds.), *Doğudan Yükselen Işık: Arkeoloji Yazıları*, ss. 37-44, İstanbul 2007.
- Çilingiroğlu, A., “Urartu Dini”, Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar (Eds.), *Urartu: Doğu’da Değişim*, ss. 166-179, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Çilingiroğlu, A., “Ayanis”, Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz, Gürcan Polat (Eds.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (ss. 2-24), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 2012.
- Çilingiroğlu, A., “Urartian Temples”, S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf ve P. Zimansky (Eds.), *Bianili Urartu: The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12-14 October 2007*, *Acta Iranica* 51, ss. 295-307, Leuven 2012.

- Çilingiroğlu, A., “Ayanis Kalesi’nde Mısır Mavisi (Egyptian Blue)”, A. Özfiat (Ed.), *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar: Veli Sevin’e Armağan*, ss. 137-145, Ege Yayınları, İstanbul 2014.
- Çilingiroğlu, A., ve Kozbe, G., “Ayanis Kalesi Kazısı, 1992”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara 1994.
- Çilingiroğlu, A., Salvini, M., “When Was the Castle of Ayanis Built and What Is the Meaning of the Word 'Šuri'?", *Anatolian Studies*, 49, *Anatolian Iron Ages 4. Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Mersin, 19-23 May 1997*, British Institute at Ankara 1999, 55-60.
- Çilingiroğlu, A., Salvini, M., “The Historical Background of Ayanis”, A. Çilingiroğlu, M. Salvini (Eds.), *Ayanis I: Ten Years’ Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, *Documenta Asiana VI*, Pubblicazioni dell’Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici del Consiglio Nazionale delle Ricerche, ss. 15-24, Roma 2001.
- Çilingiroğlu, A., Salvini, M., *Ayanis I: Ten Years’ Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, CNR Istituto Per Gli Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici, Roma 2001.
- Çilingiroğlu, A., Işıklı, M., “25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları Dün, Bugün ve Gelecek”, H. Kasapoğlu & M. A. Yılmaz (Eds.), *Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40. Yılı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, ss. 309-323, Ankara 2014.
- Dinçol, A. M., “Cultural and Political Contacts Between Assyria and Urartu”, Tel Aviv, 21, 1994, 6-21.
- Duru, G., Özbaşaran, M., "Mekân Bağlam ve Arkeolog", Ö. Çevik, B. Erdoğan (Eds.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi*, Ege Yayınları, İstanbul 2014, ss. 123-136.
- Finegan, J., *Archaeological History of the Ancient Middle East*, Routledge, New York 1979, ss. 219-221.
- Frangipane, M., “Arslantepe: From Excavation to Reconstruction”, *Anatolian Archaeology Quarterly*, Cilt 33, Sayı 4, 2020, s. 101.
- Grayson, Albert K., *Assyrian Royal Inscriptions*, I. Cilt, Wiesbaden 1972.

- Grekyan, Y., “When The Gods Leave People: The Climatological Hypothesis of the Collapse of the Urartian State”, *ARAMAZD*, Cilt 8, Sayı 2, 2014, 57-94.
- Güleç Solak, S., “Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 2017, 14.
- Hodder, I., “Post-Processual Archaeology”, *Advances in Archaeological Method and Theory*, Cilt 8, Academic Press, 1985, 1-26.
- Hodder, I., *The Archaeological Process: An Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford 1999.
- Hodder, I., *Çatalhöyük: The Leopard’s Tale: Revealing the Mysteries of Turkey’s Ancient ‘Town’*, Thames & Hudson, Londra 2006.
- Işıklı, M., “Ayanis Kentinden Urartu Dinine Dair Yeni Veriler: Podyumlu Salon Yeni Bir Dinsel Yapı mı?”, *Eski Anadolu Uygarlıkları XIX Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler -1*, 3-7 Ekim 2022, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2024, 67-87.
- Işıklı, M., Beşikçi, B., “Ayanis Kalesi Podyumlu Salonu”, *Aktüel Arkeoloji*, Cilt 60, Kasım-Aralık 2017, İstanbul 2017, 70-74.
- Işıklı, M., Aras, O., “A New Royal and Religious Space in Ayanis Citadel: The Hall with Podium”, *The 11th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Ludwig-Maximilians Universität, Münih 3-8 Nisan 2018, 161-170.
- Işıklı, M., Özdemir, M. A., “Ayanis Kalesinden Ünik Bir Eser: Ayanis Koçu”, V. Keleş, H. Kasapoğlu, H. E. Ergürer, E. Çelikbaş, A. Yılmaz (Eds.), *Cevat Başaran’a 60. Yaş Armağanı: Essays for Cevat Başaran’s 60th Birthday Occasion*, ss. 499-510, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2019.
- Işıklı, M., Türker, A., Aras, O., Akın Aras, A., Özdemir, M. A., Öztürk, G., “A New Space in the Ayanis Citadel: The Hall with Podium. A Preliminary Report on the Excavations of 2014–2018”, S. R. Steadman, G. McMahon (Eds.), *The Archaeology of Anatolia, Volume III: Recent Discoveries (2017-2018)*, ss. 84-99, Cambridge Scholars Publishing, UK 2019.
- Işıklı, M., Sezer, V., “30. Yılına Doğru Ayanis Kazıları ve Urartu Arkeolojisi”, S. Nurdan, M. Özler (Eds.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler –*

- Arkeoloji, Roma ve Bizans Tarihi ve Medeniyeti, Sanat Tarihi*, Cilt 1, ss. 263-294, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- Kellner, H. J., *Gürtelbleche aus Urartu, Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung 12, Bd. 3, Steiner, Stuttgart 1991.
- Köroğlu, K., “Urartu: Krallık ve Aşiretler / Urartu: The Kingdom and Tribes”, K. Köroğlu, E. Konyar (Eds.), *Urartu: Doğu’da Değişim/Transformation in the East*, ss. 12-51, İstanbul 2011.
- Özdemir, A., *Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Mimarisi ve Mekansal Kullanımı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Çanakkale 2017.
- Özdemir, A., Özdemir, A. “Arkeolojide Hane, Mekân ve Mekân Analizi: Teorik ve Pratik Yaklaşımlar”, *Academic Knowledge*, 2(1), 2019, 28-49.
- Özgüç, T., *Altuntepe-Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.
- Palumbi, G., "A Communal Building of the Beginning of the Early Bronze Age at Arslantepe-Malatya (Turkey): Spatio-Functional Analysis and Interpretation of the Archaeological Context," M. Frangipane (Ed.), *Arslantepe: The End of the Early Bronze Age (Studies in Mediterranean Archaeology, Vol. 145)*, Archaeopress Publishing Ltd, 2017.
- Payne, M. G., *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, 295-297.
- Pınarcık, P., “Urartu Krallığı’nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII (2), 2012, 459-482.
- Pınarcık, P., *Urartuların Başkentleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 33, Sayı: 56, 2014, 35-54.
- Piotrovsky, B. B., “Urartu Dini”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23 (1-2), 1966, 37-52.
- Rapoport, A., *House Form and Culture*, Prentice-Hall Inc., New Jersey 1969.

- Roaf, M., “Could Rusa son of Erimeña Have Been King of Urartu During Sargon’s Eighth Campaign?”, S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky (Eds.), *Acta Iranica: Encyclopédie Permanente des Études Iranienne*, ss. 187-216, Peeters, Belgium 2012.
- Sağlamtimur, H., “Urartu’da Fildişi Oymacılığı, Ayanis Taş Kapları ve Haldi Tapınağı”, H. Sağlamtimur vd. (Eds.), *Altan Çilingiroğlu’na Armağan: Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat – Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, ss. 565-579, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- Salvini, M., *Nairi e Ur (u) atri, Contributo Alla Storia Della Formazione Del Regno Di Urartu*, Roma 1967.
- Salvini, M., “The Historical Background of the Urartian Monument of Meher Kapısı”, *Anatolian Iron Ages III*, 1994, 205-210.
- Salvini, M., “The Inscription of Ayanis (Rusahinili Eiduru–kai) Cuneiform and Hieroglyphic: Royal Inscriptions on Bronze Artifacts”, A. Çilingiroğlu, M. Salvini (Eds.), *Ayanis I: Ten Years’ Excavations at Rusahinili Eiduru–kai 1989–1998*, ss. 271–278, Roma 2001.
- Salvini, M., *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Salvini, M., *Corpus dei testi urartei, 1: Le iscrizioni su pietra e roccia (Documenta Asiana 8)*, CNR/Istituto di Studi sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, Roma 2008.
- Schmidt, K., “Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries: New Results of Ongoing Excavations with a Special Focus on Sculptures and High Reliefs”, *Documenta Praehistorica*, 38, 2011, 239-256.
- Schmidt, K., *Göbekli Tepe: The World’s First Temple*, Archaeology Today, Londra 2015.
- Seidl, U., *Bronzekunst Urartus*, Mainz 2004.
- Sevin, V., *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1979.

- Tarhan, M. T., “Van Kalesi’nin ve Eski Van Şehri’nin Tarihî Milli Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II (16-20 Nisan 1984), Ankara 1985, 179-203.
- Tarhan, M. T., “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 1, Ankara 2002, 597-610.
- Tarhan, M. T., Sevin, V., “Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağlantı -The Relation Between Urartian Temple Gates and Monumental Rock Niches-”, *Belleten*, Cilt 39, Sayı 155, 1975, 389-412.
- U.S. Bureau of Labor Statistics, *Mathematicians and Statisticians, Occupational Outlook Handbook*, U.S. Department of Labor, Washington 2023.
- Ünsal, V., *Eski Anadolu’da Teokratik Devlet Düzeni: Hitit ve Urartu*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- Verhagen, P., "Case Studies in Archaeological Predictive Modelling", *Archaeological Methods*, 2007.
- Zimansky, P. E., *Ecology and Empire: The Structure of The Urartian State*, University of Chicago Press, Chicago-Illinois, 1985.
- Zimansky, P. E., “The Cities of Rusa II and the End of Urartu”, A. Çilingiroğlu, G. Darbyshire (Eds.), *Anatolian Iron Ages 5*, ss. 235-240, British Institute at Ankara, Londra 2005.
- Wartke, R. B., *Urartu Das Reich am Ararat*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz am Rhein 1993.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	İlhan ÖZGÖR
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	06.03.2025